

Українознавство

у впровадженні національно-патріотичного виховання
в освітній та гуманітарний простір України
в умовах російсько-української війни

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА**

**Відділ етнології та історії України
Відділ української філології та освітніх технологій**

**УКРАЇНОЗНАВСТВО У ВПРОВАДЖЕННІ
НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ
В ОСВІТНІЙ ТА ГУМАНІТАРНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Київ-2024

Рекомендовано Вченою радою Науково-дослідного інституту українознавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 7 від 28.11.2024 р.)

Рецензенти:

Калакура О. Я. – доктор політичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Ткаченко В.М. – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

У 24 Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах російсько-української війни. Монографія. Авторський колектив: Фігурний Ю.С. (керівник авторського колективу, упорядник й науковий редактор), Безсмертна Н.С., Лозко Г.С., Отрошко Л.Г., Шакурова О.В., Шинкарик Ю.В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. 262 с.

У монографії розглянуто цілісний комплекс питань, пов'язаних з вагомою роллю українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах російсько-української війни. Осмислені основні складові методологічного інструментарію українознавства. Розкрито роль українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання у науковий та освітній гуманітарний простір України в сучасних умовах. Охарактеризовано філософсько-теоретичні засади інституціоналізації українознавства як науки та навчальної дисципліни під час російсько-української війни. Праця буде корисною вчителям, студентам, аспірантам, викладачам, науковцям-українознавцям та усім, хто цікавиться національно-патріотичним вихованням в Україні.

ЗМІСТ

Вступ (Ю. Фігурний)	5
----------------------------	----------

РОЗДІЛ 1.

СВІТОГЛЯДНЕ ОСЯГНЕННЯ ПОНЯТТЯ ПАТРІОТИЗМ ТА ЙОГО ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

1.1. Концептуальне осмислення поняття патріотизм (Г. Лозко)	8
1.2. Основні концепти та складові методологічного інструментарію українознавства (О. Шакурова)	27
1.3. Виховання патріотизму засобами української етнокультури (Г. Лозко)	37

РОЗДІЛ 2.

РОЛЬ УКРАЇНОЗНАВСТВА

У ВПРОВАДЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ОСВІТНІЙ І ГУМАНІТАРНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ

2.1. Українознавство та його роль у впровадженні національно-патріотичного виховання в науковий та освітній простір України в сучасних умовах (Л. Отрошко)	52
2.2. Осмислення історії створення й діяльності Української Повстанської Армії для посилення національно-патріотичного виховання громадян України під час російсько-української війни (Ю. Фігурний)	66
2.3. Проблема впровадження національно-патріотичного виховання в Україні та українській діаспорі: правові основи та історіографія (Л. Отрошко)	81
2.4. Роль українознавчих конкурсів у впровадженні національно-патріотичного виховання та реалізації державної мовної політики України у галузі освіти (Ю. Шинкарик, Н. Безсмертна)	101

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ВИМІРИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

3.1. Філософсько-теоретичні засади інституціалізації українознавства як науки та навчальної дисципліни під час російсько-української війни (Г. Лозко)	118
3.2. Створення, становлення та функціонування Науково-дослідного інституту українознавства як важливого чинника українського націєтворення та державотворення (Ю. Фігурний)	134
3.3. Досвід Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського у формуванні національно-патріотичної мистецької еліти України (Ю. Фігурний)	164
3.4. Використання музейної справи задля актуалізації національно-патріотичного виховання в Україні в умовах неоголошеної російсько-української війни (Ю. Фігурний)	189
3.5. Місце Музею просто неба у Переяславі у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України під час війни (Ю. Фігурний)	200
Висновки	216
Список використаних джерел та літератури	227
Додатки. Бібліографічний перелік праць за темою виконання прикладної науково-дослідної роботи «Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах війни» впродовж 2023–2024 рр. (Ю. Фігурний, О. Шакурова)	245
Інформація про авторів	261

ВСТУП

Впродовж 2023–2024 рр. творчий колектив співробітників Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України (далі – НДІУ), а з 01.05.2024 р. – Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка), під керівництвом кандидата історичних наук О. Шакурової, виконував прикладне теоретичне наукове дослідження «Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах війни» (№ державної реєстрації 0123U100536, № реєстрації Київського національного університету імені Тараса Шевченка 24БП079-06).

Підставою для виконання науково-дослідної роботи (далі – НДР), є накази Міністерства освіти і науки України (далі – МОН України). А саме Наказ № 1172 від 26 грудня 2022 року «Про затвердження переліку проєктів прикладних досліджень з розроблення наукових засад державної політики у сферах освіти і науки, інноваційної діяльності у зазначених сферах, виконавцями яких є наукові установи, що належать до сфери управління МОН України, які пройшли конкурсний відбір та фінансування яких розпочнеться з 01 січня 2023 року за рахунок коштів Державного бюджету України» та Наказ МОН України №116 від 07.02.2023 року «Про формування тематичних планів робіт та розробок закладів вищої освіти та наукових установ на 2023 рік».

НДР виконувалася вперше та відповідала пріоритетним напрямкам розвитку науки в Україні, визначеним Законом України № 2623-III від 11.07.2001 р. та Постановою Кабінету Міністрів України № 942 від 17.09.2011 р., щодо дослідження проблем розвитку особистості, суспільства, демографії та соціально-економічної політики, які мають сприяти сталому поступу громадянського суспільства й Української держави.

Під час виконання НДР було проаналізовано важливу роль українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання української молоді в освітній та гуманітарний простір України в умовах повномасштабної російсько-української війни. Виявлено, що з часу відновлення Української держави у 1991 р. гостро постало питання реформування освітнього простору України й остаточної ліквідації радянських рудиментів у навчальному процесі. Встановлено, що майже

чверть століття бездіяльність вітчизняної влади й активні антиукраїнські й антидержавницькі дії як adeptів радянського способу життя так і прихильників росії, посприяли впровадженню ними в український гуманітарний простір засадничих ідей, догматів і постулатів геополітичної доктрини – «русского мира» й неоімперської ксенофобської ідеології – «рашизму», які згодом призвели до так званої «русской весны» 2014 р. Показано, що збройна й інформаційна агресія російської федерації (далі – рф) на початку 2014 р., підсилена антиукраїнською діяльністю прибічників «русского мира», поставила під питання саме існування Української державності та української нації, але завдяки Всеукраїнському патріотичному здвигу, у тому числі й державницькій позиції українських гуманітаріїв, зокрема й педагогів, викладачів і науковців ворог був зупинений. З'ясовано, що для остаточного реформування освітнього простору України й розбудови української національної освіти, надзвичайно важливим є поєднання зусиль української влади, громадянського суспільства та громадян. Обґрунтовано, що українознавство має стати важливим елементом національно-патріотичного виховання української молоді, а в умовах повномасштабної російсько-української війни воно набуває вагомego державницького значення. Доведено, що для остаточної перемоги над російським агресором окрім військових, геополітичних, дипломатичних, політичних, економічних, фінансових й етнокультурних чинників треба обов'язково задіяти також гуманітарний фактор і саме українознавство як навчальна дисципліна, інтегративна наука та ідеологія держави має і, врешті-решт, стане тим міцним осердям навколо якого об'єднуються громадяни України в загартовану й згуртовану в українську громадянську (політичну) націю.

У колективній монографії, підготовленій за результатами вказаної НДР, розглянуто цілісний комплекс питань, прямо й опосередковано пов'язаних з вагомою роллю українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах російсько-української війни. Осмислено основні концепти та складові методологічного інструментарію українознавства. Розкрито роль українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання у науковий та освітній гуманітарний простір України в сучасних умовах. Висвітлено досвід історії створення й діяльності Української Повстанської Армії для посилення національно-

патріотичного виховання громадян України під час російсько-української війни. Виявлено, що під час повномасштабної російської агресії використання досвіду Української Повстанської Армії для посилення національно-патріотичного виховання громадян України допомагає консолідації українців та пришвидшує перемогу над ворогом. З'ясовано правову основу та історіографію проблеми національно-патріотичного виховання в українській діаспорі. Охарактеризовано базові філософсько-теоретичні засади інституціалізації українознавства як науки та навчальної дисципліни під час російсько-української війни. Проаналізовано створення, становлення та функціонування Науково-дослідного інституту українознавства як важливого чинника українського державотворення, націєтворення та етнокультуротворення. Висвітлено досвід Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського у формуванні національно-патріотичної мистецької еліти України. Простежено використання музейної справи задля актуалізації національно-патріотичного виховання в Україні в умовах неоголошеної російсько-української війни. Прослідковано місце Музею просто неба у Переяславі у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України під час війни.

Вчені-українознавці НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка мають надію, що підготовлена й оприлюднена ними колективна монографія посприє осмисленню вагомій ролі українознавства у національно-патріотичному вихованні сучасної української молоді в умовах повномасштабної російсько-української війни й допоможе консолідації української політичної нації в ім'я перемоги над російськими загарбниками, відновленню територіальної цілісності Української держави та її успішному євроатлантичному поступу та отриманню членства в Європейському Союзі та Північно-Атлантичному військовому альянсі (НАТО).

Автори висловлюють слова подяки рецензентам – доктору політичних наук, професору, головному науковому співробітнику Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України О.Я. Калакурі та доктору історичних наук, старшому науковому співробітнику, провідному науковому співробітнику Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» В.М. Ткаченку за слушні поради та рекомендації.

РОЗДІЛ 1

СВІТОГЛЯДНЕ ОСЯГНЕННЯ ПОНЯТТЯ ПАТРІОТИЗМ ТА ЙОГО ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

1.1. Концептуальне осмислення поняття патріотизм.

Патріотизм досі був предметом уваги переважно педагогічної думки. Значна частина педагогічних праць носила суто описовий або прикладний характер, тобто становила собою сукупність тих чи інших форм, методів та практичних сценаріїв різних заходів, спрямованих на виховання любові до Батьківщини та патріотичних рис характеру. Проте за тривалої радянської окупації України увесь освітньо-виховний процес було централізовано й тотально спрямовано на пропаганду і виховання покірних гвинтиків радянської імперії з метою створення нового типу людини «*homo sovieticus*», тобто патріотів «радянського народу». З часів здобуття незалежності система національної освіти і виховання була заскочена зненацька та не змогла швидко переорієнтуватися на нові національно-світоглядні засади. Не називаючи прізвищ, авторка все ж має відкрити факти, з якими зіткнулася на початку 90-х рр. XX ст., коли відомі на той час педагоги престижного університету з науковими ступенями і вченими званнями поспіхом переробляли свої старі методичні посібники простим викреслюванням уже неактуальних слів, наприклад, «комуністичне виховання» замінювали просто «вихованням» і т. под. І хоч комуністична ідеологічна надбудова розпадалася вщент, але очікувати від номенклатурників розробок українського національно-патріотичного виховання не виходило через відсутність національного світогляду й знань історичного базису цих партократів.

Саме тому й не було створено нових концептуальних розробок, які б відповідали духові часу. Бо для цього треба було б зробити й радикальні зміни у самій системі управління освітою і вихованням, у тому числі й кадрові, чого, зрозуміло, наша новообрана (чи новопризначена) державна еліта не могла допустити. Продовжували правити «перефарбовані» комуністи, і сподіватися від них швидкого переходу на національно-патріотичні рейки було б марною справою. Чи не тому в педагогічних працях ще й досі, через три десятиліття, подибуємо цитування імперських «стовпів» російської педагогічної думки або апологетів глобальної «общечеловеческой» культури. Для українознавства стає очевидним, що

поняття патріотизм нині потребує всебічного філософсько-теоретичного осмислення.

До проблем патріотизму зверталися насамперед класики української педагогічної думки Г. Ващенко¹, Б. Грінченко, О. Духнович, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. У своїх працях вони розглядали форми й методи виховання у молодого покоління патріотичних почуттів. Окрему групу джерел становлять праці класиків українського інтегрального націоналізму: М. Міхновського, М.Сціборського², О.Чемеринського (Ярослава Оршана), Д. Донцова та ін. – концепції яких досі все ще потребують якісного засвоєння українським суспільством.

Перші вже незалежні українські національно осмислені праці були виконані в Інституті держави і права ім. В.М.Корецького НАН України³, і це дало поштовх до нового переосмислення національного буття. Вже у перше десятиліття незалежності почали з'являтися й праці, присвячені проблемам формування національної свідомості, як напр., В. Кузь, Ю. Руденко, З.Сергійчук «Основи національного виховання» (1993)⁴. Різні аспекти й концепції виховання особистості розглядалися у праці І. Беха, сучасне українське виховання досліджували М. Антонєць, О. Вишневський, психолого-педагогічні та народознавчі аспекти виховання громадянина – П. Ігнатенко, В. Поплужний, Н. Косарева, Л. Крицька, В. Ткаченко⁵ та ін. Побіжно згадуються проблеми національно-патріотичного виховання й у працях В. Кременя. Проте з великими чиновницькими утисками просувалися ідеї Юрія Руденка, зокрема, його концепція «козацької педагогіки»⁶, що для освітянських чиновників були чимось незвичним і навіть дещо «дивацьким», допоки їх автор, врешті, не здобув науковий ступінь доктора педагогічних наук.

¹ Ващенко Г. Виховний ідеал. Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. Полтава: Полтавський вісник, 1994. 192 с.

² Сціборський М. Націократія. Вінниця, 2007. 112 с.

³ Мала енциклопедія етнодержавознавства. Заг. ред. акад. Ю.Римаренка. Київ: Генеза. Довіра, 1996. 942 с.

⁴ Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Сергійчук З.О. Основи національного виховання. Концептуальні положення. Умань, 1993.110 с.

⁵ Ткаченко В. Патріотизм // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України: головний ред. В.Г.Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С.633 –634.

⁶ Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. Київ: Вид. Олени Теліги, 2003. 328 с.

Філософи В. Бичко, О. Забужко, І. Надольний, І. Стогній, В. Шинкарук, В. Андрущенко, М. Попович, П. Саух та ін. також подеколи опосередковано розглядали сутність таких понять, як «патріотизм», «патріотична свідомість», «любов до Батьківщини» тощо. Ю. Івченко розглядала соціально-філософський зміст патріотизму, Г. Ковальський – традиціоналістський конструкт українського суспільства¹, О. Власенко – історично-філософські основи аналізу патріотизму та ін. Політолог А. Костирев навіть розробив курс лекцій «Філософія патріотизму» для студентів спеціальності 033 (філософія)². Спеціальних філософських праць на тему українського патріотизму, за винятком деяких ще позначених тоталітарним пострадянським світоглядом, поки що не густо, проте ця тема в умовах російсько-української війни набуває виняткової актуальності й спонукає до радикального перегляду лівацьких стереотипів, що досі побутують не лише загалом у суспільстві, а й серед науковців.

Авторка використовує національно-екзистенційну методологію, за якою об'єкт і предмет дослідження розглядаються з погляду корисності для української нації: патріотизм розкривається як природний та етнокультурний феномен і вагома складова національної самосвідомості та ідентичності. Це дає змогу здійснити філософсько-теоретичне осмислення патріотизму як засобу самозбереження майбутніх поколінь українського народу та обґрунтування важливості його українознавчих досліджень в умовах російсько-української війни.

Поняття патріотизму – (гр. *πατριώτης* – земляк, з *πατρίς* або лат. *patria* – батьківщина, земля батьків) було відоме європейським народам ще в античну добу. Патріотизм за визначенням Інституту держави і права ім. В.Корецького НАН України – «це одне з найглибших *почуттів*, яке закріплювалося століттями й тисячоліттями розвитку відокремлених етносів»³. Патріотичні почуття виникають як природно-біологічним, так і соціально-психологічним шляхом.

¹ Ковальський Г. Є. Традиціоналістський конструкт українського соціуму: монографія. Донецьк–Вінниця: ДонНУ, 2015. 147 с.

² Костирев А.Г. Філософія патріотизму. Робоча програма навчальної дисципліни. Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Шевченка. Чернігів, 2020. 20 с.

³ Іванченко І. Патріотизм; Картунов О. Патріотизм (трактування У. Самнера). *Мала енциклопедія етнодержавознавства*. Упор. акад. Ю.Римаренко. Київ.: Генеза, Довіра, 1996. С. 777–778.

1. Патріотизм – це природжена якість чи набута вихованням риса? Розмірковуючи про природу патріотизму та шукаючи найглибших витоків його походження, не можна обминути його біологічного підґрунтя. Людина доби первісності не відділяла себе від групи так само, як і тварина від зграї, стада, прайду, бо вижити можна було лише в групі подібних собі істот. Згодом при виникненні племен, плем'яних об'єднань та перших держав кровноспоріднені зв'язки людей витісняються громадянським статусом індивідів. Зацікавленість особи в розвитку власної країни стає основою колективного процвітання й щастя, де патріотизм стає гарантом спільної відповідальності громадян перед майбутніми поколіннями за збереження держави. Героїзм предків, їхній вагомий внесок в історію й культуру країни набувають *священного* значення та стають взірцем патріотизму для наступних поколінь.

В античній філософській спадщині знаходимо чимало роздумів про «людське життя не тільки для себе, а й для суспільства та полісу»¹. Та якщо Арістотель стверджував *природність* домінування суспільного над особистим, то Платон убачав патріотизм (його термін «загальне благо») у необхідності постійного «подолання егоїстичної природи людини», що вже засвідчувало поступовий відхід людства від природних основ буття внаслідок розвитку суспільства й виникнення держав. Отже Платон вважав, що лише спільність почуттів усіх громадян і *відсутність протиріч* у громадянському суспільстві може забезпечити існування держави. Тому головним чинником виховання патріотизму він вважав *справедливість*, якою регулюються відносини правителів і народу, а також помисли, дії та вчинки усіх громадян. Арістотель головним засобом збереження державного устрою вважав *громадянське виховання молоді, здійснюване державою*, та запобігання несправедливості в суспільстві. Таким чином виробляється довіра суспільства до свого уряду (інституту влади) й посилюється патріотизм громадян. Обидва філософи вбачали в патріотизмі богоугодну справу, оскільки єдність людини й *рідного їй інституту влади* та суспільства вважалася «істиною, даною Богами». Протилежних поглядів дотримувався Сократ, якого можна вважати першим космополітом, бо він називав себе «жителем і громадянином цілого світу» (це явище розглянемо нижче).

¹ Костирев А.Г. Філософія патріотизму. Робоча програма навчальної дисципліни. Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Шевченка. Чернігів, 2020. 20 с.

Заслуговує на пильну нашу увагу й такий, на перший погляд, нібито парадоксальний факт, що покоління українців, вихованих ще в радянській школі, в часи здобуття Україною незалежності ставали патріотами України, а ті, що виховувалися вже в незалежній Україні, дуже часто ставали колаборантами, сепаратистами, зрадниками власної держави. Звичайно, тут можуть простежуватися насамперед етнічні, регіональні й соціальні причини, як і *недоліки шкільного виховання*, відсутність загальнодержавної ідеології, а також *недовіра до інституту влади*, що веде до знецінення патріотизму як такого. Нині самé життя демонструє нам хибність глобальних ідеологем, прищеплених усьому «демократичному» (інтернаціональному) людству, вказуючи на недооцінку ролі етнічного фактора як одного з найголовніших пріоритетів національного виховання та державної ідеології. Попри всі негаразди соціально-економічного стану нашої країни, під час російсько-української війни спостерігаємо сплеск українського патріотизму, що існує незалежно від згаданих факторів. Навіть коли хаотичний соціум втрачає свою привабливість для національно свідомого індивіда, а інститут влади через свою корумпованість і нездатність до згуртування суспільства стає чужим, то все ж патріотичні особистості відособлюються від влади й самотужки продовжують свою боротьбу за державу. Отже, зваживши всі ці аспекти, схилиємось до думки, що патріотизм є *природним духовно-культурним феноменом*.

2. Чи існує патріотизм без етнічної ідентичності? Патріотизм на території стародавньої України набув виразних рис уже в скіфському суспільстві, що красномовно засвідчив Геродот у своїх «Історіях», оповівши про страту тих членів суспільства (навіть володарів), хто зрадив стародавні скіфські звичаї й рідних Богів¹. Так само чітко усвідомлювалось значення патріотизму й за часів Київської Русі: від вірних воїв-дружинників великого князя Київського Святослава, які дбали про честь і славу Русі («не осоромимо землі Руської»), до захисників Києва від навали суздальських загарбників Андрія Боголюбського 12 березня 1169 р. та монгольської орди хана Батия в 1240 р. Дві останні історичні події виразно засвідчили не просто взаємну ворожість народів європейської Русі та московсько-азійської орди, а й абсолютну *етнічну й ментальну* несумісність воюючих сторін.

¹ Геродот. Історії в дев'яти книгах (пер., передмова та примітки А. О. Білецького). Київ, 1993. С. 76–77.

Етнічне – це природня й культурно-історична своєрідність, яка відрізняє один народ від іншого, що є основою формування нації. Самоідентифікація з тим чи іншим етносом можлива лише тоді, коли етнічне стало предметом осмислення особи. Уявлення про етнічне формується індивідом на основі певного рівня освіти й культури. Це називають етнічною компетентністю особи. А отже, лише обізнані з основами рідної етнічної культури люди здатні проявляти відповідні почуття до батьківщини. У цьому сенсі патріотизм можна виховувати шляхом надання молодому поколінню конкретних всеохопних знань про історію, традицію й культуру свого етносу.

Люди одного етносу природньо засвоюють один і той же спосіб бачення світу, один і той же спосіб поділу його на категорії, спільну систематизацію чи типізацію, спільні поведінкові стереотипи й реакції на зовнішні виклики. Таке природнє відображення світу є нібито самоочевидним, воно складає спільний *менталітет* народу, його національний характер. Воно існувало в найдавніші часи у всіх народів, у тому числі й у наших предків. Тому нерідко виникають питання: на догоду яким глобальним «вимогам» ми відійшли від цього фундаментального принципу нашого національно-патріотичного виховання, й чи здатні «надсучасні» реформи освіти з їхніми «реверансами» лівобічним цінностям (як наприклад, НУШ періоду міністерки Л. Гріневич та ін.), без етнічного компонента освіти зберегти національну ідентичність українців? Сучасні симулякри освіти й виховання спотворюють *природню* картину світу, довершують глобальну підміну цінностей, знецінюють етнічну своєрідність в ім'я безликої *штучної* саморобки, машини для перемелювання народів і культур.

Етнічна *компетентність* особи тісно пов'язана з її етнічною *самосвідомістю*, тобто сукупністю її знань і уявлень про культуру, традиції, ідеали, цінності свого етносу, а також з усвідомленням себе членом етносу, і визначенням місця свого народу серед інших народів. Ці дві категорії перебувають у прямопропорційному взаємозв'язку: чим вища етнічна компетентність особи, тим вищий рівень її етнічної свідомості, а значить і розуміння історичної місії рідного народу, його самобутньої культури. А отже, повага і любов до своєї країни і свого народу, природньо, породжує й патріотичні почуття.

Етнічна (національна) самосвідомість індивідів має різні рівні:

1) особи з *низькою* етнічною (національною) обізнаністю, майже або повністю асимільовані чужим (панівним, імперським) етносом, виявляються не тільки байдужими, але часто й ворожими до свого етносу; вони не додають енергії своєму народові, навпаки – діють як відцентрові сили розладу й розпаду етнічної цілості;

2) особи з *поміркованою* національною свідомістю також небагато користі дають для державотворення, оскільки їхня національна свідомість не настільки міцна, щоб активно виявляти її;

3) лише *високий* рівень національної свідомості (*максимальної етнічності*) об'єднує людей, які беруть активну участь у діяльності своєї етнічної групи, в забезпеченні її політичних, економічних, соціальних та інших інтересів (Дж. Маккей та Ф. Льюїс)¹.

У цьому сенсі виховання патріотизму тісно пов'язане з етнічністю.

3. Чи існує взаємозв'язок між патріотизмом і альтруїзмом?

Альтруїзм (фр. *altruisme*, з лат. *alter* – інший) – безкорисливе прагнення до діяльності *на благо інших*; почуття, протилежне егоїзму. На думку Л. Гумільова, в кожному етносі є альтруїсти, які своєю активною, безкорисливою діяльністю забезпечують динамічний розвиток свого народу й усього суспільства. «Альтруїсти» обороняють етнос як ціле, «егоїсти» відтворюють його в потомстві. Альтруїсти, зазвичай часто гинуть у боротьбі за власний народ, за рідну країну. Такий природний відбір веде до скорочення числа альтруїстів, що робить етнічний колектив беззахисним, і з часом етнос, що втратив своїх захисників, поглинають сильніші сусіди.

Обивателі ж гарно прилаштовуються в житті й займаються будь-якою діяльністю, яка їх годує. Цей тип людей існує на всіх стадіях розвитку етносів, з усіх щілин вилазять посередності, які нічого суттєвого не додають суспільству, – час ніби зупиняється. Настає період статичності, або національного застою. Щоб розбудити такий етнос до активної діяльності, часом необхідний великий національний струс, яким у наш час стала російсько-українська війна. Саме в цьому екзистенційному протистоянні впорядкованого людського світу з нелюдським дикуномським антисвітом вбачаємо історичну циклічність. І сьогодні альтруїзм наших воїнів-захисників та волонтерів – свідчення українського патріотизму, що ще раз підтверджує природність цього почуття, не зважаючи ні на які

¹ Мала енциклопедія етнодержавознавства. Заг. ред. акад. Ю.Римаренка. Київ: Генеза. Довіра, 1996. С.35.

глобально-інтернаціональні щеплення. Патріотизм – безкорисливе почуття.

Саме ці різновиди патріотизму Іван Франко показав у вірші «Сідоглавому», протиставляючи показну лицемірну любов до Батьківщини й альтруїстичне почуття та *практичну діяльність* на благо Русі-України:

«Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала,
– Я ж гавкаю раз в раз,
Щоби вона не спала...
Бо твій патріотизм –
Празнична одежина,
А мій – то труд тяжкий,
Гарячка невдержима»¹.

Отже, патріотизм і альтруїзм взаємопов'язані якості, почуття й реальні дії особистості. Чи можна це виховати чи навчити цьому? Звісно, що таких прикладів можна знайти в нашій історії достатньо, про них треба розповідати. Та однак, у цьому альтруїстичному патріотизмі лишається більше природнього (природженого), ніж набутого шляхом виховання. Тому педагогам важливо його *пробуджувати*, чи навіть «воскрешувати», хоч би й шляхом пригадування ментальних архетипів, активізації «генетичної пам'яті».

4. Що спільного між патріотизмом і націоналізмом? Щоб дати відповідь на поставлене питання, треба насамперед з'ясувати, що ми маємо на увазі під поняттям «націоналізм», оскільки різні ідеологи, партії чи окремі діячі мають дуже різноманітні (у вузькому значенні слова) уявлення про нього. Крім того, внаслідок тривалої гібридної війни у масовій свідомості поняття «націоналізм» впродовж XX–XXI ст. стійко асоціювалося з прищепленим московським імперіалізмом негативним ідеологічним змістом. Авторитетний німецький історик Петер Альтер у статті «Націоналізм: проблеми визначення» зазначив, що форми й прояви націоналізму настільки різноманітні, що діапазон їх визначення може коливатися від «*sacro egoism*» (священного егоїзму) своєї нації до того, що часто називають «екстремістською ідеологією». Філософ зазначає: «Щоб уникнути негативного смислового відтінку, пов'язаного зі словом

¹ Франко І. З вершин і низин. Вірші та поеми. Київ: Радянська школа, 1990. С.132.

«націоналізм», принагідно застосовують слово давнішого походження «патріотизм» – любов до батьківщини»¹. Отже, в цьому сенсі патріотизм тотожний націоналізму, що також означає любов до своєї нації, свого народу і держави.

Тому ми розуміємо націоналізм у широкому значенні слова як національну ідеологію, за якою і держава, і політична стабільність, і соціальна й міжнародна справедливість розглядаються під національним кутом зору². Так само й британський соціолог Ентоні Сміт у своєму визначенні семи ознак націоналізму, що вже стало класичним, стверджує, що «відданість нації-державі перевершує інші відданості» – йдеться, зрозуміло, саме про те, що ми нині називаємо патріотизмом³, бо саме відданість своїй державі є й патріотизмом і націоналізмом водночас.

Якщо *природний* патріотизм української нації отримав свій стимул і активне громадське піднесення в Центрі й Заході України саме зі здобуттям незалежності України, то із соціально-психологічними чинниками т.зв. «південно-східного пограниччя» держава просто не працювала, пустивши цю важливу проблему *консолідації нації* на самоплив, наслідки чого ми й пожинаємо сьогодні в російсько-українській війні.

5. Чи сумісні націоналізм та інтернаціоналізм, патріотизм і космополітизм? Вочевидь, що ці явища є повними протилежностями, антиподами чи, так званими, бінарними опозиціями.

За три десятиліття побудови української незалежної держави очевидні інтернаціонально-космополітичні «хвороби» Луганщини, Харківщини, Донеччини, Запорозжчини та Криму ніяк не «лікувалися» – не були охоплені *загальнодержавним інформаційним простором*, а продовжували перебувати в полоні імперських інформаційно-диверсійних потоків, тобто вже перебували в стані *гібридної війни та внутрішньої окупації*. Три десятиліття на Слобожанщині, Харківщині та в Криму легально діяли сотні російсько-імперських політичних та національно-культурних організацій, керованих російськими спецслужбами, які відкрито провадили імперсько-радянську пропаганду. Мало того, загравання державних посадовців з так званими «національними

¹ Націоналізм. Антологія. Упор. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С.212-213.

² Там само. С.13.

³ Там само. С.13.

меншинами» (до яких були зачислені в першу чергу росіяни, що складали 17% від загальної кількості населення), призвело до сепаратизму й «зради» Батьківщини великими масами народу з груповою імперською самосвідомістю. Помилки, недалекоглядність, мовчазна згода на фактичну пострадянську окупацію або погано прихована державна зрада перших двох українських президентів, що спричинила не лише здачу ядерного потенціалу України, а й дозволила російському флоту перебувати на території України (в Криму, Севастополі, Чорному морі), породила ту «п'яту колону», що притягнула сюди «русский мир».

Натомість українського контенту на сході й півдні України майже не було, за винятком кількох малочисельних осередків товариства «Просвіта» та газети «Кримська світлиця». Інформаційний простір цих областей, а також Запорізької обл., десятиліттями транслиував канали російського телебачення і радіомовлення, сюди не доходили навіть українські новини, лише московські, з чим українці постійно стикалися в літній час на обох морських узбережжях (Азовське, Чорне). Угодовська політика МОН України (за часів міністра Д. Табачника) заплющувала очі на відсутність україномовного середовища в школах та ВНЗ, не існувало єдиного загальнодержавного алгоритму навчально-виховного процесу в цих регіонах. Мешканці цих областей не те що не вивчали, а часто навіть не чули природної української мови, нічого не знали про українську історію та культуру. Виросло ціле покоління громадян, позбавлене української національної ідентичності, мало того, ще й вороже до неї налаштоване.

За таких умов про виховання українського патріотизму в цих штучно зросійщених регіонах України не йшлося. Патріотизм тут завжди залишався справою окремих свідомих українців, які брали на себе цю непомірно важку місію у переважно ворожому оточенні громадян власної країни. Чимало патріотів було вбито за українську мову, український прапор, стрічку, як Артем Мірошніченко в Бахмуті, Володимир Рибак у Слов'янську, 16-річний Степан Чубенко, якого вбили у Краматорську за жовто-блакитну стрічку на рюкзаку, 18-річний Юрій Поправко, убитий за відмову розмовляти російською¹ та багатьох інших. Ці факти свідчать, що

¹ Пилипенко О. Їх вбили за мову, за стрічку, за прапор... Цивільні, які загинули за Україну URL: <https://www.6262.com.ua/news/2603348/ih-vbili-za-movu-za-stricku-za-prapor-civilni-aki-zaginuli-za-ukrainu>

для патріотів України націоналізм та інтернаціоналізм є несумісними явищами, вони дійсно є антиподами.

Щоправда, населення цих областей, по великому рахунку, не було й інтернаціональним. Бо інтернаціоналізм (від лат. *inter* – між і *natio* – народ, нація) – ідеологія чи політичний рух, який *нібито* прагне створити «співпрацю націй», виступаючи за посилення економічної й політичної взаємодії між країнами, що нібито вважається корисним для всіх народів. Проте насправді під гаслами інтернаціоналізму криється *пропаганда* все того ж «руського мира». Тобто «інтернаціоналізм» завжди був *маніпулятивним терміном*, що не відповідав своїй сутності. Тут радше маємо справу з протистоянням двох націоналізмів – російського й українського, або ще точніше – російського *шовінізму* й українського патріотизму.

Подібними ж гаслами послуговується й глобальний світ штучних цінностей, приховуючи за цією ідеологією свої вузько корпоративні цілі – інтереси транснаціональних корпорацій, яким вигідно вважати себе «громадянами світу», при цьому ще й засуджувати національні прагнення значної частини людства та право зберігати свою етнічну ідентичність. Отож космополітизм йде ще далі, до ідеології *світового громадянства*.

Космополітизм (гр. κοσμοπολίτης – від κόσμος – світ, всесвіт і поліτης – громадянин) – дослівно «громадянин світу». На думку космополітів, національність нібито «сковує» людину, а космополітизм її «звільняє». Космополітична ідеологія постулює відречення від будь-яких національних ознак, традицій, культури, патріотизму, заперечує державний і національний суверенітет. Як бачимо, патріотизм і космополітизм – явища несумісні, радикально протилежні, навіть антагоністичні. Отже, якщо ідеологи інтернаціоналізму все ж намагаються частково «примирити» націоналізм з інтернаціоналізмом (не виступаючи відверто проти патріотизму), то космополітизм – абсолютна антагоністична протилежність патріотизму.

Якщо патріотизм, прищеплений з дитинства як знання про свій етнос стає *імунітетом* від глобальної «обробки», то космополітичне мислення, навпаки, формується через відсутність знань про своє етнічне коріння та байдужість до свого походження (тобто воно не стало предметом осмислення особистості), а отже залишилося своєрідною лакуною (відкритими ворітьми) для проникнення глобальної ідеологічної обробки про уявну «вищість інтернаціоналізму» та «всесвітнього громадянства».

Великий друг України британський політик Боріс Джонсон осмислюючи феномени національного та імперського, констатує: «Основним елементом Європи є національна держава»¹. У контексті Європейського Союзу як економічної й політичної унії, можна ставити питання: чи можливий Європейський *макронаціоналізм* (любів до європейської батьківщини), чи існує спільна європейська самосвідомість? Відповіді на ці питання ще чекають майбутніх філософів, істориків, політологів. Можемо констатувати, що націоналізм окремих націй і макронаціоналізм близьких за походженням народів можуть співіснувати лише за умови *рівних прав та взаємоповаги*, коли спільні закони Європейського Союзу стануть авторитетними міжнародними нормами, яких дотримуються всі, без винятку, учасники, тоді перебування держав у ньому набуде престижу, інакше воно не матиме сенсу. А поки що лише нагадаємо, що на території колишньої Римської імперії нині розміщені 30 окремих національних держав. І попри всі глобально-ідеологічні дороговкази, кожна нація прагне зберігати свою ідентичність.

Патріотизм під час війни необхідне й бажане почуття, у той час як нейтралітет під час війни розцінюється як байдужість до свого народу, зрада, аморальність. Із цих міркувань стає очевидною важливість надання дітям вже з раннього віку всебічних знань про рідну країну, рідну мову, власний народ, його етнокультурні традиції та необхідність власної держави. Зробити ці *знання предметом осмислення й переконання* молодшої людини, усвідомлення себе частиною великого самобутнього народу – першочергове завдання. Його може виконувати навчальний предмет *українознавство* в ЗОШ та дисципліна *українознавство* у ВНЗ, що ґрунтуватимуться на наукових дослідженнях НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка та інших наукових інституцій.

6. Чи можливо «перевиховати» або якось вплинути на набуті шляхом насильства явища манкуртизму (сучасного «яничарства»)?

Манкурт – тип раба з киргизької легенди, згаданої в романі Чингіза Айтматова «І довше віку день триває» (1980); цілковито покірний хазяїну раб, людина, що внаслідок жорстоких тортур позбавлена пам'яті. Полоненому надягали на голову обруч з верблюжої шкіри, руки і ноги затискали колодками й залишали в пустелі під палючим сонцем, де людина від нестерпного болю й спраги втрачала пам'ять, а тому, хто

¹ Джонсон Б. Омріяний Рим / Пер. з англ. Б.Превіра. Х.: Віват. 2020. С.115.

перший давав попити води, ставала навіки покiрним рабом. Навiть те, як з нього зробили раба, вiн не пам'ятає. Сам автор твору дав пояснення цьому образу: *обруч манкурта* – «це *технологiї манiпуляцiї свiдомостю*, використовуванi наддержавами в процесi суперництва за свiтове панування»; у публiцистицi часто манкуртами називають людей, свiдомiсть яких є «продуктом радянської полiтики», осiб, що втратили iсторичну пам'ять, зв'язок зi своєю нацiєю та рiдною мовою й культурою, цураються свого походження.

Видатний український скульптор, автор монументу Незалежності України Анатолій Куш, згадуючи своє дитинство, пов'язане зі Слобожанщиною, не міг обминути таких фактів: «Заселятися росіянами Слобожанщина стала за вказівкою Сталіна (різні «ударні» комсомольські бригади, освоєння Донбасу та ін.). Серед «ударників» тільки одна тисяча були вільнонайманцями, решта ж – в'язні різних тюрем. Засудженим, які мали терміни менші шести років, радянська влада запропонувала попрацювати за зарплату «на хімії» – на виробництві або будівництві... У Маріуполі мені доводилося часто спілкуватися з такими «ударниками». Саме вони і їхні нащадки воюють нині на боці агресора»¹. Вони, прибувши в нашу країну, не просто зберегли свою національну iдентичність, а й радянську свiдомiсть і ворожiсть до всього українського, що столiттями виховувала в них iмперiя. Так Донецька і Луганська облaстi стали «заповiдником радянського фундаменталiзму»².

Під «радянським фундаменталiзмом» маємо на увазі сліпу віру в комуністичну ідеологію – систему догм та стереотипів мислення й відповідну їй діяльність, що вимагає беззастережного втілення в життя «комуністичних ідеалів». Зробити це без насильства практично неможливо. Тому від будь-якого фундаменталiзму завжди хтось страждає.

Сьогодні Україна, перефразовуючи Кобзаря, «окрадена й розбуджена в огні», з розпукою ставить питання: якщо таких людей не «виховали» ракети, що падали на голови дітей, вбиваючи цвіт нації, руйнуючи будинки, музеї, інфраструктуру України, то чи може їх виховати школа, батьки, суспільство? Можливо, найоптимальніше

¹ Анатолій Куш – митець-державник. До 70-ліття видатного скульптора. *Сварог. Філософія. Етнологія. релігієзнавство*. 2016. №25. С.12–13.

² Поклад В. Луганський сепаратизм очима луганського соціолога. *Сварог. Філософія. Етнологія. релігієзнавство*. 2016. № 25. С.67.

рішення щодо «перевиховання» таких громадян повинен винести суд? Чи будемо їм співчувати, як манкуртам, бо вони ж «не винні»?

7. Яке співвідношення патріотизму і релігії, зокрема християнства? Насамперед, звернімо увагу на те, що світові релігії категорично відкидають національні принципи життя суспільства, і християнство не є винятком. Святим письмом усіх християн є Біблія. Проте, її духовний авторитет, що формувався панівними церквами протягом понад тисячоліття, не дозволяє критично поглянути на її текст у цілому, а отже, церковники намагаються знайти в ній те, в чому є потреба, але чого там нема. Сказане стосується і досліджуваного нами явища – патріотизму.

Церква ж забороняє «етнофілетизм» – з точки зору християнства етнічна належність людей і організацій є «гріхом», що в 1872 р. на Константинопольському соборі було засуджено як «єресь». Тобто церковна концепція інтернаціональна за своєю суттю. Вище ми вже дійшли висновку, що космополітизм суперечить націоналізму і патріотизму. Та проте, різні вчителі християнської етики силуються видати бажане за дійсне. Написано й видруковано мільйонними (!) накладами підручники християнської етики для всіх класів ЗОШ, в яких викладено різні літературні, довільні інтерпретації святого письма. Нерідко натрапляємо й на деякі популярні статті виховного характеру, як наприклад, «Що каже Біблія про патріотизм?», де стверджується: «Святе Письмо подає нам чимало прикладів любові до рідної землі, до Батьківщини. У Старому Завіті про неї мовиться у книгах Юдити та Естер, у пророків Ісаї, Єремії та Неемії, а також у Макавейських книгах»¹. Це твердження є абсолютно голослівним і жодним чином не відповідає тексту оригіналу, проте у незнайомих з оригінальним текстом Біблії створюється враження, що з патріотизмом там усе гаразд, і навряд чи хтось буде це перевіряти.

Не будемо тут аналізувати всі названі книги, це не входить у наше завдання. Найвідомішим для загалу текстом може послужити хіба що «Книга Естер», на підставі якої сповідники юдаїзму відзначають «свято помсти», коли вони внаслідок підступних інтриг спричинили геноцид місцевого населення, вчинений перським царем. На підставі цієї легенди тисячоліттями відзначається свято «пурім», яке в своїй основі містить

¹ Що каже Біблія про патріотизм? URL: <https://ugcc.ua/data/shcho-kazhe-bibliya-pro-patriotyzm-1669/> 17 грудня 2022.

ознаки релігійного радикалізму. А головний персонаж книги цариця Естер (Есфір), ця придворна інтриганка, винуватиця кривавого заклоту, досі вшановується як символ єврейки-патріотки¹. Чи не це пропонується вважати зразком патріотизму для християн? Додамо до цього сотні наказів щодо знищення тих народів та їхніх культур, на землю яких ступила нога «обранців божих» – якщо це брати за еталони поведінки, то перед нами розкривається прірва релігійного фанатизму й екстремізму.

Порівнюємо патріотизм у вірі наших предків. Великий князь Київський Святослав і його хоробра лицарська дружина найвищими цінностями вважали: віру предків, рідну землю, славу, честь, відданість воєначальнику, що породжувало священний героїзм і жертвування самим життям заради високих ідеалів, отже це був *священний патріотичний ідеал*. В. Шаян писав, що воїни Святослава вважали: «краще бути мертвими, аніж живими у неволі на чужині». Іван Котляревський в «Енеїді» писав: «Любов к отчизні де героїть, Там сила вража не устоїть, Там грудь сильніша від гармат». Це є тим, згаданим вище альтруїзмом, завдяки якому вижили й зберегли свою ідентичність наші предки на рідній землі.

Український етнофілософ В. Шаян, будучи послідовником філософії Г. Сковороди у галузі критичного біблієзнавства, вважав за потрібне дохідливо роз'яснювати *латентну роль* світової релігії в занепаді народної моралі. Порівняльно-релігієзнавчий метод В. Шаяна вияскравлює вершини давньоукраїнської героїчної етики та аксіології в порівнянні їх із вузькоєтнічною етикою авторів Біблії. У праці «Біблія як ідеологія» (1970) він міркує так: біблійна концепція «страху божого» і упокорення перед «волею божою» видається убогою й приземленою, нібито цілком матеріалістичною. Він доходить висновку, що «метафізика смерті» в юдаїзмі, як і в похідному від нього християнстві, відсутня: «Метафізика – найслабша сторінка Біблії. Слід радше ствердити відсутність метафізики, а навіть смислу для неї в спробі думання авторів Біблії: “немає в шеолі (на тому світі), куди ти йдеш, ні роботи, ні роздумів, ні знання, ні мудрості” (Екл. 9. 10). <...> Це звучить зовсім як виклад *діалектичного матеріалізму*: “Однакове всім випадає: праведному й безбожному, доброму й чистому та нечистому, і тому, хто жертву приносить,

¹ Біблія або Книги святого письма Старого і Нового заповіту. З мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена. Ювілейне видання 988–1988. Druckhaus Gummersbach, West-Germany, 1988. Ест.: 1–10.

і тому, хто жертви не приносить, як доброму, так і грішникові, тому, хто клянеться, як і тому, хто клятви боїться! <...> бо *краще собаці живому, ніж левові мертвому!*» (Екл: 9. 2–4)».

Отже за логікою авторів Біблії, <...> краще бути живим боягузом, ніж мертвим героєм, тобто треба *зберігати життя хоч і ціною будь-якої підлості*: «Не будь справедливим занадто і не роби себе мудрим надміру: навіщо нищити маєш себе? (Екл: 7.16)»¹. Саме такі «зразки патріотизму» – типові для біблійних оповідок, якщо прочитати їх в оригіналі, а не в переказах церковних діячів для пересічних вірян.

Трохи успішнішим може виявитися пошук зразків у Новому заповіті, проте й він набуває іншого значення в конкретному контексті. Правдивим прикладом є переконання Ісуса, що він посланий до свого рідного народу і ніякого іншого: «Я посланий тільки до овечок загинулих дому Ізраїлевого. Не годиться брати хліб у дітей і кидати щенятам» (Мт.: 15:21, 28; Мр.: 7:24, 29). Отже тут він справді проголошує себе патріотом свого власного народу. Всі інші народи для нього «щенята». Проте, патріотизм Ісуса не в любові до рідного краю та рідних йому людей, бо в іншому місці він закликає: «Коли хто приходить до мене і не зненавидить свого батька та матір, дружини й дітей, і братів, і сестер, а до того й своєї душі, той не може бути учнем моїм!» (Лк.: 14:26). Значить його доктрина не пов'язана з любов'ю до рідної країни, а лише з любов'ю до реформованої ним релігії, заради якої пропонується відректися від свого роду і від своєї душі.

Тому виникає логічне питання, як же узгодити цей Ісусів «патріотизм» із церковним засудженням етнофілетизму? І як узгодити його з інтернаціональною доктриною, за якою нібито християнство є релігією для всіх народів? Це ті питання, на які ще нашому народові треба знайти правильні відповіді. А поки що ствердно можемо констатувати, що християнство не надає нам зразків патріотизму в класичному європейському розумінні цього шляхетного почуття.

Отже зразків істинного патріотизму доречніше шукати в рідній культурі народу, в епосі, фольклорі, поезії, літературі, мистецтві. Любов до Батьківщини, що виявляється у сердечному зв'язку зі своїм рідним краєм і народом, у безкорисливій участі в будівництві власної держави, спільному щасті й горі, в жертвовності заради рідної країни, співзвучне із

¹ Шаян В. Віра Предків наших: вибрані твори / Передмова та заг. ред. проф. Г. Лозко. Київ: ФОП Стебеляк О., 2018. Т.І. С.310.

закликом пророка нації Тараса Шевченка: «Свою Україну любіть! Любіть її!... Во врем'я люте, В останню тяжкую минуту, За неї Господа моліть!»

М. Номис записав народну приказку: «Нам батьківщини не ділити», що побутувала ще в XIX ст. на Лубенщині, Пирятинщині та Конотопщині. Багата українська фольклорна спадщина на повчальні афоризми, які мають увійти в плоть і кров молодого покоління: «Лучче на Родині кістками полягти, ніж на чужині слави досягти!»¹; «Погана птиця, що своє гніздо паскудить»². Так само і в європейських суспільствах XVIII–XIX ст., в епоху Відродження та Просвітництва, відбувалося повернення автентичного дохристиянського змісту поняття «патріотизм», а отже й формування європейських націй та основі природної національної свідомості та незважаючи на церковні інтернаціональні догми.

8. Чи можливо, і яким чином консолідувати різнополярне українське суспільство? Внаслідок недотримання державою рівноправ'я громадян перед законом, численних («астрономічних») диспропорцій в оплаті праці, політичної, культурної чи наукової дискримінації окремих діячів і груп населення, тотальної несправедливості на державному рівні, процвітання корупційних схем у будь-якій діяльності – відбувається поляризація світогляду й переконань, що складає опозицію мейнстріму й андеграунду, відбувається порушення цілісності громадянського суспільства, недовіра до інституту влади. За таких обставин значно знижується рівень патріотизму, зростає суспільна апатія, песимізм. На цьому тлі самодостатній інтелектуальний індивід найчастіше відособлюється від такої держави, що перестала бути «binding principle» (принципом обов'язковості), неспроможна виконувати свою функцію єдального зв'язку з громадянами. Саме такою постає активізація окремих представників українського суспільства в час загрози самому буттю України, спрямована не державними зусиллями, а волею найсвідомішої частини нації: волонтерськими організаціями, окремими спонсорами, місцевими ініціативами безпосередньої допомоги бійцям, їхньому забезпеченню продуктами харчування, теплим одягом, маскувальними сітками, так званими «донатами» та ін. Це і є український патріотизм в дії.

Проте залишається й інертна маса і, що значно страшніше, явище колаборації та зрадництва, що були породжені радянською пропагандою, довготривалим «шліфуванням мізків» та відсутністю національних

¹ Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклад М.Номис. Київ.: Либідь, 1993. С.418.

² Там само. С.419.

програм консолідації українського суспільства впродовж понад 30 років незалежності.

Аналізуючи механізми впливу на суспільство через різні державні заходи, віддаємо пріоритет ЗМІ. Водночас треба враховувати, що держава усунулась від цього потужного засобу спілкування із суспільством, віддавши владу недержавним мас-медіа, сумнівним бізнесменам та приватним компаніям, що обмежило національну свободу слова, деформувало, а то й просто знищило національно-патріотичний контент, створило сприятливі умови для маніпулювання громадською думкою на догоду глобальним транснаціональним «нормам» (ідеології). Це стало причиною відсутності в державі національної ідеї, ідеалу, ідеології.

А.Костирев констатує «відсутність норм і цінностей, які об'єднують людей у державі», наголошує, що пересічна людина «Не має права знати про всі дії влади і впливати на конкретних чиновників і політиків будь-якого рівня. Відсутність зворотного зв'язку створює інформаційний вакуум навколо влади»¹. Уже на початку 2000 р. за даними Інституту соціології НАН України половина населення Української держави вказала на відсутність у суспільстві політичних ідеалів – такий наслідок недержавного ставлення провладних політиків до роботи з ідеями та ідеалами. Нібито на вимогу глобальної «моди» в державі не повинно бути ніякої ідеології. Це хибна настанова, яку використовують глобальні майстри гібридних інформаційних війн, котрі свою власну ідеологію приховують під латентними маніпулятивними термінами.

Отож, на нашу думку, доцільно переглянути таке ставлення держави до національної ідеї, ідеалу та ідеології; необхідно створювати спеціальні інститути, активно виробляти власні національно-екзистенційні програми та впроваджувати їх у всі значимі галузі знань та ділянки життєдіяльності й культури народу – і це покликане здійснити українознавство, як інтегративна галузь знань про Україну та українців.

Здійснивши таке філософсько-теоретичне осмислення поняття патріотизм, ми дійшли логічних висновків: 1. Поняття патріотизму, виникнувши вже в первісному людському суспільстві, протягом тисячоліть історії змінювалося, тому в його інтерпретаціях необхідні поправки згідно суспільних змін, що відбулися внаслідок глобалізації та

¹ Костирев А. Вплив ЗМІ на демократизацію політичного життя України. *Нова політика*. 2001. № 6. С. 26–29.

російсько-української війни. Патріотичне, громадянське і національне виховання – тісно переплітаються і взаємодоповнюють одне одного.

2. Тема виховання патріотизму є не просто нагальною потребою українського суспільства, а й важливою стратегічною метою України. Патріотизм в однаковій мірі залежить як від природних, так і від виховних чинників, у яких гармонійно поєднуються емоційний та раціональний аспекти людської душі. Особливо варто наголосити на діяльнісному аспекті патріотизму, при якому відбувається трансформація людських почуттів (любові до рідної країни) у конкретні справи.

3. Здійснення консолідації українського громадянського суспільства видається можливим лише в контексті режиму націократії, яку на початку ХХ ст. пропонував Микола Сціборський, тобто політичної системи правління української нації у своїй власній державі. Лише при такому політичному укладі можливо уникнути таких помилок, яких Україна припустилася від початку здобуття незалежності. Насамперед, патріотизм політиків, як національної еліти, має стати основою майбутньої системи координат українського суспільства. Нагальним завданням держави має стати відновлення історичної справедливості в усіх галузях життя, повернення довіри до інституту влади, забезпечення рівності громадян перед Законом.

4. Перспективи подальшого дослідження філософії патріотизму: українознавцям, історикам, правознавцям та фахівцям інших галузей ще належить дослідити й дати чіткі відповіді на цілу низку проблемних питань, наприклад: чи піддаються перевихованню протилежні патріотизму явища – космополітизм, радянський фундаменталізм, сепаратизм; який патріотизм нам потрібно виховувати: як любов до Батьківщини, чи любов до локальної (релігійної, партійної, корпоративної) групи людей; які шляхи переоцінки нав'язаних стереотипних уявлень (переконань, почуттів), що склалися внаслідок багатовікового імперського панування, і яка має бути роль у цьому державної ідеології та багато іншого. Треба мати на увазі, що у повоєнний час нам доведеться вирішувати й таку проблему, як лікування складних психологічних розладів і травм, спричинених цією нелюдською війною та тривалим кількасотлітнім геноцидом українського народу.

1.2. Основні концепти та складові методологічного інструментарію українознавства.

На сучасному етапі розвитку української історії, у цей складний період боротьби України за свою незалежність та історичну спадщину, українознавство як цілісна система наукових інтегративних знань про Україну та світове українство, може стати міцним ідеологічним підґрунтям для боротьби із росією та рашистами. Саме тому виняткового значення набуває вивчення методологічного інструментарію українознавства та опрацювання сучасних методів власне українознавчого дослідження.

Важливість дослідження методологічних інструментів для комплексного та всебічного українознавчого дослідження зумовлюється недооцінкою серед частини сучасних дослідників значення методології для наукового пізнання, існування думки про те, що вивчення та дослідження методологічних проблем є даниною минулого та суперечить свободі інтелектуальної творчості.

На нашу думку, дослідження методологічного та термінологічного інструментарію українознавства допоможе дослідникам-початківцям досягнути саму суть наукового дослідження, саме тому воно і є вкрай актуальним.

Вивчення основної термінології є необхідним етапом у процесі осмислення українознавства як науки й навчальної дисципліни та актуалізації її термінологічних та методологічних засад.

Як і будь-яка інша наука українознавство має свій науковий понятійно-категоріальний апарат, що і складає термінологічний інструментарій українознавства. Під термінологічним інструментарієм українознавства розуміють найбільш усталені поняття, терміни, категорії, якими послуговується українознавство як наука та навчальна дисципліна.

Розглянемо найбільш важливі терміни у галузі методології та методики українознавчої науки. А саме: «бібліографія українознавства», «джерела українознавства», «закономірності українознавства», «історизм», «системність», «об'єкт та предмет українознавства», «концепція українознавства», «методи українознавчих досліджень», «методологія українознавства», «принципи українознавства».

Бібліографія українознавства – це науково-практична діяльність, пов'язана з підготовкою та поширенням інформації про друковані та

писані твори вчених-українознавців й передбачає їх виявлення, упорядкування, систематизацію, складання покажчиків, списків, оглядів, перелік книжок з будь-якого українознавчого питання. Досвід переконує, що наукове дослідження завжди починається з вивчення доробку попередників, історіографії наукової думки. У них наука черпає свою достовірність, аргументованість, переконливість, доцільність¹.

Джерела українознавства це «пам'ятки матеріальної та духовної культури, що є носіями сукупних, інтегрованих знань або галузевих відомостей і знань про Україну й українство, служать основою наукового пізнання витоків та основних етапів розвитку українського етносу, його мови, культури, духовного, державного і соціально-економічного життя, самозбереження в умовах природних та політичних катаклізмів»².

Українознавство, як система знань, що ґрунтується на принципі інтеграції, дозволяє з будь-якого джерела отримати оптимальну інформацію, значно багатшу, ніж при дослідженні за галузевим принципом. Джерела українознавства висвітлюють усі віхи існування людини на українських землях від найдавніших часів до наших днів, етногенез українського народу, зародження, розвиток його суспільства, національної держави, культури, духовності тощо.

На думку Л. Токаря «закономірності українознавства – об'єктивно існуючий істотний, стійкий зв'язок явищ природи і людського буття»³. Розуміння закономірності розвитку науки загалом і українознавства зокрема особливо загострилося в останній третині ХХ ст., коли водночас із посиленням диференціації наукових досліджень життя все більше вимагало інтеграції та синтезу набутих знань. І важливим завданням, яке було визначено цим процесом, є розуміння сутності та методології міждисциплінарних досліджень, виявлення та визначення закономірностей науки, як універсальних, так і специфічних. В українознавстві цей процес, уже як чітко сформована тенденція, постає наприкінці 80-х років ХХ ст., коли перед самим життям постає завдання його формування як інтегративної системи наукового знання, як синтетичної науки.

¹ Токар Л. Бібліографія українознавства. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. С. 117.

² Калакура Я. Джерела українознавства. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. С. 130.

³ Токар Л. Закономірності українознавства. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. С. 189.

Історизм на думку Я. Каракури це «один із основоположних універсальних світоглядно-методологічних принципів українознавчого, як і будь-якого іншого, наукового пізнання»¹.

Історизм – основоположний принцип українознавства, який допомагає акумулювати усі надбання попередніх поколінь – людську мудрість, історичну пам'ять і унікальний досвід взаємодії з іншими народами і націями світу, з природним середовищем, оволодіти ним і застосувати на практиці. Дотримуватися принципу історизму означає постійно і твердо встановлювати, коли і за яких обставин виникло те чи інше явище, які причини його викликали, які етапи свого розвитку воно пройшло і чим стало. Історизм відкриває можливість українознавству, як історичному явищу, як комплексній системи знань, глибше досягнути свій науково-пізнавальний потенціал. Важливість цього принципу зумовлена тим, що історія є ключовою складовою українознавства.

І. Краснодемська розглядає системність як «1) термін (поняття), що розкриває визначальну (основоположну) властивість світу, в якому живуть люди і переконує, що навколишній світ (матеріальний і духовний) являє собою не ізольовані одне одного явища і процеси, а сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих складових на всіх етапах і рівнях їх розвитку як системних, цілісних утворень, 2) основоположний принцип наукового пізнання і соціальної практики, сутність якого виявляється у застосуванні системного (комплексного) підходу в дослідженні складних об'єктів (систем) і орієнтує дослідження на розкриття їх цілісності та виявлення всіх типів зв'язків у ньому, зведення їх у єдину систему знань»². Також дослідниця наголошує, що «основними ознаками системи є: а) наявність елементів, які її складають; б) наявність підсистем як результат взаємодії елементів, в) наявність компонентів як результат взаємодії підсистем; г) наявність зв'язків між підсистемами та компонентами; г) наявність певного рівня цілісності. ознакою якої є те, що система завдяки взаємодії компонентів одержує інтегрований результат; д) зв'язок з іншими системами зовнішнього середовища»³.

¹ Калакура Я. Історизм. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. С. 195.

² Краснодемська І. Системність. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. С. 310.

³ Там само. С.310.

Саме тому, українознавство як науку та наукову діяльність слід розглядати як певну систему з взаємопов'язаними елементами, підсистемами, компонентами, визначеними функціями, цілями та структурою. Застосування принципів цілісності, первинності цілого над його складовими, ієрархічності, структурованості, самоорганізації та взаємодії із зовнішнім середовищем сприяє забезпеченню системної спрямованості наукового дослідження та практичного пізнання об'єкта.

У процесі системного дослідження об'єкт розглядається як певна сукупність елементів, взаємозв'язок яких визначає якісно нові цілісні властивості цієї сукупності, які, однак, не можна звести до їх механічного поєднання. Основна увага при цьому зосереджується на виявленні різноманітних зв'язків і відносин, що мають місце як всередині досліджуваного об'єкта, так і в його взаємодії із зовнішнім середовищем. Властивості об'єкта як цілісної системи визначаються не тільки і не стільки сукупністю властивостей його окремих елементів або підсистем, скільки специфікою його структури, особливими інтегративними і системоутворюючими зв'язками досліджуваного об'єкта.

Ідея цілісності, системності є фундаментальним і універсальним правилом розвитку науки як системного знання і має першочергове наукове значення, оскільки вона дає ключ, тільки за допомогою якого можна пізнати повноту і багатство дійсності.

Оскільки українознавство є системою інтегративних наукових знань про Україну та світове українство, як цілісність та геополітичну реальність, що розвивається у часовій і просторовій єдності, то принцип системності є пріоритетним для нього.

Об'єктом українознавства є Україна, український етнос, українська нація та український народ як цілісність та геополітична реальність¹. На думку Л. Токаря предметом українознавства «...можна визначити як цілісне пізнання (самопізнання) процесу творення і самотворення української людини, нації, народу, їхньої етнічної території (України) у всьому часопросторовому вирмірі, дослідження феномена українства, закономірностей, досвіду й уроків його розвитку та прояву в усіх сферах людського буття як цілого, здійснення історичного покликання»².

¹ Токар Л. Об'єкт і предмет українознавства. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. С. 259.

² Там само. С.259.

Концепцію українознавства П. Кононенко розглядав як «певний підхід, розуміння, трактування явищ, процесів, програм; основоположна точка зору, провідна ідея пізнання і висвітлення, основний задум, конструктивний принцип діяльності й творчості, висвітлення їх наслідків»¹.

Враховуючи нові умови розвитку України та світового українства, а також уроки еволюції українознавства, з ініціативи НДІУ було розроблено та впроваджено концепцію та програму відродження та розвитку українознавства як цілісної наукової системи знань про Україну та світове українство, враховуючи усі шляхи еволюції, яке за цей час пройшло українознавство як наука. З урахуванням локального, національного, людського, соціального та етнологічного розвитку вироблено новий концептуальний підхід до розуміння сучасних проблем українознавства. Феномен України й світового українства «...може бути досліджений і відповідно виражений тільки через єдність взаємозалежних концентрів знань: Україна – історія, теорія, методологія; Україна – етнос – природа – нація і держава – культура; Україна й українство у міжнародних відносинах; Україна – доля, ментальність, історична місія»².

Методологія українознавства це вчення про методи наукового пізнання, принципи його побудови, способи і форми організації³.

Питання теорії і методології в науці належать до тих, що вимагають постійної уваги, пошуку нових шляхів і способів вирішення проблем, створення наукового інструментарію відповідно до потреб практики і рівня свідомості людей.

Стосовно українознавства потрібно зауважити, що його становлення та розвиток як синтетичної науки, як цілісної системи інтегративного наукового знання, засобу самопізнання, самоідентифікації та самотворення народу має об'єктивний характер, який визначається законами природи, потребами життя народу, єдністю процесу пізнання світу і самопізнання людини (громади).

На думку Я. Калакури «методологічний інструментарій українознавця можна розглядати як взаємопов'язаний, органічно цілісний

¹ Кононенко П. Концепція українознавства. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. С. 197.

² Там само. С.200.

³ Токар Л. Методологія українознавства. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. С. 225.

комплекс трьох основних компонентів: а) принципи (правила) дослідження; б) методи (прийоми, способи пізнання); в) допоміжні або спеціальні засоби дослідження, і оргтехніка, інформаційні технології, обчислювальна техніка тощо»¹.

Розберемо окремо кожний компонент методологічного інструментарію.

Найголовнішими, корінними серед зазначених компонентів є методологічні принципи. Як зазначає Я. Калакура «Під принципами дослідження розуміють емпірично вироблені, науково-осмислені і практично усталені найважливіші правила пізнання, дотримання яких закладає гарантії глибокого вивчення і правдивого висвітлення тієї чи іншої проблеми, явища, події тощо»².

Найголовнішими правилами українознавчого дослідження є принципи історизму, системності, об'єктивності, всебічності, наступності (спадкоємності), світоглядності.

Розглянемо принцип історизму в українознавстві. Він є домінуючим принципом українознавчого дослідження та пронизує усі розділи інтегративної українознавчої науки. Я. Калакура наголошує, що «дотримуватись принципу історизму значить постійно і неухильно встановлювати, як, коли і за яких обставин виникло кожне явище, які причини і обставини його зумовили, які етапи в своєму розвитку воно пройшло і чим стало»³. Проводячи дослідження необхідно враховувати конкретні історичні умови, у яких відбувалася та чи інша подія, жив і творив досліджуваний вчений, в яких історичних умовах видавалися його праці та народжувалися наукові концепції. Не менш важливим при дослідженні будь-якого історичного процесу чи явища є його розгляд у зв'язку з тодішніми політичними, економічними, релігійними та іншими процесами.

Ще одним пріоритетним принципом українознавчого дослідження є принцип системності. Для українознавства як для комплексної та інтегративної дисципліни цей принцип є одним з найважливіших. В українознавстві «універсальна цілісність «України» й «українства»

¹ Калакура Я. Методологічний інструментарій українознавця. *Українознавство*. 2003. 1 (6). С. 76.

² Калакура Я.С. Історичні засади українознавства. Київ, 2007. С.22.

³ Калакура Я. Історичні засади українознавства як науки і навчальної дисципліни. *Українознавство*. 2001. Ч. 1. С. 22.

розкривається й досягається шляхом взаємопов'язаного еволюційно-синхронного розгляду концентрів: Україна – етнос; Україна – природа, екологія; Україна – мова; Україна – нація, держава; Україна – культура (матеріальна, гуманітарно-духовна: релігія, філософія, мистецтво, освіта, наука, право, валеологія, військо); Україна в міжнародних відносинах; Україна – ментальність, доля; Україна – історична місія»¹. Кожен з цих концентрів є своєрідною підсистемою й всі вони разом формують цілісну систему наукових знань про Україну та українство.

Ообов'язковим принципом українознавчого дослідження є також принцип об'єктивності. Цей принцип спонукає дослідника ретельно перевіряти достовірність отриманих знань, вивчати та співставляти різні точки зору на подію чи явище, що розглядаються, а також перевіряти ступінь повноти наявної інформації. Цей принцип закликає уникати упередженого ставлення до позиції тих вчених, чиї погляди не вписуються у загальноприйнятну сучасну наукову парадигму.

Вагоме значення для українознавчого дослідження має принцип всебічності. Він тісно пов'язаний з принципами системності та об'єктивності. Під час українознавчого пізнання будь-якого предмету або явища необхідно підходити до його вивчення комплексно і всебічно, досліджувати його з усіх боків, а саме соціального, політичного, духовного, етнічного, філософського, економічного, правового, політичного щодо.

Важливим принципом українознавчого дослідження є принцип наступності наукового дослідження. Кожен, хто розпочинає українознавче дослідження, приступаючи до опрацювання вибраної ним теми, має насамперед встановити стан її опрацювання, виявити хто і коли започаткував її вивчення, хто продовжував її дослідження, а також окреслити внесок попередника у вивчення проблеми. Такий підхід дає можливість простежити наступність і спадкоємність у розвитку знань та визначити своє місце у процесі розпочатого дослідження. На думку Я. Калакури «Кожен новий етап розвитку українознавства повинен твердо спиратися на досягнення попередніх етапів, виступаючи як логічне продовження, поглиблення вивчення як окремих проблем, так і науки в цілому. Наступність виступає як одна з закономірностей розвитку українознавства, яка дає змогу виявити його провідні тенденції,

¹ Кононенко П.П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. Київ: Міленіум, 2006. С.19.

співвідношення старих і нових знань, можливість їх примноження. У такий спосіб реалізується прогностична функція українознавства, спрямована на проведення подальших досліджень, окреслення тем, проблем, питань, які потребують вивчення»¹.

Важливе значення для українознавчих досліджень має також принцип світоглядності науки, який означає, що українознавство має міцну та глибинну систему світоглядних цінностей, які ґрунтуються на духовних надбаннях українського народу, його звичаєво-обрядовій системі та християнській моралі. «Такого потужного і всебічного впливу на формування світогляду народу, особливо молоді, як українознавство не має жодна інша наука, оскільки вона закладає з дитинства наукові засади моралі, норми поведінки, прищеплює любов до України, почуття національної і державницької самосвідомості, патріотизму, жертвовності, нескоренності» – наголошує Я. Калакура².

Другим компонентом методологічного інструментарію українознавства є комплекс основних дослідницьких методів, якими послуговуються українознавці, здійснюючи своє дослідження, а саме: проблемного підходу, логічний, історико-хронологічний, історико-ситуаційний, порівняльний, ретроспективний, біографічний методи, а також методи соціологічних досліджень, методи типологізації, класифікації, періодизації тощо.

Досліджуючи будь-який процес, подію чи явище вчений-українознавець послуговується методом наукового аналізу. Аналіз – це метод наукового пізнання, що здійснюється шляхом своєрідного розчленування об'єкта дослідження на відповідні елементи й спрямований на поглиблене вивчення кожного елемента, встановлення взаємозв'язків цих елементів та визначення за допомогою цього їх внутрішньої сутності. Саме розкладання цілого на складові частини дає змогу розкрити будову об'єкта, що досліджується, а також звести складне до простого та відділити істотне від неістотного. Метою аналізу є пізнання частин як складових елементів більшого цілого. Але потрібно пам'ятати, що аналіз – це тільки перший та початковий етап процесу наукового пізнання. Як наголошує І. Краснодемська «Для осягнення об'єкта як єдиного цілого не можна обмежуватися вивченням лише його складових частин. У процесі

¹ Калакура Я.С. Історичні засади українознавства. Київ, 2007. С.26.

² Калакура Я. Методологічний інструментарій українознавця. *Українознавство*. 2003. 1 (6). С. 78.

пізнання потрібно розкрити об'єктивно існуючі зв'язки між ними, осмислити їх взаємодію у творенні системи. Здійснити цей другий етап у процесі пізнання – перейти з вивчення окремих складових частин об'єкта до вивчення його як єдиного цілого можливо тільки у тому разі, якщо метод аналізу доповнюється синтезом»¹. Аналіз продовжується синтезом. Синтез – це метод наукового пізнання, що здійснюється шляхом об'єднання у єдине ціле отриманих під час попереднього аналізу роз'єднаних складових частин. Методи аналізу та синтезу завжди використовуються разом. Без аналізу не може бути синтезу.

Широко вживаним в українознавстві є проблемний метод дослідження. Зрозуміло, що будь-яке українознавче дослідження вирішує відповідну проблему або завдання. Найбільш поширеною проблемою в українознавчому дослідженні є суперечливі, а часом і протилежні підходи до трактування та оцінки процесів, подій та явищ. Успішне розв'язання наукової проблеми можливо лише шляхом правильної її постановки та проблемного підходу до її вирішення. Тобто – вирішуючи одну центральну проблему дослідник ніби абстрагується від інших задач і зосереджується на вирішенні основної заявленої проблеми.

В інструментарії вченого-українознавця важливу роль відіграє логічний метод пізнання, який ґрунтується на законах логіки і включає прийоми доведення чи спростування певних висновків, доведення їх істинності чи хибності. Філософія розглядає логіко-історичне як співвідношення між розвитком теоретичного мислення про предмет і реальним процесом його розвитку, тобто історією предмета. Логічне виступає як спосіб пізнання історичного. Логічний метод відкриває дослідникам-українознавцям можливість не обмежуватися описом подій, фактів, явищ і процесів, а дійти до їх теоретичного осмислення, до широких наукових узагальнень.

Враховуючи велику різноманітність та кількість історичних знань в українознавчих дослідженнях та історизм розвитку українознавства, основне місце серед методів дослідження посідають історико-хронологічний та історико-ситуативний. Саме ці методи дозволяють з'ясувати причини того чи іншого явища, виявити основні етапи його розвитку, прослідкувати вплив конкретної ситуації на характер подій і

¹ Краснодарська І. Аналіз і синтез. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. С. 107.

явищ. Історичні методи дозволяють сприймати факти в часі та просторі, порівнювати місцеві явища з загальноісторичними процесами.

Українознавча наука – це передусім наука про людей і твориться ними. Тому серед її методів дослідження важливу роль відіграє біографічний метод. Це дає можливість персоніфікувати всі події та явища українського суспільства, простежити долі людей, зміни в їхньому житті та внесок провідних учених-українознавців у розвиток знань про Україну. Біографічний метод дозволяє уникнути механічного опису життя конкретної людини, зосередившись на з'ясуванні структури всього її життєвого шляху, виявленні найхарактерніших рис усього покоління певної епохи. Цей метод передбачає важливу дослідницьку роботу з джерелами особистісного походження: автобіографіями, щоденниками, листуванням, спогадами. А також відкриває реальну можливість реконструювати внутрішній життєвий світ не тільки окремої людини, а й відповідних соціальних груп, виявити тип особистості, її зв'язки в соціокультурному середовищі.

Нарешті, третьою складовою методологічного інструментарію українознавця є допоміжні або спеціальні засоби наукові знання. В першу чергу йдеться про новітні інформаційні технології, персональні комп'ютери та оргтехніку, які дозволяють максимально інтенсифікувати науково-дослідницьку роботу та підвищити її ефективність. Сучасні інформаційні технології дозволяють застосовувати математичні моделі для аналізу соціальних процесів, використовувати статистичні та метричні методи дослідження.

Особливо важлива роль інформаційних технологій у роботі з джерелами українознавства. Наукові бібліотеки, центральні державні архіви та музеї створюють електронну систему науково-довідкової інформації про фонди документів, що є в бібліотеках, архівах і музеях, залучення яких сприятиме підвищенню цінності джерельної бази українознавчого дослідження. Насамкінець слід зазначити, що українські вчені отримують величезну кількість наукової інформації та джерел за допомогою системи Інтернет. Це створює сприятливі умови для міжнародного співробітництва українознавців, для обміну інформацією та досвідом роботи, для електронних версій українознавчих досліджень.

Звісно, сучасні інформаційні технології, персональні комп'ютери та інше наявне організаційне обладнання працює на всю силу для

українознавства лише тоді, коли дослідники цілковито опанують ці інновації та поставлять їх на службу науці.

Таким чином, проаналізувавши термінологічні та методологічні засади українознавства як інтегративної науки про Україну та українство у світовому часопросторі, можемо зробити наступні висновки: по-перше, українознавство як цілісна система наукових інтегративних знань про Україну, українців та світове українство має стати міцним ідеологічним підґрунтям для боротьби із росією та рашизмом; по-друге, у черговий період боротьби України за свою незалежність, під час повномасштабної війни з російськими загарбниками, українознавство набуває винятково важливого значення, як ідеологічна протидія рашизму; по-третє, оволодіння методологічним та термінологічним інструментарієм, його системне застосування є вирішальним фактором майбутнього розвитку українознавства, підвищення його науково-теоретичного рівня та суспільного значення; по-четверте, для гармонійного розвитку українського етносу й Української держави найважливішим і найвідповідальнішим завданням є розвиток українознавства як науки і навчальної дисципліни, створення наукового фундаменту українознавства, розвиток його методологічного інструментарію та понятійно-категоріального апарату; по-п'яте, відчувається нагальна необхідність зміцнення вагомій ролі українознавства у суспільних, державотворчих, націєтворчих, етнокультурних процесах та у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах російсько-української війни.

1.3. Виховання патріотизму засобами української етнокультури.

Український народ має багату традиційну культуру, що передбачає не лише передачу значної духовної спадщини наступним поколінням, а й виховання шляхетних людських чеснот: любові до рідного краю, гордості за самобутність своєї нації, уміння зберігати все цінніше, що набуто працею багатьох поколінь предків, патріотизм і здатність захищати Батьківщину. Передача всіх культурно-історичних традицій батьків, дідів і прадідів завжди гарантувала вічність життя етносу.

Оскільки етнос – насамперед, соціокультурний й етнокультурний феномени, він тісно пов'язаний як з біосферою та із соціосферою. Однак, родоплем'яні етнічні групи (родичі), нації завжди виявляються

стійкішими від суспільних. Що їх об'єднує в єдиний суспільний організм? Тим «цементом», який з'єднує окремі «цеглини» етносу в цілісну національну будову, є мовна спорідненість і спільна етнокультура.

Усі найвидатніші педагоги світу визнавали, що виховання дитини завжди має ґрунтуватися насамперед на культурно-історичних цінностях своєї нації, а вже пізніше відбувається знайомство з традиціями інших народів. Незаперечний закон дидактики: пізнання навколишнього світу починається зі знайомства з рідною вулицею, селом чи містом, своєю країною, а вже потім – з іноземними, сусідніми краями. Тобто від пізнання свого, рідного, національного – до пізнання чужого, багатонаціонального, світового. Такий процес пізнання людиною світу є природним і традиційним у всіх народів. Через тривале перебування України під гнітом радянської імперії (СРСР), відчуття етнічного було штучно приглушене, українська етнокультура зазнала жахливих деформацій.

Якщо російські педагоги вже у ХХ ст. могли собі дозволити відверте твердження, що, мовляв, «російська школа повинна виховувати маленьких росіян», то про українську школу в той час взагалі не йшлося, тим паче виховання на якихось особливих «українських національних традиціях» не тільки не входило в плани радянських органів народної освіти, а й переслідувалося як вияв «українського буржуазного націоналізму». Тому навіть, прийшовши нарешті до своєї незалежності, ми через 30-літню відсутність державної політики національного виховання молоді, та й усього народу, маємо національно несвідоме покоління. Між поколіннями славних прадідів і їхніх нащадків утворилася духовна прірва. З'єднати розірваний ланцюг, заповнити духовну порожнечу здатна тільки цілеспрямована система заходів, впроваджена в усі ланки національного виховання, починаючи від дитсадків, і закінчуючи вищою освітою.

Про виховання молодого покоління в українській педагогіці та філософії освіти написано чимало наукових праць. Проте, небагато українознавців приділяло увагу саме проблемі виховання патріотизму засобами етнокультури, або й саму етнокультуру було ідентифіковано доволі спрощено, отже неточно. Через це досі існує поверховий погляд на згадану проблему. Серед науковців, які одразу на початку відновлення незалежності України включилися в дослідження зв'язку національного виховання саме з українською етнокультурою, були: М. Стельмахович

(народна педагогіка)¹, Ю. Руденко (козацька педагогіка)², Л. Ржепецький (розробки виховних заходів)³, В. Крисаченко (джерельна база українознавства)⁴ та ін. Серед науковців, які під поняттям етнокультури мали на увазі цінності, створені саме засобами етнічного самовираження (як рідна мова, рідна релігія, народне мистецтво) та відобразили вплив етнокультури на молоде покоління, можемо назвати кілька праць, напр., В. Давидюка⁵, В. Ятченка⁶, етнопсихолога О. Губка⁷, книги Г. Лозко «Коло Свароже. Відроджені традиції»⁸, «Рідна читанка»⁹ та Т. Пістун «Рідні свята в Колі Сварожому»¹⁰. Ці праці мали практичне застосування в навчально-виховному процесі загальноосвітніх закладів. У 2001–2005 рр. в Київському університеті культури і мистецтв читався авторський курс «Етнокультурологія» для однойменної спеціалізації. Авторка уклала програму курсу¹¹, який викладала протягом двох навчальних років (162 години). Згодом, на жаль, ця дисципліна зазнала скорочення, як «неактуальна». Такі управлінські помилки даються взнаки вже не одне десятиліття. Через упереджене ставлення чиновників до етнічного компонента освіти і виховання наше суспільство прийшло до глибокої морально-етичної кризи, втрати національної свідомості та знецінення етнічності.

Нині, під час російсько-української війни, повернення до етнокультурної тематики та її ролі в патріотичному вихованні стає актуальним, як ніколи. Тому ми проаналізуємо вплив рідної етнокультури на національну самосвідомість та поведінкові характеристики у

¹ Стельмахович М. Народна педагогіка. К.: 1985.

² Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. К.: Вид. Олени Теліги, 2003. 328 с.

³ Ржепецький Л. Нариси з етнопедагогіки українського народу: ідеї, цінності, перспективи. Навчально-методичний посібник. Миколаїв. 2000. 116 с.

⁴ Крисаченко В. Українознавство. Хрестоматія у 2 кн. К., 1996.

⁵ Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк, 1997.

⁶ Ятченко В. Про розвиток духовності українського етносу дохристиянської доби. К., 1998.

⁷ Губко О. Психологія українського народу: наук. дослідження в 4-х книгах. Кн. I: Психологічний склад проукраїнської народності. К.: Видавець С. Наливайко, 2010. 504 с.

⁸ Лозко Г. Коло Свароже. Відроджені традиції. К.: Укр. письменник, 2004. 222 с.

⁹ Лозко Г.С. Рідна читанка. Для середнього шкільного віку. Вінниця: Континет-Прим; ВЦ «Сварог». 2007. 64 с.

¹⁰ Пістун Т. Рідні свята в Колі Сварожому. Сценарії виховних заходів. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 224 с.

¹¹ Лозко Г. Етнокультурологія. Програма для студентів спеціальності 7.020101, спеціалізації «Етнокультурологія». К., 2001. 22 с.

загальному контексті суспільно-політичного життя країни, доповнимо концепцію національно-патріотичного виховання етнокультурними парадигмами (теоретико-методологічними моделями), покажемо його необхідність для досягнення нових успіхів нації в умовах російсько-української війни та збереження національної самобутності й національного характеру.

Етнічна культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, вироблених певним етносом впродовж його історії на його *власній території* (рідна земля) засобами етнічного самовираження (рідна мова, рідна релігія, автентичне мистецтво) і не включає імпортованих зразків (наприклад, світові релігії). Етнічна культура завжди *автохтонна*. Як бачимо, класичне визначення етнічної культури ґрунтується на уявленні про неї, як про локальне явище цілісного процесу в межах світової культури (*локальний* від лат. *locus* – місце, отже *місцевий*, «той, що не виходить за визначені межі» свого етносу). По-справжньому високій етнокультурі нема потреби виходити за межі свого етносу і нав'язувати свої етнокультурні зразки іншим народам. Водночас, бажання народів знайомитись із етнічними культурами інших народів є природним, що аж ніяк не означає запозичення чужих культурних надбань, а тим більше знищення своїх власних на догоду чужим культурам. Різниця між національними культурами різних етносів полягає, насамперед, у процесі *вибору-добору* тих, чи інших компонентів. Запозичується від інших лише те, що зрозуміле, близьке ідейно, естетично й етично.

Цей конкретний зміст етнокультури зазвичай ігнорується переважною більшістю дослідників. Через значний тиск і нав'язування глобальних моделей культури сталося ентропійне спотворення змісту самого поняття етнокультури, втрата його автентичності. В умовах глобалізації під поняттям «духовна культура» уявляють будь-яку релігійну культуру світового ґатунку, яка вже не несе в собі етнічних ознак або в залишковій формі ще містить елементи етнокультури тих народів, які її створили, але вона фактично вже не є і не претендує на етнічність.

Треба розуміти, що етнічне, етнічність – це культурно-історичний *феномен, своєрідність*, яка відрізняє один народ від іншого, що є основою формування нації. Етнічне («етно» як таке, рід) – етнічне ядро, біологічно-духова основа етносу, найдавніше його *осердя* (основна коренева частина, суцвіття, супліддя), «зародок», серцевина етносу, його кров і дух. До

етнічного осердя належить також і етнічний міф – сукупність уявлень про Богів, походження народу, його героїв, звичаї та обряди, що надають смисл життю, і є основою етнічної традиції. Саме це осердя в ході історії було втрачене або значно перекоординоване через несумісність з панівними чужинськими «нормами». Чи можна втратити більше?

Світові релігії, нав'язані етносам силоміць, деформували споконвічні етнокультури, тим самим поставили народи в заздалегідь спотворену реальність, що проявилось у втраті етнічного обличчя. Стався «етнічний парадокс» – дисбаланс між фізичним життям етносу та його духовною надбудовою, яка не є йому рідною, а вживленою *штучно* шляхом цілеспрямованого насадження чужої релігії; напр., примусове нав'язування предкам українців світової релігії деформувало етнічний світогляд, морально-звичаєві норми, що були тривалий час усталеними, спричинило парадоксальні психічні розлади; таке явище в деяких представників етносу може викликати прагнення «компенсації за деетнізацію» – спроби скинути духовне ярмо й повернутися до усталених традиційних норм (пор., народні повстання проти християнізації, тривалих постів, як в Русі, так і в інших європейських країнах). Тепер освітянам нелегко справитися з цим етнічним парадоксом, надто в умовах, коли глобальна закуліса в примусовому порядку впроваджує викладання «християнської етики», що суперечить Конституції України і є абсолютним нонсенсом. Варто поставити перед собою питання: так який же патріотизм ми намагаємося виховувати в нашого молодого покоління – любов до рідного краю й служіння йому, чи рабську покору перед «начальниками» («бо вони ж від Бога»)?

Як зазначалось вище, патріотизм є соціально-психологічним явищем. «*Патріотизм* (від гр. πατριότης – земляк, гр. πατρίς та лат. *patria* – батьківщина) – любов до Батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а в разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу; соціально-політичний і моральний принцип, що в загальній формі виражає вищезазнані почуття та емоційні стани. Патріотизм як соціально-психологічне почуття має широку гаму проявів: від гордості за досягнення Вітчизни (в науці, економічній діяльності, спорті і т.д.), поваги до історичного минулого, дбайливого ставлення до народної пам'яті, *збереження та опанування національними і культурними традиціями* до гіркоти переживань за невдачі і втрати рідної

країни, страждань через її біди»¹. Як бачимо, тут на першому місці поставлено соціально-політичний чинник, а національна культура згадана в кінці визначення, якимось наче мимохіть. Чи виправдано таке зміщення акцентів?

Природа патріотизму спирається саме на емоційний чинник, психологічне відчуття єдності з рідною країною, повне прийняття її єства і сутності, турботу про країну як свій дім. Патріотичні почуття були притаманні людям уже в стародавні часи, як любов до своєї місцевості, своєї етнічної й *родинної спільноти*, традиційного укладу життя. Через почуття патріотизму відбувається етнічна самоідентифікація, тобто усвідомлення своєї належності до певної етнічної спільноти, що виявляється через відоме вже на первісних етапах розвитку суспільства протиставлення «ми – вони».

Критеріями етнічного ототожнення завжди є: територія, держава, мова, антропологічний тип, етнокультурні ознаки (одяг, національні риси побуту тощо), національна поведінка, зумовлена національним характером, що спирається на традиційну звичаєвість, етнічну релігію. Відчуття тісного зв'язку зі своїм родом легітимізується через звичаї та *обряди ініціації* (напр., освячення та ім'янаречення дитини, пострижини для хлопчиків, закосичення для дівчаток, обряд побратимства, обряд шлюбу та інші родинні звичаї й відносини).

Лише з виникненням держави патріотизм набуває політичного сенсу, що стає обов'язком самовіддано захищати країну, відстоювати її інтереси. Так було завжди, ще й за давніх часів, як казав Горацій: «радісно й почесно вмерти за Батьківщину». Це класичне розуміння патріотизму. Проте, в умовах світового глобалізму, коли в суспільних системах з авторитарними формами правління домінують інтереси панівних груп, патріотизм може набувати спотворених форм, як наприклад, «любов до комуністичної партії» в Радянському Союзі, тобто відданість панівній кланово-політичній системі та корпоративним інтересам правлячої «еліти», що прикривалася гаслами всесвітнього «миру, дружби, свободи, рівності та братерства» тощо. Система не шкодувала коштів на грандіозні політичні дії, створювала власні партійні «традиції», ритуали та ін., що часто нагадувало громадянську релігію та впливало на масову свідомість.

¹ Скуратівський В. Патріотизм. *Філософський енциклопедичний словник*. В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. К.: Абрис, 2002. С.471–472 с.

Для пробудження патріотичної свідомості українців після 70-літнього підневільного життя в радянській імперії було необхідно влаштувати щось величаве, на зразок давньоримського тріумфу. І такий масовий історико-просвітницький захід було проведено Народним Рухом України і Товариством української мови імені Т. Г. Шевченка (нині «Просвіта») на відзначення 500-ліття Запорозького козацтва (1990 р.). Авторка була учасницею цієї знаменної події. Це було чи не найбільше піднесення пасіонарного духу українців за всі роки від здобуття державної незалежності України. Свято Козацької слави тривало 5 днів: 1 серпня вшанування пам'яті дослідника Січі академіка Дмитра Яворницького в м. Дніпро; 2 серпня – розташування делегацій від усіх областей України і Кубанського козацтва на Олексіївській затоці Дніпра в наметовому таборі; 3 серпня – наукова конференція з історії Запорозької Січі в Нікополі, походи, концерти, урочисті мітинги на майданах та стадіонах; 4 серпня – вшанування пам'яті ушавленого Кошового Запорозької Січі Івана Сірка, відкриття пам'ятного знаку на Могилі Пам'яті; 5 серпня – свято на острові Хортиця, урочиста хода м. Запоріжжям та завершилось Великою ватрою на березі Дніпра.

Загальна кількість учасників заходу сягала від 300 до 500 тисяч осіб. За старим козацьким звичаєм кожна делегація привезла до Запоріжжя грудки землі зі своїх країв, щоб насипати величний курган на місці поховання кошового отамана Івана Сірка. Це було велике всенародне єднання, яке піднімало почуття гідності, гордості за свій народ, пошану до його героїв, які виборювали нашу незалежність, свято, яке справді викликало хвилю глибоких почуттів до своєї країни й народу. Українські вишиванки, які жіноцтво повитягало з бабусиних скринь, різноманітний козацький стрій та прапори з усіх областей України, навіть з Криму та Донеччини. Такі події здатні пробуджувати патріотичні почуття молодого покоління, впевненість у щасливій долі народу.

На жаль, ці сподівання не здійснилися, бо перші президенти Л. Кравчук і Л. Кучма просто віддали на поталу таку потужну народну ініціативу, не скористалися тією патріотичною енергією, яку еманував український народ. Ні в Криму, ані на Донеччині не було проведено необхідних цілеспрямованих заходів для підтримання того інформаційно-патріотичного поля, щоб переконувало людей в його безперервності, неухильній тривалості. А така робота потребує постійної уваги, виростають нові покоління, які намагаються по-своєму зрозуміти свій час

у зв'язку з минулим і майбутнім своєї країни. Нині Україна проходить нове випробування сили і духу народу. А засобів для проведення таких патріотичних акцій все менше. Але є багато подій, які зачіпають за живе душі молодих українців. Трагічний досвід, безумовно, залишає глибокий слід в душах людей. Треба зробити все, щоб ці історичні події в житті нації, які ми переживаємо нині, не загубилися в потоці різної інформації – зберегти й передати – ось головне завдання істориків, культурологів, освітян. Українознавство може стати таким засобом повернення національних духовно-культурних цінностей, дати змогу народові надолужити, повернути втрачене наступним поколінням українців.

Вивчення етнокультури в усіх народів посідає чільне місце у системі загальної освіти. До прикладу, в Японії кожен випускник середньої школи повинен знати не менше ста народних пісень, мати національний одяг, оволодіти кількома народними ремеслами. Варто звернути увагу, що з Японії дозволено вивозити будь-яку сучасну високотехнологічну апаратуру (гаджети, відеотехніку, побутові прилади тощо), проте з країни не дозволять вивезти автентичні народні вироби ручної роботи, бо у речах декоративно-прикладного мистецтва міститься «енергія нації». А що у нас? Яку енергію містить завезена з Китаю буцімто «українська вишиванка», виконана на швейній машинці? На жаль, цього у нас ніхто не вчить.

У зв'язку з цим згадаємо відмінність між культурою й цивілізацією. Якщо культура – це внутрішній суб'єктивний творчий акт, то цивілізація – зовнішній, об'єктивізований організаційний процес. *Культура* від латинського *kult* – обряд, поклоніння; а *цивілізація* – від латинського *civitas* – місто (організоване життя, рівень суспільного розвитку). Культура є наслідком *творчості людини, її натхнення, духовних потреб*. Цивілізація – вироблення речей механічними способами. Культура – національна, локальна; цивілізація – інтернаціональна, глобальна. Отже, важливо в систему освіти включити практичні уроки з народного мистецтва: вишивання, писанкарство, різьбярство, килимарство тощо; розробити систему оволодіння практичними *навичками* (проти яких останнім часом борються чиновники, замінивши їх штучними «компетентностями»); рідний фольклор, пісенна спадщина українського народу має серйозно вивчатися від першого до одинадцятого класу. Особлива увага має бути приділена вивченню обрядових пісень річного

циклу – це етнокультура, важливість якої оспорюють лише імперіалісти та комуністи.

Важливим чинником етнокультуротворення є *праця*, як спосіб створення культурних цінностей. Це цілеспрямована діяльність, яка потребує витрати часу і зусиль, особливо праця, поєднана з творчістю. Якщо дитина оволоділа технікою плетіння кошиків чи, приміром, герданів (прикрас із бісеру) – ці навички стають її внеском в енергію нації. Вони вже самі по собі, через інтерес дитини, її емоції під час роботи впливають на патріотичні почуття, повагу до рідної етнокультури. Такі навички можна здобувати не лише на уроках трудового навчання, а й на уроках українознавства, тематичних гуртках та ін.

Тепер розглянемо поняття *етнічна енергія*. Енергія (дав.-гр. ἐνέργεια – діяльність) – це фізична величина, що позначає кількість *рухливості*, діяльності об'єкта; енергія не виникає з нічого і не зникає нікуди¹. Етнічна ж енергія пов'язана зі здатністю етносу як суспільної системи виконувати певну роботу, під час чого, система частково втрачає енергію, та може набувати її внаслідок творчих підйомів чи змін у навколишніх системах. Етнічна енергія – це сукупність і взаємодія енергій усіх представників етносу, а оскільки етнос – це певна система генетичних зв'язків, то він має більший чи менший ступінь конкретної етнічної енергії; від рівня етнологічної енергії залежить активність етносу, його *пасіонарність*. Значні запаси етнічної енергії криються в рідній мові, етнічній культурі, особливо в її духовних виявах, отже *етнорелігії*, про яку скажемо трохи нижче.

В основі *пасіонарності* лежить біохімічна енергія живої істоти, що визначає здатність етнічних колективів до діяльності як активності (міграційної, природоперетворювальної, військової, економічної). Ця активність визначається кількістю енергії у системі (пасіонарна напруга), тобто кількістю пасіонаріїв різних рівнів. Отже пасіонарність, яка стає поведінковим феноменом, має *енергетичну природу*. Така біохімічна енергія розподілена в природі неоднаково (В. Вернадський), що породжує в природі масові міграції тварин. Серед людей пасіонарність може породжувати як добро, так і зло, як творення, так і руйнацію.

Етнічна релігія (етнорелігія) – це природна *автохтонна релігія етносу*, що існує на будь-якому етапі його історичного розвитку (рід,

¹ Вернадський В. Про науковий світогляд. Миколаїв: Яслав, 2013. С.21.

плем'я, народ, нація). Наприклад, рідними релігіями досі послуговуються сучасні народи Японії, Китаю, Індії та ін. Етнічні релігії, як правило, виникають природним шляхом у межах певної етнічної групи на її території розселення і *не поширюються за межі свого етносу* (виняток – юдаїзм, що дав початок монотеїстичним релігіям християнству й ісламу, які охопили вже дві третини людства й продовжують свою експансію). Проте, розвиток освіти та світових комунікацій дає змогу частині людства зрозуміти підступний зміст світової універсалізації. Стає очевидним поглинення світовим етнічного – асиміляція етнокультури, що носить штучний характер, тобто спрямовується глобально. А отже, для багатьох людей з тонкою організацією духовного світосприйняття усвідомлення цього факту може стати причиною глибоких душевних переживань: «нашу віру знищено, а насаджено чужу», «були дітьми Дажбожими, тепер – раби Христа». З цієї емоційної точки починається рух етнічної думки щодо повернення віри своїх предків. Думка енергетична, вона спонукає до дії й досягає успіху. В 1934 р. професор В. Шаян скаже: «Ми реабілітуємо віру наших прапредків перед історією і наукою»¹. З цього факту розпочинається відродження рідної віри в Україні.

Перед тим, як розкрити важливість цієї ідеї, необхідно попередити, що ніхто не ставить своїм завданням силоміць навертати християн до віри предків, як це робив рівноапостольний князь Володимир, навертаючи киян до віри Христової. Рідна віра того не потребує, вона є феноменом, що показує сам себе. А отже її, як глибинну духовно-культурну основу української етнокультури, не треба виключати з освітнього процесу. Треба також зрозуміти, що патріотизм спонукається не лише науковими знаннями історичних фактів, а й уявленнями, які люди здобули іншими шляхами, зокрема й духовними досягненнями. Йдеться, як вважав академік В. Вернадський, про «глибокий зв'язок науки з іншими течіями духовного життя людства»². Оскільки нас цікавить духовне життя саме нашого праукраїнського етносу, поглянемо хоч би на роль етнічного календаря в житті народу Русі.

Коло Свароже – річне коло свят рідної віри, в основі якого культ сакрального Часу. Культ священного Часу – це, насамперед, вчення про будову Всесвіту, ритмічні цикли природи, єдність людини з Богами (мікросвіт і макросвіт, індивідуальна й космічна душа), а також служіння

¹ Шаян В. Віра предків наших. Київ: ФОП Стебеляк, 2018. Т.І. С. 147.

² Вернадський В. Про науковий світогляд. Миколаїв: Яслав, 2013. С.23.

Богам, узгоджене з цими космічними ритмами (циклічними повторами явищ природи і людського життя). Кожен Бог приходить до людей у свій, визначений Колом Сварожим, час. Подібні вчення розроблялися ще філософськими школами античності (наприклад, Герметика).

Міфологічна сутність Часу може бути зрозумілою через поняття сакрального часу як першопочатку, першопричини творення нового; це давноминутий час, що пов'язаний з Предком, засновником як ціннісно-часовою категорією. Проте релігійний час не історичний, а метафізичний. Буденний час – звичайний, «профанний», теперішній час; він породжений минулим, а спрямований у майбутнє. Свято відділяє сакральне від буденного і водночас з'єднує увесь священний час в одне ціле, отже певні часові межі вимагають ритуального служіння Часові. Саме язичницькі свята пробуджують, активізують етнонаціональну енергію й пам'ять, стають тим містком, що єднає нас з предками роду. Вони вочевидь є святішими для молодого покоління українців, ніж фантастичні «життя і подвиги» далеких діячів-чудотворців, що отримали статус святих у чужих народів.

Кожне сонячне свято пов'язане з астрономічним станом космосу, мірилами чого є два сонцестояння і два рівнодення: Різдво Сонця, Великдень, Купайло, Світовит – усе це рідні свята нашої етнокультури. Кожне свято має свій пісенний репертуар і обрядовий характер. Чому б, наприклад, у школах не вивчати автентичні колядки, які вже містили в собі державотворчі мотиви, виховували молодих лицарів у дусі поваги до традицій свого народу¹. Наприклад, культ Різдва Сонця, якого не можна обминути в системі виховання української дитини. В.Шаян писав: «Перед нами встає найправдивіший Дух наших Прапредків у його гарячому прагненні оборонити віру і Батьківщину рівночасно. Але вернімо до аналізу нашої поеми: слідує далі прославлення Велеса. Це він навчив нас культу Снопа. Цей культ затримався до сьогодні. Хто із старшої генерації не пам'ятає зворушень душі і подиху цієї прабатьківської старинності на спогад Снопа на покуті? І це в селі, і в місті. Хто з нас не пам'ятає цієї магії Снопа у кожне Різдво у найріднішій хаті? Але пізніші “вчені покоління” відкинули цей культ Снопа, як щось примітивне. Чи справді це

¹ Лозко Г. Коло Свароже. Відроджені традиції. К.: Укр. письменник, 2004. С. 97–110.

примітивне? Зерно пшениці триває і зберігає життя мільйони літ. Тайна помноження, росту і розвитку заключена й збережена в одній зернині...»¹.

У праці «Джерело сили української культури» В. Шаян наводить думку про зв'язок українського фольклору з державницькою свідомістю: «На Гуцульщині молодий жених у весільному обряді називається “князь”. Його “дружина”, себто його весільні друзі-ровесники – “бояри”. Князь із дружиною їде на конях і церемоніальним обрядом запрошує на своє весілля гостей. Прив'язують коней до опасання хати, заходять до світлиці, кланяються по-козацьки й кажуть: “Просили вас батько, просили вас мати, і я вас прошу – прийдіть до мене на весілля”. В цей найбільший день у житті, молодий легінь немов справді стає молодим князем. І він, і його дружина одягнені в багату традиційну одягу, гідну лицарів-дружинників. Цей приклад ми подали тому, що і “князь”, і “бояри”, і “староста” – це суто державницькі поняття, що мають свої коріння в старій українській державі княжої доби. Молодий парубок у весільному обряді *переживає, персоніфікує*, немовби втілює в собі постать чи образ князя. В той великий день він ніби справжній князь, а його друзі стають підвладною йому дружиною боярів»².

Під час російсько-української війни маємо чимало прикладів патріотизму українських дітей і молоді, які підтримують Збройні Сили України (далі – ЗСУ), збирають кошти на дрони та ін., такі вчинки повинні стати зразком для інших. Важливо, щоб учні й студенти не лише знайомились з героїчними подвигами наших воїнів, чи вшановували пам'ять героїв, а й вивчали *філософські основи патріотизму*, героїзму, причини їх виникнення і прояву, їхню метафізичну природу.

Священний героїзм – ідеалістичне поняття, впроваджене В. Шаяном на позначення глибинної сутності національно-визвольної боротьби українського народу за свободу, незалежність, захист рідної землі, що ґрунтується на засадах Правди й Справедливості.

Етика священного героїзму зафіксована в афоризмах князя Святослава: «Я не зраджую віри предків!» – повага до віри предків, яку за поняттями *військової честі не можна зрадити* – свідчить про його глибоке розуміння природи етнічного. Його війна з візантіянами на теренах Болгарії була Священною війною за віру предків, проти експансії інтернаціональної релігії. А промова Святослава перед боєм з

¹ Шаян В. Віра предків наших. Київ: ФОП Стебеляк, 2018. Т.І. С. 97.

² Там сао. С. 258.

візантійцями є зразком героїчної етики: «Не осоромимо землі Руської, але ляжемо кістями тут, бо мертвий сорому не зазнає. Якщо ж побіжимо ми, – то сором нам. Тож не втечемо, а станемо кріпко, і я перед вами піду. Якщо моя голова ляже, – тоді самі подумайте про себе». І сказали вої: «Де твоя голова ляже, там і наші голови ми зложимо»¹.

Смерть за рідну віру вважалася виконанням священного обов'язку, яка вкривала воїна славою, бо він не втратив своєї честі та національної гідності.

Цій темі присвячена спеціальна праця В. Шаяна «Священний героїзм як основа українського національного світогляду». Але марно запитувати вчителів загальноосвітніх шкіл, чи вивчається ця праця в курсі української педагогіки...

В. Шаян стверджує, що в основі священного героїзму наших предків «лежить ідея про борню Світла із Темінню, яку вони – внуки Дажбога, сини і сили Світла, – здійснюють у боротьбі із синами і силами Темряви, темними і дикими монгольськими ордами»². Така етика українських лицарів: вони борються з ворогом, який загрожує нашій державі, який уособлює зло проти мирного народу. В.Шаян підкреслює, що українське козацтво ніколи *не воює за чужу землю*, як наприклад, середньовічні хрестоносці в їхніх походах до Палестини. Лише *визволення своєї землі від ворогів* є священним лицарським обов'язком: «Герой, що так до бою пробудиться, не буде героєм розбою і здобичництва, – буде оборонець ладу, добра, повноти щастя і радості на землі»³.

На цьому наголошував ще Г. Сковорода: «обов'язком лицаря є боротися за Правду»; «Не бійся вмерти тілесно, бо будеш кожную хвилину терпіти смерть духову <...> Знаю, що бережеш тіло, але убиваєш душу, а це заміна зла. Не знаю, навіщо носити меч, якщо не для бою, для якого він зроблений. Не знаю, навіщо носити тіло, якщо щадити віддати його за те, навіщо, хто цим тілом одягнений» (переклад В.Шаяна)⁴.

Шаян робить висновок, що «закони героїчної етики лицарства, повністю поєднані з релігійним відчуттям Правди як Святості»⁵. «Об'явителів Правди» і В. Шаян, і Г. Сковорода вважають теофантами –

¹ Літопис Руський. За Іпатським списком переклав Л. Махновець. К.: Дніпро, 1989. С.41.

² Шаян В. Віра предків наших. Київ: ФОП Стебеляк, 2018. Т.І. С. 272.

³ Там само. С.276.

⁴ Там само. С.278.

⁵ Там само. С.279.

здатними бачити і проголошувати божественну Правду, за будь-яких обставин, навіть переборюючи страх смерті. Такою є сила Ідеї, що піднімає лицаря на священну боротьбу.

Отже ми накреслили лише кілька побіжних поглядів на патріотичне виховання засобами української етнічної культури. Наша філософська, історична й етнокультурна спадщина містять у собі невичерпні джерела виховного ідеалу для українських педагогів і наукових шкіл – це є те нове, що «добре забуте старе», яке українознавці можуть взяти до свого наукового арсеналу.

Так, охарактеризувавши головні чинники виховання патріотизму засобами української етнокультури, ми прийшли до таких висновків:

1. Етнічна культура виникає шляхом етнокультурного розвитку у межах певної етнічної території і не поширюється за межі цієї території. Етнокультура, що вийшла за межі своєї етнічної території і поширилась серед інших народів, перестає бути етнічною, змішуючись з іншими культурами, вона набуває синкретичних форм, інтернаціонального змісту й стає глобальною. Глобалізація призводить до руйнації національних кордонів, суверенітету та призводить до формування нової глобальної спільноти. Акцентуємо увагу на тому, що глобальні процеси є основною загрозою національній самобутності та національній самосвідомості. Отже про виховання патріотизму в парадигмі світової культури не йдеться – вона не ставить за мету збереження етносів та етнокультур. Це аксіома.

2. Коли виникає загроза буттю певного етнічного світу, тоді з'являється поштовх до вирішення життєво необхідної проблеми етнокультури. Таку критичну межу Україна вже пройшла. Глибинні смисли української етнічної духовної культури повертають народів послідовники етнофілософії. Видатним етнофілософом В. Шаяном осмислено вплив рідної духовності на патріотичні почуття. Етнорелігія за давніх часів була головним компонентом національної самоідентифікації, засобом самозбереження народу як самобутньої етнічної й суспільно-культурної одиниці. І якщо на певному історичному етапі буття народу цей компонент втрачався, то в духовному енергетичному полі його вплив не був утраченим остаточно.

3. Саме тому є унікальна можливість і нагальна потреба відновлювати, оживлювати духовне осердя етносу, його кров і дух. Як радив В. Вернадський, до наукового дискурсу варто долучати знання, отримані не лише науковим методом, а й метафізичним, тобто шляхом

глибинного відчуття етнічного осердя, до якого належить і етнічний міф – сукупність уявлень про Богів, походження народу, його героїв, звичаї та обряди, що надають смисл життю і є основою етнічної традиції. Тут маємо невичерпний запас ідей та методів для підняття енергетичного рівня нашого суспільства, в тому числі й виховання патріотичних почуттів.

4. Важливою складовою патріотичного виховання є усвідомлення, насамперед учителями, філософських основ патріотизму й героїзму наших предків, розуміння їхньої метафізичної природи, яка не може обійтися без глибокого вивчення рідної етнокультури. Тому перегляд уже існуючих наукових, культурних і освітніх стереотипів, повернення до своїх витокових праджерел – є прогресивним явищем, особливо на критичних межах історії етносів, особливо українського.

РОЗДІЛ 2.

РОЛЬ УКРАЇНОЗНАВСТВА У ВПРОВАДЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ОСВІТНІЙ І ГУМАНІТАРНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ

2.1. Українознавство та його роль у впровадженні національно-патріотичного виховання в науковий та освітній простір України в сучасних умовах.

У національному законодавстві про освіту визначено, що освітній процес в Україні поєднує у собі три складові: навчальний, науковий та виховний процеси. Українознавство є навчальною, науковою та виховною галуззю знань про Україну та українців та їх розвиток у часі та просторі. Завдяки українознавству як навчальній складовій освітнього процесу молодь України отримує нові знання, вчиться по-науковому їх осмислювати, формуючи почуття національної свідомості, честі та гідності, національну ідентичність та патріотизм. В умовах постійних спроб досягти реваншу у війні РФ проти України та світового українства, українознавство є інтегративною науковою галуззю знань, що формує виховання свідомих громадян – патріотів Української держави.

Впровадження національно-патріотичного виховання передбачає цілий арсенал ефективних методів і форм успішної освітньо-виховної роботи на уроках, лекціях, конкурсах та інших заходах з українознавства. Запорукою успішності має стати актуалізація змісту навчальних програм з «Українознавства», що викладений у логічній послідовності, з можливістю інтегрування з науковими розробками, що стосуються проблем протидії російській агресії супроти українців та світового українства, захисту національної безпеки та протиставлення «українознавства» «россиеведению» й насаджувannya російської ідеології, зокрема, в державній, ідеологічній, геополітичній, геостратегічній, освітній, культурній та ін. сферах, особливо у тимчасово окупованих росією областях України тощо. Для цього необхідним є введення та закріплення цього курсу як інваріативної складової освітнього процесу. Освітня галузь «Українознавство» зараз є серед курсів за вибором, тобто у варіативній складовій освітнього процесу. Проте навчальні програми потребують допрацювання й перезатвердження у МОН України.

Для того щоб учні, студенти, вчителі та викладачі могли зробити свій вибір на користь українознавства, всіх учасників навчально-виховного процесу треба забезпечити навчальними та дидактичними матеріалами з українознавства. Освітні технології з українознавства передбачають, що на навчально-виховних заходах з українознавства учні отримуватимуть знання про Україну та українців з використанням різних, у тому числі інтегративних методів та підходів до навчання. Завдяки вивченню та використанню місцевого краєзнавчого матеріалу вихованці мають змогу осягнути історичні події не просто у цифрах та фактах, а вивчати їх на прикладі історії рідного краю та історій про життя і подвиги Героїв-земляків, відвідуючи туристичні краєзнавчі екскурсії, інтерактивні екскурсії в музеях, покладаючи квіти до меморіальних дошок чи пам'ятників Героям, беручи участь у святкових музичних або танцювальних благодійних концертах, мистецьких конкурсах, поетичних і літературних конкурсах й інших патріотичних заходах та ін.

Національно-патріотичне виховання в умовах сучасної російсько-української війни є актуальним завданням для освітян і не тільки. Україна і світове українство є об'єктом українознавчих досліджень і завдяки інтегративному характеру курс українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній процес відіграє важливу роль. Нормативно-правові засади національно-патріотичного виховання в Україні проаналізовано у працях Т. Бевз¹. Яку роль відіграє українознавство як навчальна та наукова галузь знань в освітньому процесі під війни московії проти України проаналізував Я. Калакура². Роль українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання молоді в освітній простір та у протидії «руському миру» простежили Ю. Фігурний та О. Шакурова³. Правову базу та науковий

¹ Бевз Т. Національно-патріотичне виховання в Україні: нормативно-правові засади. *Українознавство*. 2023. № 4 (89). С. 24–40. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/293204>

² Калакура Я. Українознавство у викликах війни московії проти України. *Українознавство*. 2023. №1 (86). С. 15–26. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/275027>

³ Фігурний Ю., Шакурова О. Функціонування науки й освіти України в умовах російсько-української війни: роль українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання молоді в освітній простір та у протидії «руському миру». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія Історія. 2023. 13/55. С. 314–334. URL: <http://phh.dspu.edu.ua/article/view/283191>

додаток з проблеми впровадження національно-патріотичного виховання в Україні та українській діаспорі (80-і рр. XX ст. – 20-і рр. XXI ст.) розглянуті у статті Л. Отрошко¹. Дослідженням українознавчих пріоритетів формування національно-культурної ідентичності учнівської молоді займалася О. Газізова². Тенденції українознавчих досліджень Міжнародних конкурсів з українознавства для учнів 8–11 класів загальної середньої освіти проаналізували О. Газізова, Л. Сорочук, А. Кононенко, С. Бойко, С. Іванець³. Процес формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни відстежила С. Бойко⁴. Методичні матеріали (збірник конспектів уроків) за результатами Міжнародного конкурсу для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів «Українознавчі пріоритети навчально-виховного процесу» підготували О. Газізова, А. Кононенко, С. Бойко, Л. Науменко⁵.

Розробкою навчальних програм з курсу «Українознавство» для закладів загальної середньої освіти України займалися авторські творчі колективи, що склалися з вчених НДІУ, серед них П. Кононенко, А. Пономаренко, Л. Токар, А. Ціпка, Т. Бойко, С. Бойко, О. Газізова, Л. Касян, О. Семенюченко, Т. Присяжна, А. Козлов, С. Ковпик та ін. За цими програмами та методичними розробками та рекомендаціями працювали і досі продовжують викладати українознавство педагоги всієї України.

Місце українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання – це визначений комплекс заходів, спрямованих на практичне

¹ Отрошко Л. Національно-патріотичне виховання в Україні та українській діаспорі. *Українознавство*, 2024. № 2. С. 242–260. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/308592>

² Газізова О. Українознавчі пріоритети формування національно-культурної ідентичності учнівської молоді. *Українознавство*. 2020. № 4 (77). С. 170–182. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/218698>

³ Газізова О. Сорочук Л., Кононенко А., Бойко С., Іванець С. Тенденції українознавчих досліджень XVI Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів загальної середньої освіти. *Українознавство*. 2023. № 2(87). С. 174–221. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/282898>

⁴ Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни. *Українознавчий альманах*. 2022. Вип. 30. С. 17–21. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/448>

⁵ Методичні матеріали Міжнародного конкурсу для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів «Українознавчі пріоритети навчально-виховного процесу»: збірник конспектів уроків / Упоряд. Газізова О. О., Кононенко А. М., Бойко С. М., Науменко Л. Г. Київ: НДІУ, 2021. 342 с. URL: https://ndiu.org.ua/images/osv_resurs/Metodychni_materialy.pdf

інтегрування українознавчого контенту, що включає взаємозближення і взаємодію окремих навчальних дисциплін між собою та актуалізацію формування україноцентричної національної ідеології в українському науковому та освітньому гуманітарному просторі. Впровадження українознавчого національно-патріотичного навчально-виховного контенту передбачає продумані зміни у методичних підходах до випрацювання концептуальних засад та компетентнісних підходів, необхідних для успішної реалізації наукових проектів та врахування їх результатів у навчально-виховному процесі. А також подальшої науково-консультаційної підтримки навчально-виховних програм і практик з українознавства для всіх ланок освітнього процесу в Україні в умовах воєнного часу та після його скасування.

Передусім ці зміни повинні торкнутися впровадження отриманих результатів наукових досліджень з українознавства в освітній процес. Це можливо у тому випадку, коли освітяни та науковці матимуть державну і меценатську підтримку для створення нового освітнього компоненту (продукту) на основі наукових розробок, враховуючи умови воєнного стану в Україні, спричинені збройною агресією рф супроти українського народу. Адже, відповідно до Закону України «Про освіту» (ст. 54, п. 1) учасники освітнього процесу, зокрема педагогічні, науково-педагогічні і наукові працівники серед усього іншого, також мають право на: «розроблення та впровадження авторських навчальних програм, проектів, освітніх технологій, методів і засобів, насамперед методик компетентнісного навчання...» (ст. 54, п. 1). Згідно зі статтею 75, п. 4 цього Закону наукове та методичне забезпечення освіти мають право здійснювати також академічні та галузеві науково-дослідні інститути, зокрема, «організовувати видання навчальної та методичної літератури, здійснювати методичний супровід їх впровадження в освітній процес»¹.

Згідно Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 рр. (далі – Стратегія) в системі освіти і науки України в умовах воєнної агресії рф в Україні національно-патріотичне виховання є «одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і

¹ Закон України про освіту. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> Ст.57. п.4.

законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей»¹. План дій щодо реалізації Стратегії було затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 932 від 09.10.2020².

Реалізація Стратегії має забезпечуватися «спільними зусиллями органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти і наукових установ, організацій громадянського суспільства, із залученням коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, а також з інших незаборонених законодавством джерел»³.

Державну цільову соціальну програму національно-патріотичного виховання на період до 2025 року (далі – цільова Програма) було затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 673 від 30.06.2021⁴. Серед пріоритетних завдань цільової програми було визначено: «формування української громадянської ідентичності – здійснення заходів, спрямованих на впровадження та утвердження суспільно-державних (національних) цінностей, розвиток громадянської ідентичності населення України; військово-патріотичне виховання – здійснення заходів, спрямованих на формування у громадян готовності до захисту України, громадського сприяння безпеці та обороні України та підвищення престижу військової і спеціальної державної служби; формування науково-методологічних і методичних засад національно-патріотичного виховання – здійснення заходів, спрямованих на розвиток цілісної загальнодержавної політики національно-патріотичного виховання»⁵.

¹ Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» №286/2019 від 18.05.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#n15>

² Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки. Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-%D0%BF#Text>

³ Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» №286/2019 від 18.05.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#n15>

⁴ Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. Урядовий портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#n11>

⁵ Там само.

Пріоритетні завдання, що визначені цією цільовою Програмою, зокрема що стосується формування науково-методологічних і методичних засад національно-патріотичного виховання, то в їх розробці мають право брати участь наукові установи, розробляти рекомендації щодо роботи центрів національно-патріотичного спрямування та інших організацій, що реалізують проекти (заходи) з національно-патріотичного виховання; включати проблематику національно-патріотичного виховання до дослідницьких програм та планів наукових установ і закладів освіти.

Одним із важливих завдань цільової Програми є «підтримка та інформування населення України про діяльність українських молодіжних громадських об'єднань, що заборонялися і переслідувалися окупаційними та радянським режимами, у тому числі українського пластового руху (Пласт) та скаутського руху, Спілки української молоді, що збереглися в закордонних українців та відновили свою діяльність в Україні із здобуттям незалежності»¹.

Останні понад 30 років над розробкою, реалізацією та впровадженням ефективного плану дій та заходів національно-патріотичного виховання в науковий та освітній процес працював колектив НДІУ. Українознавство як освітня та наукова дисципліна була започаткована в Інституті українознавства при Київському державному університеті імені Тараса Шевченка на початку 90-х років ХХ ст., а точніше, як самостійний науково-дослідний підрозділ з 24.01.1992 р. З того часу наукове українознавство стало тією інтегративною галуззю знань, науковий підхід якої полягає у вивченні України і світового українства як органічної складової світової цивілізації та культури в усіх часопросторових вимірах і сенсах на шляху утвердження української національної та громадянської ідентичності, національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання і становлення громадянина й визначає пріоритетні напрямки реформування освітньої політики Української держави.

На сьогодні творчий колектив НДІУ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, що після чергової реорганізації знову в структурі Київського національного університету імені Тараса Шевченка, системно й послідовно реалізує основні пункти Стратегії. Зокрема, це: підвищення серед громадян України та представників світового українства рівня знань

¹ Там само.

про видатних особистостей українського державотворення, визначних українських учених, педагогів, спортсменів, військових, підприємців, провідних діячів культури, мистецтв, а також духовних провідників українського народу; збільшення частки україномовного інформаційного та культурного продукту; збільшення кількості громадян, зокрема, дітей і молоді, які пишаються своїм українським походженням, громадянством; забезпечення проведення конкурсів з національно-патріотичного виховання; збільшення кількості проведених зустрічей дітей і молоді з борцями за незалежність України у XX столітті, ветеранами та учасниками антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у тимчасово окупованих Донецькій та Луганській областях України; збільшення кількості громадян, зокрема, дітей та молоді, залучених до проектів та заходів з національно-патріотичного виховання місцевого, всеукраїнського та міжнародного рівнів, які відповідають ціннісним орієнтирам та індикаторам ефективності Стратегії¹.

Крім цього, колектив НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка має гарний досвід у створенні науково-методичної та навчально-методичної бази для інтегративного навчального курсу «Українознавство», зокрема підручників та наукових, науково-методичних і навчально-методичних посібників для вчителів², та іншої методичної літератури з українознавства для України. Науковцями було оприлюднено методичні видання, за якими викладається курс «Українознавство», зокрема це: програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець»³ та методичні рекомендації щодо викладання цього курсу⁴; програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Українознавство» для 1–4 та 5–11 класів⁵ та методичні рекомендації

¹ Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» №286/2019 від 18.05.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#n15>

² Кононенко П. П. Історія українознавства. Навчальний посібник. Київ: Академвидав. 2011. 512 с.; Кононенко П., Козлов А., Ковпик С. Українознавство в старшій школі: Навчально-методичний посібник для вчителів / МОН України; НДІ українознавства. Київ: Акцент, 2007. 196 с.

³ Кононенко П.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець». Київ: Українське агентство інформації та друку «РАДА». 2008. 28 с.

⁴ Касян Л. Г., Семенюченко О. В. Рекомендації щодо роботи з програмою виховання дітей дошкільного віку «Українотворець». Київ: НДІУ, 2008. 6 с.

⁵ Кононенко П.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Програма курсу за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство. 5-11 кл. Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (лист Інституту інноваційних

щодо викладання цих курсів¹; навчальна програма з курсу українознавства «Я і Україна» для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя²; методичні рекомендації щодо виконання та захисту науково-дослідних учнівських робіт з українознавства³; навчальна програма підвищення кваліфікації працівників галузі освіти⁴; науково-методичні посібники для учителів та учнів недільних шкіл українського зарубіжжя⁵; практикуми⁶ та методичні матеріали для проведення конкурсу для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів та конспекти уроків з українознавства⁷ тощо. Звісно, що деякі навчально-методичні матеріали з українознавства потребують актуалізації й доопрацювання та у подальшому перезатвердження та перевидання.

технологій і змісту освіти МОН України від 03.07.2014 р. № 14.1/12-Г-1058). Київ, 2014. 32 с.; Кононенко П.П., Присяжна Т.М. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство 1-4 клас. Рекомендовано МОНУ (лист 1/П-3518 від 30.07.08). Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. 48 с.; Кононенко П.П., Присяжна Т.М. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство 1-4 кл. Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (лист №14.1/12-Г-686 від 27.12.2013) Київ: НДІУ, 2013. 47 с.; Українознавство, 5–11 класи: навчальна програма з курсу за вибором «Українознавство» для закладів загальної середньої освіти України / авт.-укл.: А. Ціпка, Т. Бойко, С. Бойко, О. Газізова. Київ, 2020. 79 с.

¹ Касян Л. Г., Семенюченко О. В. Методичні рекомендації щодо викладання курсу «Українознавство» у 5-12 класах загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: НДІУ, 2008. 8 с.; Присяжна Т.М. Методичні рекомендації щодо викладання курсу «Українознавство» у 1–4 класах загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Українське агентство інформації та друку «РАДА». 2008. 56 с.

² Я і Україна. Навчальна програма з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя (Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (лист МОН України від 28.02.2019 № 1/11–2082). *Українознавство*. № 1 (70). С. 110–133. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/163310>

³ Чирков О.А. Методичні рекомендації щодо виконання та захисту науково-дослідної учнівської роботи на Міжнародному конкурсі з українознавства. Київ, 2009. 25 с.

⁴ Українознавство: Навчальна програма підвищення кваліфікації працівників галузі освіти / Укл. П.П. Кононенко, А.Ю. Пономаренко, Л.К. Токар. Київ: Міленіум, 2005. 36 с.

⁵ Українська література в системі українознавства: Посібник / Укл. Денисюк С. П., Кононенко П. П. Київ: НДІУ, 2004. 300 с.; Ціпка А. (у співавторстві). Пізнаємо Україну. Узнаем Украину. Discover Ukraine: посібник для учителів та учнів недільних шкіл українського зарубіжжя. Київ: МП «Леся», 2007. 172 с.; Касян Л. Г., Семенюченко О. В. Українознавство у навчально-виховному процесі. Основи методики викладання. Науково-методичний посібник. Київ: НДІУ, 2008. 56 с.

⁶ Касян Л. Г., Семенюченко О. В. Практикум з українознавства. Київ: НДІУ, 2008. 80 с.

⁷ Методичні матеріали Міжнародного конкурсу для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів «Українознавчі пріоритети навчально-виховного процесу»: збірник конспектів уроків / Упоряд. Газізова О. О., Кононенко А. М., Бойко С. М., Науменко Л. Г. Київ: НДІУ, 2021. 342 с. URL: https://ndiu.org.ua/images/osv_resurs/Metodychni_materialy.pdf

Згідно з рекомендаціями МОН України та Постановою Кабінету Міністрів України, у Новій українській школі на основі Державного стандарту базової початкової та середньої освіти розробляються шкільні типові освітні програми державного рівня, модельні навчальні програми готуються авторськими колективами і затверджується державою, а навчальні програми можуть розроблятися навіть окремими вчителями¹. І це є гарною можливістю для вчителів та викладачів, які зможуть, використовуючи програми та іншу методичну літературу з українознавства, впроваджувати на своїх заняттях національно-патріотичне виховання.

У Концепції Національно-патріотичного виховання (далі – Концепція) у системі освіти України до 2025 року (затвердженій Наказом МОН України «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу МОН України від 16.06.2015 № 641» від 06 червня 2022 року № 527) зазначено, що «У період війни, яку російська федерація розв’язала і веде проти України, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей»². Серед основних заходів щодо реалізації Концепції в системі освіти України до 2025 року виокремлено громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання.

Оскільки Україна та українці прагнуть інтеграції до світового та європейського освітнього простору, то в системі національної освіти і науки також варто зробити певні зміни, щоб врахувати історичні етнічні та регіональні особливості України, в яких формувалась українська ідентичність та обставини воєнного часу.

¹ Постанова Кабінету міністрів України «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>; Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти» від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>

² Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. *Верховна Рада України* (Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 06.06.2022. № 527) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>

Основним завданням українознавства як окремої навчальної дисципліни та загального освітнього напрямку, на думку О. Газізової, є «формування в учнів наукової картини про український світ, українську людину, українську спільноту, українське культуротворення й державотворення, українську екосистему, екологічну грамотність, природу сучасних соціальних, економічних і політичних реалій в Україні тощо»¹.

Щоб подолати існуючий розрив між науковими дослідженнями та освітнім середовищем, треба зробити максимально доступними та цікавими для усіх учасників навчального процесу знання про українців та Україну. Адже, як зазначає О. Газізова: «Формування національно-культурної ідентичності учнівської молоді – одне із пріоритетних завдань державної освітньої політики, метою якої є виховання національно свідомих громадян, здатних забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі»².

Також, О. Газізова переконливо наголошує, що українознавство, як окрема галузь знань і напрямний вектор сучасного освітнього дискурсу в рамках реалізації Концепції Нової української школи «сприяє формуванню соціально активної молоді з чітко визначеною громадянською позицією, яка здатна інтегрувати різні галузі знань і набувати нові життєво необхідні компетентності. Важливим чинником реалізації компетентнісного підходу є залучення молоді до науково-пошукових українознавчих досліджень»³.

Дослідниця переконана, що науково-дослідна діяльність здобувачів освіти в галузі українознавства в умовах російсько-української війни є не лише освітнім, але й соціально важливим процесом, який формує у молоді патріотизм, громадянську свідомість і відповідальність за збереження національної ідентичності. У свою чергу, це допомагає учням краще зрозуміти історію, культуру і сучасні виклики України, що є ключовими

¹ Газізова О. XIV Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. *Українознавство*. 2021. № 2(79). С. 177. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/236396>

² Там само. С. 177.

³ Газізова О. Українознавчі пріоритети формування національно-культурної ідентичності учнівської молоді. *Українознавство*. 2020. № 4 (77). С. 179. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/218698>

елементами у вихованні патріотичної свідомості молодого покоління українців, готових відстоювати цінності Української держави ¹.

Залучення учнівської молоді України та української діаспори до дослідницької діяльності сприяє не лише розвиткові аналітичних вмінь та навичок, але й гартуванню національно-свідомої особистості, що є важливою складовою національно-патріотичного виховання в умовах російсько-української війни та її впливу на сьогодення та майбуття. Такі компетентності формуються під час участі в наукових конкурсах, при підготовці учнями науково-дослідних робіт під керівництвом вчителів; при підготовці студентами науково-дослідницьких робіт під керівництвом викладачів ЗВО; при підготовці авторських розробок та відкритих уроків та виховних заходів з українознавства і т. п. ².

З цією метою НДІУ започаткував проведення Міжнародних конкурсів з українознавства для учнів 8–11 класів, головною метою яких є популяризація українознавства та посилення національно-патріотичного виховання в гуманітарній сфері Української держави. Приміром, наукові роботи учнів, які брали участь у міжнародному конкурсі з українознавства (2022–2023 рр.) дуже багатоаспектні, а тематика досліджень розширилася «дослідженнями героїзму українських воїнів-захисників, наших сучасних героїв, які боронять Україну від російських окупантів, адже їхні подвиги стали прикладом мужності та патріотизму. Враховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні, важкі обставини, пов'язані з російською агресією, ще більшої актуальності набуває організація збирання та поширення фактів про героїчні вчинки українських військовослужбовців, які зробили значний внесок у зміцнення обороноздатності України. Особливе місце посіли роботи, в яких висвітлюється, починаючи з 2014 р., тема вшанування пам'яті загиблих Героїв як у минулому, так і в період російсько-української війни. Окремою сферою досліджень в учнівських роботах є висвітлення значення волонтерського руху і всілякої допомоги тимчасово переміщеним особам. Відомо, що вивчення місцевої історії, духовної спадщини, пов'язаної з людьми, які були учасниками АТО,

¹ Газізова О. Українознавчі засади формування патріотичної свідомості здобувачів освіти (На матеріалах XVII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти). *Українознавство*. 2024. № 4 (93). С. 287.

² Газізова О. Сорочук Л., Кононенко А., Бойко С., Іванець С Тенденції українознавчих досліджень XVI Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів загальної середньої освіти. *Українознавство*. 2023. № 2(87). С. 174–221. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/282898>

бойових дій у російсько-українській війні виховує почуття громадянського обов'язку та формує бажання ставати на захист рідної землі в разі загрози її суверенітету. Цікавими є дослідження діяльності різних культурно-освітніх, громадських організацій задля перемоги в культурному й медіа-інформаційному просторі та їх ролі у забезпеченні культурних потреб людей. Вагоме місце займають дослідницькі роботи, присвячені аналізу творчості відомих письменників, культурних діячів, меценатів, представників української еліти, історичних постатей, адже відомо, що на прикладі їхньої діяльності у молодого покоління формується українська ідентичність»¹.

Такі конкурси з українознавства, що проводяться як на всеукраїнському, так і на міжнародному рівні, дозволяють підростаючому поколінню українців з України та діаспори проводити власні наукові дослідження, отримувати нові знання, вчитися їх оформлювати за всіма вимогами до науково-дослідних робіт, що розробляються в НДІУ і затверджуються МОН України та вміти аналітично осмислювати події сьогодення й минулого, що стосуються збереження української ідентичності українців в Україні та за кордоном².

Щоб покращити доступність нових знань з українознавства для освітнього середовища України варто актуалізувати їхнє подання й засвоєння і на державному рівні забезпечити роботу всіх ланок навчально-виховного процесу. По-перше: готувати вчителів з українознавства для молодшої, середньої та вищої школи. По-друге: забезпечити підготовку викладачів з українознавства для здобувачів професійної (професійно-технічної) і фахової передвищої та вищої освіти в Україні. По-третє: готувати аспірантів з навчальної галузі «Українознавство» з історії та філософії, бо на сьогодні в Україні вже не готують фахівців з цієї спеціальності, а отже держава втрачає перспективу підготовки фахівців (науковців), які будуть розвивати українознавство як наукову галузь інтегративних знань про Україну та українців.

Окрім розроблення традиційних підручників, посібників, робочих зошитів для всіх рівнів українознавчої освіти, необхідно залучити також цифрові мультимедіа технології та розвивати напрямок створення аудіо та відео або інформаційних матеріалів – уроків або лекцій з українознавства для учнів і студентів, курсів підвищення кваліфікації для вчителів з

¹ Там само. С. 180.

² Там само. С. 177.

українознавства на основі національно-патріотичного виховання. Розробити також дидактичні матеріали для практичних занять і зробити їх максимально адаптованими для потреб учасників навчального процесу, врахувавши вікові, особистісні, етнічні та регіональні особливості підростаючого покоління та можливості вчителів з українознавства. А також врахувавши офлайн та онлайн методики викладання, адже в умовах постійної загрози обстрілів та відсутності електрики, або перебування в укриттях чи за кордоном, забезпечення доступу учнів до навчального процесу значно знижується.

Загалом, йдеться про те, що національно-патріотичне виховання на уроках, виховних заходах, лекціях, конкурсах та курсах з українознавства впроваджується, враховуючи, вивчаючи та аналізуючи основні події російсько-української війни, біографії воїнів-захисників, волонтерів, їх подвиги, історії людей, які постраждали під час збройного протистояння, вплив на українців зокрема і на геополітичну та етносоціальну ситуацію загалом, фіксує пам'ятні дати і т. п. на основі подій, що відбувалися в рідному краї, історії з життя і боротьби проти рашистської навали вихідців рідного краю.

Приміром, у межах реформ команда МОН України вже напрацювала низку пропозицій для оновлення та поліпшення типової освітньої програми для 5–9 класів Нової української школи. Серед яких, зокрема, пропонується інтеграція предметів, що передбачає «уніфікувати назви інтегрованих курсів та визначити години на міжгалузеві курси. Інтеграція допомагає дітям бачити зв'язки й мислити ширше». Також пропонується збільшити кількість годин на громадянську та історичну освіту щоб посилити складову виховання громадянської позиції, що у свою чергу формує стійкість української нації в умовах воєнного часу та інших глобальних викликів¹.

Враховуючи вимоги часу й умови, що змінилися з початком рашистської агресії і геноцидної політики рф супроти України та намагання української влади здійснити продуктивні реформи в системі вітчизняної української освіти і науки, українознавство має бути інтегративною гуманітарною галуззю наукових знань, покладеною в основу інваріативної складової освітнього процесу, що сприятиме впровадженню національно-патріотичного виховання української молоді.

¹ Лісовий Оксен. Що зміниться в Типовій освітній програмі для 5–9 класів НУШ. *Освіта.UA*, блог. 06.06.2024. URL: <https://osvita.ua/blogs/92274/>

Отже, підсумуємо, що українознавство є одним із найкраще на сьогодні теоретично та методично забезпечених навчальних інтегрованих курсів, що якнайкраще підходить для впровадження національно-патріотичного виховання в освітній процес, реалізації посилення стійкості української нації в умовах воєнного часу та інших глобальних викликів. Адже в курсі «Українознавство» органічно поєднані знання про Україну та світове українство, що вивчаються через систему взаємозалежних та взаємопроникаючих концентрів, зокрема знання про етнос, мову, літературу та словесність, культуру, освіту, державність та суспільство, природу та екологію, українську національну свідомість, ментальність, патріотизм та національну безпеку, міжнародні відносини та взаємозв'язки, долю та історичну місію тощо.

Тож варто запропонувати органам державної влади України при розробці стандартів освіти врахувати наукові та навчально-методичні розробки з українознавства, зокрема:

1. Випрацювати ефективний механізм формування та реалізації державної політики у сфері національно-патріотичного виховання. Для впровадження та реалізації цього завдання необхідно ввести українознавство до переліку обов'язкових освітніх галузей, затверджених Кабінетом міністрів України для всіх ланок освіти.

2. На рівні МОН України запровадити єдиний методичний та термінологічний підхід до реалізації впровадження національно-патріотичного виховання на основі нормативно правової бази, зокрема доручити науковцям НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка уніфікувати термінологічний апарат, актуалізувати (оновити) й затвердити наявні програми з українознавства, оновити навчально-виховні та дидактичні матеріали з українознавства та методику викладання курсу «Українознавство».

3. Українознавчий контент завдяки своєму інтегративному характеру може бути введений до всіх освітніх рівнів (початкова загальна освіта; базова загальна середня освіта; повна загальна середня освіта; професійно-технічна освіта; неповна вища освіта; базова вища освіта; повна вища освіта). Інтегративне навчання допомагає виробити подекуди глибше, подеколи об'ємне цілісне бачення уявлень про світ та пошук місця у ньому та вироблення міцної життєвої позиції та становлення особистості громадянина України.

4. Повернути українознавство до інваріативної складової навчального процесу, а також актуалізувати його як важливу й базову складову освітньо-навчального процесу та як одну із найважливіших ланок знань і компетентностей для впровадження національно-патріотичного виховання.

5. Використовувати напрацювання НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка для наповнення українознавчого контенту новими знаннями про Україну та українців, новим емпіричним та теоретичним досвідом, який українці набули протистоячи російському реваншизму понад 30 років і ведучи з російською федерацією кровопролитну боротьбу останнє десятиріччя.

2.2. Осмислення історії створення й діяльності Української Повстанської Армії для посилення національно-патріотичного виховання громадян України під час російсько-української війни.

Російсько-українська війна, яка розпочалася в лютому 2014 р. і триває наразі та особливо після 24 лютого 2022 р., коли розпочалося повномасштабне вторгнення російських військ на терени України, яскраво показала, що лише активна співпраця Української держави з її громадянами допомогла дієво протидіяти окупантам. Треба бути реалістами й враховувати, що збройні сили російської федерації (далі – зс рф) кількісно та якісно суттєво переважали й зараз переважають ЗСУ, проте звитяга наших захисників, згуртування українського суспільства й допомога демократичних країн-партнерів посприяла стабілізації критичної ситуації. Разом з тим, для здобуття перемоги Українській державі та її громадянам треба значно посилити власні зусилля у консолідації всіх ресурсів: воєнних, економічних, людських, фінансових тощо. Якщо 2022 був роком звитяги й героїзму українців, коли вдалося зупинити агресора й поступово відвоювати майже 50 відсотків тимчасово окупованих зс рф територій, то 2023 – став роком завищених сподівань й розчарувань. Раптово виявилось, що ворог не втікає від появи дуже довгоочікуваних «Абрамсів» і «Леопардів» на лінії бойового зіткнення, а вміє воювати й створювати дуже потужні лінії оборони. Злочинне керівництво рашистів й т. зв. російський «глибинний народ» досить спокійно реагують на десятки й сотні тисяч вбитих, поранених і покалічених співгромадян. Головне для них – знищити Українську

державу й українську політичну націю, упокорити сучасних українців, як колись їх пращури упокорили т. зв. «мазепинців», «петлюрівців» і «бандерівців», а ціна питання для них не важлива. Надважливо для них усіх відновлення т. зв. «великої історичної росії» у форматі Радянського Союзу 2.0 й розповсюдження т. зв. «руського мира» по всій Євразії.

Саме тому, 2024 мав стати роком тотальної мобілізації та консолідації влади й громадянського суспільства України. ЗСУ потребують поповнення навченими й патріотично налаштованими військовослужбовцями. Але мобілізація громадян до лав ЗСУ зокрема, й до Сил оборони України (далі – СОУ) загалом, має бути не примусовою, не покаранням за щось, а насамперед, мотивованою. Якщо у лютому-березні 2022 р. біля Територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК і СП) були черги бажаючих записатися до лав СОУ то у 2024 р. співробітники ТЦК і СП цілеспрямовано вишукували чоловіків призовного віку (25-60 років) і силоміць відвозили їх мікроавтобусом («бусиком») на перевірку. Це дійство серед українців оримало свою назву – «бусифікація» (саме ця лексема стала словом 2024 р., тоді як словом 2023 р. в Україні, було уставлене поняття – «мобілізація», відчуйте різницю як полюбляють говорити в Одесі). Такі нефахові дії влади обурили українське суспільство. Проблема недостатнього поповнення СОУ має вирішуватися комплексно на державному рівні. Задля цього треба системно задіювати багато чинників, у тому числі й національно-патріотичне виховання громадян України й напрацювання попередніх поколінь українців, зокрема, бойовий та організаційний досвід Української Повстанської Армії (далі – УПА), а також враховувати її прорахунки, яких на жаль було чимало. Актуалізація цих здобутків і помилок українських повстанців, наразі є, на нашу думку, недостатньою, тому й потребує фахового осягнення вченими.

З часів ліквідації СРСР і відновлення Української держави в 1991 р. проблема вивчення історії створення, діяльності, здобутків і прорахунків УПА цікавила багатьох вчених. Окремі аспекти даної проблематики висвітлювали такі дослідники: М. Андрусяк, С. Биструхін, І. Бігун, В. Бірчак, Л. Бондарук, Д. Веденєєв, В. В'ятрович, О. Гогун, Р. Грицьків, Г. Дем'н, І. Дерев'яний, С. Здіорук, В. Ідзьо, Р. Забілий, А. Кентій, Ю. Киричук, С. Кокін, В. Косик, О. Лисенко, І. Марчук, О. Марищенко, Г. Мотика, С. Музичук, І. Патриляк, А. Русначенко, В. Сергійчук, А. Сова,

П. Содоль, П. Стародубець, О. Стецишин, О. Тищенко, В. Ткаченко та інші.

Разом з тим, системне використання досвіду УПА для посилення національно-патріотичного виховання громадян України під час війни ще не стало предметом спеціального наукового вивчення, тому є нагальна потреба його вивчати та задіювати на сучасному етапі українського державотворення, націєтворення й етнокультуротворення, особливо під час повномасштабної агресії рашистів супроти Української держави та її громадян.

Джерельною базою дослідження слугують свідчення безпосередніх очевидців тих подій – українських повстанців.

Приступаючи до осмислення цієї важливої наукової теми, ми відразу хочемо охарактеризувати основні фундаментальні поняття, на яких базується наше дослідження.

По-перше, «Українська Повстанська Армія» – це військово-політичне формування, що активно діяло в Україні на початку 40-х й у першій половині 50-х рр. XX ст. та яке взяло дієву участь у національно-визвольній боротьбі українців за відновлення Української Самостійної Соборної Держави та значно посилило українське державотворення й націєтворення.

По-друге, «національно-патріотичне виховання» – формування у громадян цілісної сукупності знань, поглядів, культурних практик, які допоможуть утвердити в їх свідомості системних національних переконань, таких як: патріотизм, гідність, воля, самобутність, соборність, любов до Батьківщини а також виховати в них принципи поваги й гордості за свою державу, націю, національну історію, рідну мову, досягнення у державотворенні, націєтворенні, культуротворенні, здобутки у сфері політики, економіки, культури, мистецтва, освіти, науки, спорту тощо, активізувати у громадян бажання і можливості захищати всіма засобами, у тому числі й зі зброєю в руках, територіальну цілісність та державний суверенітет власної національної держави.

Здавалося, що за більше як тридцятилітнє існування відновленої Української держави, проблема УПА табуована у тоталітарну добу, буде вивчатися фахово й всебічно, а також вчені у своїх працях будуть системно пропагувати її звитяжні звершення й неупереджено досліджувати прорахунки й поразки українських повстанців. Проте пострадянський спадок виявився дуже потужним і для багатьох громадян

України українські повстанці продовжували залишатися «вбивцями», «зрадниками», «наймитами фашистів» тощо. Лише у 10-х рр. ХХІ ст. ситуація змінилася на краще, але продовжує залишатися недостатньо актуалізованою.

У підручнику «Захист Вітчизни» є розділ II «Збройні сили України на захисті Вітчизни», тема 2 «Історія розвитку українського війська» й параграф «Українське військо у ХХ–ХХІ століттях» в якому лише два абзаци присвячені УПА. Прочитуємо їх повністю: «14. 10. 1942 р. заснована УПА (іл.7.5). Головнокомандувачем її став член проводу ОУН (Б), один з яскравих лідерів національного руху за незалежність України під час Другої світової війни і в перші роки після неї, український офіцер Роман Шухевич. Частина українців у листопаді 1942 р. об'єдналися в загони українських націоналістів. Через формування УПА–ОУН пройшло понад 400 000 осіб. Після звільнення України від фашистів УПА повертає зброю проти сталінізму, за незалежність України»¹.

Ми не будемо аналізувати суттєві помилки у цій цитаті, лише зазначимо, що у той час, коли українським військовим формуванням часів Першої світової війни (1914–1918) – Українським січовим стрільцям та Збройним силам Української Народної Республіки присвячено відповідно по одній сторінці, це теж не багато, але значно більше чим два абзаци про звияжну боротьбу УПА. Тому вченим є над чим працювати й впроваджувати отримані ними нові знання у навчальний процес для посилення національно-патріотичного виховання громадян України.

Процес зародження й становлення УПА й досі залишається недостатньо раціонально осмисленим. Так, історики І. Бігун й А. Кентій наголошують, що УПА створена з ініціативи Проводу Організації Українських Націоналістів (бандерівська) (далі – ОУН (б)) на теренах Волині й Полісся, організаційно оформилася упродовж березня-квітня 1943 р. на базі боївок і відділів ОУН (б), що утворилися в січні-лютому 1943 р. Також вчені стверджують, що УПА формувалася на позапартійній основі, хоча члени ОУН (б) становили до 40–50 % її особового складу².

¹ Гарасимів І. М., Пашко К. О., Фука М. М., Щирба Ю. П. Захист Вітчизни: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Рівень стандарту. Тернопіль: Астон, 2018. С.31.

² Бігун І. В., Кентій А. В. *Українська Повстанська Армія (УПА)*. Енциклопедія історії України. Том «Україна – українці», книга 2. Київ: Наукова думка, 2019. С. 629.

Ознайомившись з цими цікавими твердженнями, виникає логічне запитання, так на якій платформі творилася УПА, партійній чи позапартійній? Щоби відповісти на це зовсім не риторичне питання, треба повернутися в пекуче літо 1941 р., коли Вермахт наступав, Червона Армія відступала, а на теренах України панував хаос. Щоби захистити своє життя і майно, дієві українці створювали загони самооборони, один з таких підрозділів очолюваних Т. Боровцем (псевдо – Тарас Бульба) і став основою для творення майбутньої УПА. Коли ж всі українські землі опанували нацисти, то вони почали досить жорстоко здійснювати контроль на цій території. Тому військове формування Т. Боровця змушене було узгоджувати з гітлерівцями свою діяльність. 1942 р. минув саме у такій парадигмі, але поразка Вермахту під Сталінградом не лише дуже сильно похитнула віру у могутність Третього Райху, а й відкрила для всіх конфліктуючих сторін «вікно можливостей». Українські націоналісти, а саме, бандерівці й мельниківці, почали активно створювати власні бойові підрозділи, щоби мати вагомий інструмент, а точніше вишколене військо для здобуття влади й реалізації своїх політичних завдань. На превеликий жаль, замість об'єднання зусиль заради відновлення Української держави, розпочалося взаємне побороювання один одного. У цій боротьбі більш вправними виявилися бандерівці. Спочатку їм вдалося поглинути бульбівців. Попри намагання Т. Боровця знайти компроміс, об'єднати воєнні загони й спільними зусиллями виборювати українську державність, функціонери ОУН (б) прагнули передусім повної влади та особисто очолити українське державотворення.

У своїх спогадах Т. Боровець зазначав, що на початку весни 1943 р. розпочалися перемовини з представниками ОУН (б), які зрештою закінчилися безрезультатно: «Таким чином, в березні 1943 року «революційним порядком» зробилося дві УПА, точно так, як це вже було в 1940 р., коли на арені появилася «революційним порядком» дві ОУН. Група Лебеда – Бандери знову присвоїла собі назву, організаційну структуру та всі статuti іншої організації і почала її іменем та своїми силами поспішно здійснювати свою політичну програму»¹.

Опонент Т. Боровця, М. Лебедь пояснював свою безкомпромісність вищими інтересами боротьби за українську державність й історичними уроками національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.: «Головна

¹ Отаман Тарас Бульба-Боровець. Армія без держави. Слава і трагедія Українського повстанського руху. Спогади. Київ; Торонто–Нью-Йорк, 1996. С. 202–204.

Команда УПА, маючи перед очима ще не такий давній досвід невдачних повстанських рухів в Україні в рр. 1920–24. була свідомо того, що головною причиною їх невдач були розпорошеність різного роду повстанських загонів, брак одного центрального керівництва цілого повстанського руху, прояви отаманії та анархії»¹.

Щодо взаємовідносин бандерівців з мельниківцями, то М. Лебедь зазначав: «Були спроби диверсії. Повстає партійний відділ з ініціативи людей приналежних до групи Мельника. Коли його акція почала зводитися до переломлювання зв'язків УПА й ширення анархії, він був також роззброєний. І в цьому випадку стрілецьтво в більшості залишилося в рядах УПА»².

Члену ОУН(м) О. Штуль наголошував, що це роззброєння здійснювалося із застосуванням сили та не враховувало наявної військово-політичної ситуації³.

Про це ж писав у своїх спогадах учасник тих подій повсталець Петро Пісоцький: «2-го липня 1943 року бандерівсько-узбецька дика зграя роззброїла не свого політичного противника – мельниківців. 7-го липня 1943 року бандерівці закривавили братньою кров'ю не лише свої руки, але й душі-сумління, якого вони ніколи не змиють...»⁴.

Ці партійні міжусобиці не тільки роз'єднували національно-визвольний рух, вони засівали зерна недовіри і породжували безвір'я у середовищі пересічних українців щодо спроможності українських патріотів здобути «державну бронзу». Упівець М. Скорупський згадував: «Населення на акти роззброєння й тертя між ОУН «М» і «Б» дивилося дуже критично і огірчено. Маса була зневірена. Дядьки по селах Крем'янецьчини хитали при розмовах головами і казали, що коли наші хлопці між собою б'ються, то України не буде»⁵.

Деякі сучасні дослідники слово в слово повторюють концепти М. Лебедя. «Збройні сили повстанців, – пише В. В'ятрович, – зростаючи кількісно, вимагали чіткої структури та доброї організації. Виникла цілком реальна небезпека, що повторяться події 1920-х років, коли

¹ Лебедь М. УПА. 1946. С.41-42.

² Там само. С.43.

³ Шуляк О. В ім'я правди (до історії повстанського руху в Україні). Роттердам, 1947. С. 25-26.

⁴ Пісоцький П. Початки роздору підпільної боротьби на Волині. Тернопіль: Лілея, 2001. С 118.

⁵ Скорупський М. У наступі і відступі (Спогади). Чикаго, 1961. С.127.

більшовики швидко ліквідували потужний повстанський рух в Україні, скориставшись його розрізненістю, тим що окремі групи не підпорядковувались єдиному командуванню, ба навіть поборювали одна одну»¹.

Це ж саме пояснення автор чув і від сивочолого ветерана ОУН (б) на початку 90-х роках ХХ ст. На нашу думку, порівнювати ситуацію, яка склалася на українських теренах у 20-х роках ХХ ст., з подіями 40-х років того ж століття науково некоректно. Тоді в Україні був уряд, який підпорядковувався голові Директорії Української Народної Республіки С. Петлюрі, й коли вище керівництво емігрувало, то навіть там воно залишалося довгий час єдиним репрезентантом українського національно-визвольного руху. А те, що серед тогочасного повстанського руху в Україні не було єдності і взаєморозуміння, то це вже зовсім інше питання. Разом з тим, на початку Другої світової війни ОУН розкололося на дві частини – ОУН (м) і ОУН (б), тим самим не тільки суттєво ослабивши свої сили, але й поставивши під загрозу існування єдиного національно-визвольного руху, зауважимо при цьому, що ініціаторами розколу виступили саме бандерівці. Замість того, щоби порозумітися та об'єднати свої зусилля супроти спільних ворогів в ім'я Української Самостійної Соборної Держави націоналісти почали взаємопоборювати один одного, і знову найбільш активними в цій боротьбі були бандерівці. Сам процес зародження і творення УПА став тому яскравим прикладом. Врешті-решт, провідникам ОУН (б), вдалося створити чисельно-потужну збройну силу. Проте чи завжди кількісні показники ведуть до перемоги?

З цього приводу О. Штуль наголошує: «Тут і приходимо до засадничої справи. Крім бажань усе схопити в свої руки (не покидаючи деклямацій про єдність армії і т.д.), бандерівці вирішили показати себе у всій силі, як ті, що вміють, як у нас казали, «закачати історію». І хоч як сьогодні патріоти партії доказують, що вони тоді знали, до чого це доведе, то проте, справа стояла не так. Вони не хотіли думати про завтра. Їх захоплювала думка про сотні, курені, групи. Про захоплення районів, творення баз, проголошення «суверенної влади», поділ землі, адміністрацію і т.д. Здавалось їм, що на окупованій ворогом території можна, начебто під шапкою-невидимкою, створити свою державу. Або зробити це бодай на певних територіях, куди ворог не дістанеться навіть

¹ В'ятрович В. (ред.). Українська Повстанська Армія. Історія нескорених. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 43.

за сучасного стану техніки й за можливості переводити концентровані удари навіть на мільйонні армії»¹.

Влітку 1943 р. Революційний провід ОУН (б) вирішив остаточно вирішити т. зв. «польське питання», а саме виселити всіх поляків з українських етнографічних територій. Україно-польське збройне протистояння у 1943–1944 рр. на Волині зокрема, й на теренах Західної України загалом, стало одним з найбільш кривавих епізодів в історії двох народів. Так сталося, що УПА разом з польською Армією Крайовою були активно задіяні у цих жахливих подіях. Довгий час сучасні українські вчені наголошували у своїх працях, що це самовбивче протистояння українців з поляками було інспіровано виключно більшовиками й нацистами. На жаль, надійні верифіковані джерела свідчать, що саме тогочасне керівництво ОУН (б), яке мало величезний вплив на командування УПА спочатку ініціювало процес виселення всіх етнічних поляків з українських споконвічних територій, а коли вони почали чинити збройний опір то розпочалися криваві ексцеси в яких були задіяні й українські повстанці, та які призвели, зрештою, до величезних і невинуватих людських жертв з обох сторін.

Разом з тим, не все так одномірно (українці – різуні, а поляки – невинні жертви) як здається на перший погляд. Оскільки виникає доречне запитання, а що робило десятки й сотні тисяч польського люду на суто українських етнічних землях, дуже далеко від рідної Ойчизни? Тут і з'ясовується, що влада Другої Речі Посполитої (1918–1939) у міжвоєнний період послідовно й систематично проводила державну політику колонізації українців і колонізації поляками українських етнічних територій. З цією метою урядовці віддавали найкращі сільськогосподарські угіддя осадникам (переважно, ветеранам польсько-української війни 1918–1919 рр.). Тим самим, Варшава на державному рівні намагалася значно посилити польську етнічну компоненту на споконвічних українських теренах. Весь цей потужний експансіоністський «похід на схід», тримався виключно на «моці» Другої Речі Посполитої, а коли восени 1939 р. вона була знищена нацистами, то відплата «новітнім» колонізаторам не забарилася. Ми аж ні як не виправдовуємо злочини, які вчиняли деякі українські повстанці й пересічні українці щодо колишніх співгромадян Польської держави. Разом з тим, хочемо наголосити, якби

¹ Шуляк О. В ім'я правди (до історії повстанського руху в Україні). Роттердам, 1947. С 22.

Варшава виконувала всі зобов'язання, які вона брала на себе перед Парижем і Лондоном щодо Наддністрянщини (Західної України, яку вона загарбала у 1919 р. в результаті польсько-української війни), то цих жахів, ймовірно, не було б. Тому не тільки сучасна українська влада має постійно вибачатися, полякам теж вартувало б визнати жахливі помилки та засудити колонізаційну політику своїх попередників.

Отже, громадянам України й Польщі треба знати й осмислити причини, перебіг і жахливі наслідки Волинської трагедії, виважено проаналізувати дії УПА й Армії Крайової у цих кривавих подіях Другої світової війни, зробити висновки, щоби більше таких людинобвиств не відбувалося, оскільки рашисти постійно й системно намагаються розсварити українців з поляками. На жаль, російська імперська влада, використовуючи свою агентуру в Польщі, гроші й праворадикальні політичні сили у другій половині 2023 – на початку 2024 р., ініціювавши за допомогою своїх проросійських проксі перекриття пунктів митного контролю на польсько-українському кордоні, нанесла величезні фінансові, матеріальні й іміджеві збитки Українській державі, тим самим значно послабивши СОУ у протидії великому наступу зс рф, який розпочався у середині жовтня 2023 р. й триває наразі.

Загалом, 1943 р. став визначальним для українського національно-визвольного руху. У серпні відбувся Третій Надзвичайний Великий Збір ОУН(б) на якому Головою Революційного проводу ОУН(б) і Головнокомандуючим УПА обрано Р. Шухевича та розпочато тривалий процес демократизації, відмови (де-юре) від провідної ролі ОУН(б) у соціумі й визнання УПА не її суто мілітарною формацією, а загальноукраїнським військом. Продовженням цієї лінії стало проведення у липні 1944 р. Першого Великого Збору українських визвольних організацій, де сформовано предпарламент – Українську Головну Визвольну Раду (далі – УГВР) і тимчасовий уряд – Генеральний секретаріат УГВР, який очолив Р. Шухевич.

Поки загони УПА перебували у німецькому заплілі, то вони мали простір для тактичного маневру, коли ж нацистсько-радянський фронт спочатку наблизився, а потім залишив далеко позаду основні терени діяльності українських повстанців, то ситуація докорінно змінилася. На зміну ослабленому німецькому окупанту прийшов інший, але сильніший, безкомпромісний, хитріший і підступніший. Каральні загони Народного комісаріату внутрішніх справ – Міністерства державної безпеки

Української Радянської Соціалістичної Республіки (НКВС–МДБ УРСР) залучаючи навіть літаки і бронетехніку, розпочали справжню тотальну війну з УПА. Опісля капітуляції нацистської Німеччини в травні 1945 р. проти УПА запрацювала вся радянська карально-репресивна система. Спочатку українські повстанці сподівалися, що невдовзі розпочнеться збройний протистояння між Сполученими Штатами Америки й СРСР, але надії виявилися марними. Т. зв. «холодна війна» так і не стала справжньою, тому більшовики намагалися якнайшвидше радянізувати й упокорити Західну Україну та остаточно знищити УПА.

Голод 1946–1947 рр. став ще однією страшною трагедією для українців. У цій критичній ситуації жертв серед українського народу могло бути в рази більше, якби не героїчний чин УПА. Саме українські повстанці не дозволили більшовикам розповсюдити терор голодом на терени Західної України й прилеглих до неї земель, цим самим врятувавши життя мільйонів українців від голодної смерті. УПА вкотре продемонструвала, що навіть не маючи власної держави, озброєні й вишколені громадяни об'єднані у керовані й структуровані військові підрозділи, спроможні захистити не лише себе, рідних і близьких, а й власний народ від ворожих зазіхань. На теренах контрольованих загонами УПА голоду не було, це ще одне яскраве свідчення й вагомий аргумент щодо її боєздатності. Навіть якщо би УПА виконала б лише цю єдину оперативно-тактичну операцію по захисту українців від голодної смерті за час свого функціонування як боєздатне військове формування, то лише один цей епізод виправдав її існування та увіковічнив цей звитяжний чин на скрижалях Книги Буття українського народу.

В 1947–1949 рр. керівництво УПА докорінно змінює тактику боротьби з ворогом. Проаналізувавши перебіг бойових дій із супротивником, провівши системний постопераційний аналіз багатьох боєзіткнень, Р. Шухевич ініціював зміну оперативно-тактичної протидії ворогу. Великі з'єднання УПА було переформатовано на малі підрозділи, які мали виконувати суто диверсійні й пропагандистські завдання. Спочатку, така тактика УПА стала несподіванкою, але згодом функціонери НКВС–МДБ УРСР відповіли асиметрично, розпочавши терор проти пересічних українців, виселяючи їх з місць постійної дислокації загонів УПА та депортуючи цілими родинами до Сибіру Для дискредитації українських повстанців, була створена т. зв. УПА-2, коли підрозділи НКВС–МДБ перевдягнені в однострої упівців вбивали й

грабували український люд. Нажаль, не завжди виправдана жорстокість українських повстанців та систематичні каральні акції Служби безпеки ОУН (б) (далі – СБ) сприяли нагнітання атмосфери жорстокості й ненависті.

Питання про СБ є надзвичайно болючим і важким для національно-визвольного руху загалом та її контрверсійні діяння в лавах УПА зокрема. Створена з метою протидії ворожій діяльності з боку нацистів і більшовиків, функціонери ОУН (б) з часом перетворили її на знаряддя терору супроти своїх внутрішніх опонентів і всіх тих хто не розділяв їх радикальних переконань. Такі неадекватні методи терору спрямовані проти ворогів і власних бійців, старшин, співчуваючих, звичайних українців, колишніх військовополонених червоноармійців, зрештою призвело до дискредитації українського національно-визвольного руху, а згодом було використано каральними органами СРСР для успішної протидії УПА й підпілля ОУН (б).

Надамо слово безпосереднім учасникам тих подій. П. Пісоцький писав: «Де і коли, протягом довгих років, бандерівці хвалилися своєю СБ? Ніде! Навіть не говорять, що сталося з тими узбеками, яких пан Лебедь возвеличує у своїй книжечці про УПА. Ніхто ні словом не згадує, хто був тим найбільшим катом волинської молоді-інтелігенції, яку майже дощенту вимордовано. Ні один сьогодні бандерівський «вождь» не хоче признатися до тих неймовірних злочинів, яких тоді по-бандитському переводило горезвісне СБ. І далі: хто буде перед історією відповідати за ті злочини, про які майже все населення Волині дуже добре знає?»¹.

М. Скорупський наголошував: «СБ почала масову чистку серед населення і в відділах УПА. За найменшу провину, навіть за особисті порахунки, видавалось на селянина кару смерті. По відділах в більшості випадків терпіли східняки. Трудно було їм захиститися перед засудженням, що той чи той «неблагонадійний», бо їх ніхто не знав; не було другого східняка з його місцевості, котрий посвідчив би за нього. Один із таких засуджених втік від розстрілу зі зв'язаними руками. Ясно, що прихильної пропаганди для УПА він не робив. Взагалі СБ і її діяльність – це була найчорніша сторінка історії тих років»².

¹ Пісоцький П. Початки роздору підпільної боротьби на Волині. Тернопіль: Лілея, 2001. С. 118.

² Скорупський М. У наступах і відступах (Спогади). Чикаго, 1961. С. 148.

О. Штуль зауважував: «Ця система надзору й система ліквідування жертв лише на підставі рішення самого СБ – без усякого суду – була ганебна і жахлива, але, даючи в цілому катастрофальні наслідки, давала бандерівцям почуття повної влади... Та й багато українців, бачивши таку «державницьку» поведінку бандерівців і утотожнюючи їх із УПА, ніяких симпатій і ніякого довір'я до успіху такої революції не мали і були готові кожної хвилини перейти до большевиків»¹.

Проте, з ліквідацію сталінцями 5 березня 1950 р. Головнокомандуючого УПА Р. Шухевича системний збройний опір українських повстанців був зведений до середини 50-х рр. XX ст. нанівець. Незважаючи на поразку, УПА своєю звитяжною боротьбою продовжила спадкоємність і тяглисть українського державотворення у XX ст. Дещо згодом, їх визвольна справа була успадкована у 60-х – 80-х рр. XX ст. українськими дисидентами, що, врешті-решт, і призвело до відновлення у 1991 р. Української Самостійної Соборної Держави.

Підполковник УПА Іван Бутковський, осмислюючи боротьбу українців за відновлення державності, наголошував: «Український народ спромігся побіч інших концепцій на самостійницьку концепцію, що без орієнтації, без зв'язку й допомоги від будь-якої з воюючих сторін знайшла активну підтримку найширших народних мас. Зовнішнім виявом цієї концепції, а разом і її реалізатором, було українське визвольне підпілля як політична сила і Українська Повстанська Армія як збройна формація»².

Як зазначає Л. Залізник, «західні історики визнають УПА кращим партизанським рухом Другої світової війни. Не маючи ні матеріальної, ні моральної підтримки з-за кордону, як усі інші рухи Опору того часу, українські повстанці змогли понад 10 років протистояти військовим машинам двох найпотужніших за всю історію людства тоталітарних імперій – нацистської Німеччини та більшовицької Росії»³.

Якщо китайські партизани Мао Цзедуна чи югослави (серби) Броз Тіто отримували досить суттєву зовнішню допомогу, яка добряче посприяла їхнім успішним діям, на противагу їм, вояки УПА були вимушені розраховувати лише на власні сили й допомогу українського народу.

¹ Шуляк О. В ім'я правди (до історії повстанського руху в Україні). Роттердам, 1947. С. 29–30.

² Бутковський І. Організаційна структура УПА. *Наш клич*. №. 1-2, 1992. С. 3.

³ Залізник Л. Л. Від склавинів до української нації. Київ: Бібліотека українця, 2004. С. 12.

Також треба відзначити конкретний внесок УПА у розвиток воєнного мистецтва. Це, по-перше, створення міцної і гнучкої організаційної структури УПА, яке вирішувало два головних завдання: збереження єдності цілеспрямованості повстанського руху (стратегічна централізація) і забезпечення якнайбільшої оперативності відділів (децентралізація виконання).

По-друге, українські повстанці підняли на досить високий рівень партизанську тактику боротьби з ворогом (рейдування, засідки, диверсії, розвідка), що дало їм можливість більше десяти років воювати й виборювати українську державність.

По-третє, бійці УПА, окрім збройного спротиву загарбникам, розгорнули потужну пропагандистську війну супроти ворогів та суттєво поширили свій вплив на місцеве українське населення.

По-четверте, хоча спочатку УПА творилася виключно як воєнне формування ОУН (б), але з часом вона намагалася стати всеукраїнським військом, головним завданням якого було відновлення Української Самостійної Соборної Держави¹.

Досвід понад десятирічної боротьби УПА за відновлення української державності й збереження самобутності українського народу є дуже цінним для національно-патріотичного виховання громадян України. УПА створювалася не як суто мілітарна організація, а передусім як воєнно-політична структура для відновлення Української держави. На жаль, на початках свого існування, замість того щоби стати потужною об'єднавчою воєнною силою, яка мала згуртувати весь український народ, УПА формувалася передусім як дієвий інструмент, з допомогою якого ОУН (б) намагалася відновити українську державність й стати у ній провідною політичною силою, на кшталт більшовиків у СРСР чи нацистів у Третьому Райху. Така монополізація УПА однією політичною силою, не завжди сприяла її ефективності й призводила до не виправданої жорстокості щодо поляків на теренах Західної України, жахливий приклад – т. зв. «Волинська трагедія». Також УПА зазнала значних репутаційних втрат внаслідок репресивної політики СБ по відношенню не лише до ворогів і зрадників, але й до запідозрених у недостатній лояльності українських повстанців, звичайних українців тощо. Ці прорахунки Революційного

¹ Фігурний Ю.С. Історичні витоки українського лицарства. Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військово мистецтво в українознавчому вимірі. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2004. С.255.

проводу ОУН(б) і воєнного керівництва УПА дозволили радянським каральним органам проводити успішну боротьбу з українським національно-визвольним рухом й, зрештою, перемогти його комплексними заходами (репресії, дезінформація, пропаганда тощо). Враховуючи цей негативний досвід, сучасні політики не повинні втручатися у сферу відповідальності ЗСУ, не навчати українських генералів як їм треба воювати й перемагати ворога, а створити військовослужбовцям всі умови для виконання ними своїх обов'язків. Невтручання політиків у військові справи має толеруватися й вітатися громадянським суспільством України. Загалом, для посилення національно-патріотичного виховання треба використовувати досвід як позитивний так і негативний. Збройна боротьба українських повстанців, яка тривала більше десяти років яскраво продемонструвала звитягу козацького духу й віковічне прагнення українського народу до свободи й волі. Незважаючи на несприятливі умови кращі сини й доньки українців виборювали українську державність у буремному ХХ ст. й, врешті-решт, вибороли її у 1991 р., а тепер захищають Україну на фронтах війни.

Під час повномасштабного вторгнення рашистів тема війни є дуже важливою, оскільки допомагає формувати патріотичний світогляд громадян, враховуючи героїчні звершення власних предків. Серед багатьох мужніх і звитяжних сторінок національного минулого, феномен УПА є дуже показовим і повчальним. Армія без держави при підтримці сотень тисяч українців намагалася відновити державність й ця звитяга українських повстанців не була даремною. Завдяки героїчним діям українських повстанців, більшовики у 1946–1947 рр. не змогли розповсюдити терор голодом супроти українців, які мешкали на теренах Західної України й прилеглих до неї територіях, тим самим, врятувавши мільйони життів від голодної смерті. Тисячі українських повстанців, який тоталітарний радянський режим відправив на т. зв. «перевиховання», а фактично на знищення до сибірських концтаборів-«гулагів», згуртувалися й відкрили у неволі, справжній «другий фронт» боротьби з більшовизмом, який призвів до низки повстань, організаторами й дієвими учасниками яких були, передусім, колишні упівці. Зрештою, УПА зазнала невдачі, але чому так трапилося? Це треба знати, щоби не повторювати на початку ХХІ ст. помилок ХХ ст. Якщо вчені поверхово аналізують діяльність УПА, яскраво висвітлюють її звершення та намагаються уникати аналізу прорахунків упівців, то це лише призведе до творення ура-патріотичного

(глянцевого) образу УПА, який буде не справжнім, а спотвореним. У сучасному світі, коли інформація є дієвою зброєю, коли ворог за допомогою постправди (вигадок, брехні, пересмикувань, замовчувань тощо) створює викривлений віртуальний світ то головним завданням українських вчених є донесення до своїх співгромадян правдивих і верифікованих знань.

Таким чином, здійснивши українознавчий аналіз історії створення й діяльності УПА та осмисливши можливе використання досвіду українських повстанців задля посилення національно-патріотичного виховання громадян України в умовах російсько-української війни ми прийшли до таких підсумків:

1) Борці за незалежність України – рядові воїни і старшини УПА більше десяти років вели напружену і кровопролитну боротьбу з ворогами за відновлення Української Самостійної Соборної Держави й цей досвід як позитивний так і негативний треба обов'язково вивчати й використовувати під час російсько-української війни.

2) Керівництво ОУН(б), яке мало величезний вплив на командування УПА на початку 1943 р. ініціювало процес виселення всіх етнічних поляків з українських споконвічних територій, а коли вони почали чинити збройний опір то розпочалися криваві ексцеси в яких були задіяні й українські повстанці, та які призвели, зрештою, до величезних і невинуватених людських жертв з обох сторін. Так звана Волинська трагедія й досі залишається інструментом рашистів для посилення антиукраїнських настроїв у Польщі.

3) Голод 1946–1947 рр. став черговою страшною трагедією для українців, але завдяки героїчному спротиву українських повстанців, комуністична тоталітарна влада не змогла по завершенню Другої світової війни упокорити голодом українців, які мешкали на теренах Західної України й прилеглих до неї територіях, так як це їй успішно вдалося зробити у 1932–1933 рр. Героїзм українських повстанців, не лише врятував мільйони життів українців від голодної смерті, а й продемонстрував реальну потугу УПА.

4) Український визвольний рух загалом, й УПА зазнали значних людських і матеріальних втрат внаслідок жорстокої репресивної політики СБ по відношенню не лише до ворогів і зрадників, але й до запідозрених у недостатній лояльності українських повстанців, звичайних українців тощо. Такі не виправдані й неадекватні методи терору призвели до

дискредитації українського національно-визвольного руху, а згодом було використано каральними органами СРСР для успішної протидії УПА й підпілля ОУН (б).

5) Головними здобутками українських повстанців стало: створення міцної і гнучкої організаційної структури УПА, яке вирішувало два головних завдання: збереження єдності цілеспрямованості повстанського руху і забезпечення якнайбільшої оперативності відділів; якісне вдосконалення партизанської тактики боротьби з ворогом (рейдування, засідки, диверсії, розвідка), що дало їм можливість більше десяти років успішно воювати; розгортання потужної пропагандистської війни супроти ворогів та поширення свого впливу на місцеве українське населення.

6) Незважаючи на поразку українських повстанців, їх досвід, напрацювання, звитяжний чин навіки закарбувався у суспільстві, у менталітеті українців а, згодом, був успадкований українськими дисидентами, що, врешті-решт, і призвело до відновлення у 1991 р. Української Самостійної Соборної Держави.

7) Під час повномасштабної російської агресії використання досвіду УПА для посилення національно-патріотичного виховання громадян України допомагає консолідації українців та пришвидшує перемогу над ворогом.

8) Українським вченим треба і надалі активно вивчати як досягнення повстанців так і конкретні прорахунки пов'язані з діяльністю УПА, які у ті буремні й кровопролитні часи зробили вагомий внесок в національне державотворення та становлення української нації.

2.3. Проблема впровадження національно-патріотичного виховання в Україні та українській діаспорі: правові основи та історіографія

Досліджувати роль української діаспори на тому чи іншому етапі етнокультурного розвитку важливо, адже українці та Україна є важливою частиною історичного процесу. В умовах російсько-української війни відбуваються процеси, що пов'язані з переміщеннями людей як всередині країни, так і поза її межі. Зважаючи на ці обставини, українці змушені були тимчасово мігрувати всередині країни, або емігрувати за кордон. За даними Світового Конгресу Українців (далі – СКУ), на сьогодні поза

межами України проживає близько 20 мільйонів українців у понад 60 країнах світу і їх кількість постійно зростає¹.

Через російсько-українську війну відбувається нова п'ята українська хвиля еміграції, що з кожним днем набирає обертів. За зіставленими статистичними даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (далі – УВКБ ООН), наданими органами влади, станом на 31 грудня 2023 р. в усьому світі зафіксувало 6 444 800 осіб, які покинули територію України через збройну агресію РФ супроти України². У Пояснювальній записці щодо даних УВКБ ООН вказано, що наведена цифра відображає загальну кількість біженців, які виїхали з України з 24 лютого і стосується тих, які подали заявки на надання притулку, тимчасовий захист або аналогічні національні програми захисту на сьогоднішній день³.

Актуальність дослідження проблеми впровадження національно-патріотичного виховання в українській діаспорі полягає в необхідності переосмислення наукових праць, у яких розглядаються питання перебування українців за межами материкової України протягом певного часу та збереження їх національної ідентичності українознавчими засобами освіти і виховання. Оскільки українці за кордоном є частиною світового українства як унікального етнокультурного феномену, спільні зусилля яких в єднанні продовжують сприяти боротьбі українського народу проти російського агресора, за територіальну цілісність та неперушність кордонів Української держави.

Для аналітичного опрацювання та оприлюднення результатів досліджень про історіографію проблеми щодо впровадження національно-патріотичного виховання в українській діаспорі важливо спиратися на чинні нормативно-правові документи, в яких достатньо чітко визначено термінологічну базу та означено пріоритетні складові державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської

¹ Світовий Конгрес Українців: 55 років боротьби за вільну Україну. 14.11.2022. URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/svitovij-kon%D2%91res-ukra%D1%97ncziv55-rokiv-borotbi-za-vilnu-ukra%D1%97nu/>

² Ситуація з біженцями в Україні (Ukraine Refugee Situation). Портал оперативних даних (Operational Data Portal, ODP). URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

³ Ситуація з біженцями в Україні (Ukraine Refugee Situation): Пояснювальна записка щодо даних УВКБ ООН – 14 червня 2023 р. (Ukraine Refugee Situation: UNHCR Data Explanatory Note – 14 June 2023) Портал оперативних даних (Operational Data Portal, ODP). URL: <https://data.unhcr.org/en/working-group/437?secret=unhcrrestricted&geo=0&sv=65#target-one>

ідентичності, національної безпеки та обороноздатності держави. З одного боку з'ясовано, що нормативно-джерельна база з цієї проблеми розроблена на достатньому рівні і забезпечується українським законодавством. Проте, все ж існують очевидні проблеми із забезпеченням фінансування закладів освіти за кордоном, відповідно це відображається й на результатах впровадження національно-патріотичного виховання у цих закладах. І що в умовах значної хвилі еміграції українців за кордон через війну важливо залучати всі можливі джерела фінансування для реалізації проєктів у сфері освіти і виховання українців за кордоном.

Досліджуючи нормативно-правові засади національно-патріотичного виховання в Україні, українська вчена Т. Бевз підсумувала, що упродовж тривалого часу була відсутня системна політика держави у сфері національно-патріотичного виховання, а також її нормативно-правова база. Проте, починаючи з 2015 р., вона поступово склалася, були затверджені концепції, стратегії, та цільові державні програми. В умовах повномасштабної війни рф проти України була затверджена нова Концепція національно-патріотичного виховання¹, а також вперше ухвалено Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»², в якому національно-патріотичне виховання було визначене однією з пріоритетних складових державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, національної безпеки та обороноздатності держави, інструментом утвердження національної єдності³.

Деякі аспекти впровадження національно-патріотичного виховання в українській діаспорі за допомогою українознавчої методології було започатковано у межах НДР «Етнокультурні процеси в Україні (1985–2017)» протягом 2018–2020 рр. (керівник – Фігурний Ю. С.). Окремі положення було оприлюднено у виступі «Вплив діаспори на формування і

¹ Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 06.06.2022. № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>

² Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» № 2834-IX від 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#text>

³ Бевз Т. Національно-патріотичне виховання в Україні: нормативно-правові засади. *Українознавство*, 2023. № 4 (89). С. 37.

розвиток української національної культури (середина 80-х – середина 90-х років XX ст.)» на Десятій Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (Мюнхен, 24 жовтня 2019 р.) та опубліковано у розділі «Теоретична модель етнокультурних взаємин української діаспори та України (1985–1995)» підсумкової колективної монографії «Етнокультурні процеси в Україні у кінці XX – на початку XXI ст.: українознавче осмислення»¹. Дослідження проблем української діаспори загалом і актуалізація національно-патріотичного виховання в діаспорі, зокрема, було продовжено у 2021–2023 рр. в межах держбюджетної фундаментальної НДР «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу російської федерації» (керівник – Фігурний Ю. С.) з метою визначення ролі зарубіжного українства як вагомого чинника етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу та повномасштабної збройної агресії рф. Розв'язання даної проблеми дуже важливе, адже роль закордонних українців у боротьбі з російським агресором, особливо на міжнародному та міжкультурному рівні, є впливовим фактором у налагодженні та розвитку подальших міждержавних взаємин і підтримки ними українців у боротьбі проти геноцидної політики кремля.

Для тієї частини українських громадян, які змушені були покинути Україну через війну і перебувають за кордоном, збереження української ідентичності надзвичайно важливе, бо після закінчення війни вони зможуть повернутися додому, держава зацікавлена у цьому й тому має всіма силами сприяти цьому. Адже, відповідно до статті 12 Конституції України (254к/96-ВР) «держава Україна дбає про задоволення

¹ Отрошко Л. Вплив діаспори на формування і розвиток української національної культури (середина 80-х – середина 90-х років XX ст.). X Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht» Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2019. Herausgegeben von Olena Novikova und Ulrich Schweier Verlag readbox unipress / Open Access LMU, München, 2020. 704–715 pp.; Отрошко Л. Г. Теоретична модель етнокультурних взаємин української діаспори та України (1985–1995). Етнокультурні процеси в Україні у кінці XX – на початку XXI ст.: українознавче осмислення. Авторський колектив: Фігурний Ю. С. (керівник), Безсмертна Н. С., Бойко С. М., Газізова О. О., Краснодемська І. Й., Наливайко С. С., Отрошко Л. Г., Семенова О. В., Турпак Н. В., Чирков О. А., Шакурова О. В. Київ, НДІУ. 2020. С. 110–117.

національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави»¹.

Правову основу державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності згідно зі статтею 3 «Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» становлять Конституція України, закони України «Про національну безпеку України», «Про освіту», «Про закордонних українців», «Про волонтерську діяльність», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про основи національного спротиву»².

Згідно зі статтею 5 «Принципи державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» цього Закону політика Української держави у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності реалізується «шляхом здійснення комплексу заходів з національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти, регулювання відносин у сфері співпраці із закордонними українцями з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності»³.

У статті 1 «Визначення термінів» цього Закону означено, що «українська національна ідентичність – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями»⁴.

Також у статті 1 цього Закону визначено, що «національно-патріотичне виховання це – наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та

¹ Конституція України. Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

² Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» № 2834-IX від 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#text>

³ Там само.

⁴ Там само.

відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України»¹.

Національно-патріотичне виховання у збереженні української ідентичності відіграє визначальну роль, адже формує усвідомлення особою належності до української нації та «охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства, насамперед сфери освіти і науки, молодіжну та соціальну сфери, культури і мистецтва, реклами, відновлення та збереження національної пам'яті, краєзнавства, туризму, охорони довкілля, фізичної культури і спорту, профорієнтації на військові спеціальності, цивільної оборони та цивільного захисту, безпеки і оборони України, зв'язків із закордонними українцями»².

У статті 9 «Особливості національно-патріотичного виховання» цього Закону визначено, що «метою національно-патріотичного виховання є формування і утвердження української національної та громадянської ідентичності, оборонної свідомості, громадянської стійкості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України»³.

Також у статті 9 цього Закону виділено основні складові національно-патріотичного виховання, а саме: «1) громадянсько-патріотичне виховання; 2) духовно-моральне виховання; 3) співпраця із закордонними українцями». І зазначено, що національно-патріотичне виховання «стосується громадян України і закордонних українців усіх вікових груп та здійснюється шляхом: 1) популяризації суспільно-державних (національних) цінностей України; 2) здійснення заходів з формування оборонної свідомості та громадянської стійкості; 3) поширення знань про видатних особистостей українського державотворення; 4) залучення інститутів громадянського суспільства до виконання завдань національно-патріотичного виховання; 5) залучення громадян України, насамперед дітей та молоді, до участі в заходах національно-патріотичного спрямування; 6) організації та здійснення

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

виховних і просвітницьких заходів; 7) формування навичок критичного мислення, медіаграмотності та запобігання поширенню недостовірної інформації; 8) залучення закордонних українців до збереження і популяризації української мови, культури, а також формування та збереження національної ідентичності; 9) залучення ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності до здійснення заходів національно-патріотичного виховання»¹.

Впроваджувати національно-патріотичне виховання в умовах війни на уроках, курсах, лекціях, конкурсах з мови, історії, культури, мистецтва та українознавства як в Україні, так і в діаспорі надзвичайно важливо, адже цим самим Українській державі може вдатися зберегти національну ідентичність кількох поколінь українських людей за кордоном, виховуючи національну та громадянську ідентичність, формуючи оборонну свідомість на основі національних цінностей, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України.

Українці діаспори під час збройного протистояння потребують впевненого усвідомлення того, що вони потрібні Українській державі, як під час, так і після завершення війни. А для того, щоб не втратити зв'язку з батьківщиною та зберегти українську національну ідентичність, українцям за кордоном необхідно передусім продовжувати отримувати українську освіту, зокрема дистанційно; зберігати онлайн спілкування зі звичним колом рідних, друзів, колег та знайомих; відчувати підтримку держави через співпрацю з громадськими об'єднаннями та іншими різними закордонними організаціями, зокрема молодіжними, юнацькими, мистецькими, спортивними та іншими та мати фінансову підтримку проектів, створених на підтримку української діаспори.

Проаналізувавши правову базу щодо основних принципів актуалізації збереження української національної ідентичності та патріотичного виховання за кордоном, можна зробити висновок, що розробка та впровадження українознавчого контенту в освітній процес українського зарубіжжя сприятиме збереженню української національної ідентичності, формуванню мотивованого українського патріотизму та посилить зв'язок підростаючого покоління українців діаспори з

¹ Там само.

материковою Україною в умовах збройного протистояння з російським агресором.

У досліджуваний період 80-х ХХ ст. – початку 20-х рр. ХХІ ст. в Україні відбувалися важливі державотворчі, націєтворчі та етнокультурні процеси, етносоціальні наслідки яких значно вплинули на формування та розвиток взаємин в етнополітичній системі «Україна – діаспора», змінили вектори стосунків та значно посилили інтерес вчених до наукового осмислення цієї важливої українознавчої проблематики. Зокрема це такі події як: криза тоталітарно-комуністичної системи та розпад СРСР, горбачовська перебудова, переоцінка культурно-історичних цінностей та відновлення стосунків з діаспорою й відновлення незалежності та розбудова української держави та початок і перебіг збройного російсько-українського протистояння¹.

Деяким аспектам історіографічного аналізу наукових праць, в яких розглядаються питання використання комплексу заходів з національно-патріотичного виховання українців за кордоном як вагомої та дієвої частини світового українства присвятили свої наукові студії Є. Антонюк, С. Вдовенко, І. Винниченко, В. Гришко, Л. Дибчук, В. Євтух, Ф. Заставний, В. Ісаїв, І. Ключковська, І. Краснодемська, Ю. Лагутов, С. Лазебник, В. Маркус, Г. Москаль, Ю. Недужко, Р. Офіцинський, І. Пасемко, В. Педенко, А. Попок, Н. Совінська, З. Соколюк, В. Трощинський, К. Чернова, М. Шевченко, А. Шульга, М. Ярмоленко та інші. У своїх дослідженнях науковці простежили вплив української діаспори на хід процесів самоідентифікації, консолідації, самоорганізації українців як в Україні, так і за кордоном, а також відзначили вагому роль діаспори у налагодженні взаємостосунків України з країнами проживання українців та її внесок у розвиток економіки, освіти, науки та культури України та боротьбу проти реваншу рф за збереження контролю над Україною.

У пострадянській Україні було опубліковано ряд колективних праць, монографій тощо, серед яких: «Українська діаспора» (1991)², «Зарубіжні

¹ Гришко В. Українська національна ситуація в СРСР на тлі горбачовської «перебудови». *Сучасність*. 1988. № 2. С. 73–91; Соколюк З. Радянська державна система і горбачовські реформи. *Сучасність*. 1988. № 3. С. 85–98.

² Заставний Ф. Д. Українська діаспора: розселення українців у зарубіжних країнах. Львів: Світ, 1991. 120 с.

українці» (1991)¹, «Українці в зарубіжному світі» (1991)², «Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис» (1992)³, «Українці в світі» (1999)⁴, «Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії» (2003)⁵, «Закордонне українство» (2005)⁶, «Закордонне українство як об'єкт державної політики» (2007)⁷, «Українська діаспора як соціокультурна система» (2007)⁸, «Роль західної української діаспори в етнокультурних процесах в Україні (кінець 80-х – середина 90-х років ХХ ст.)» (2018)⁹ та ін.

Матеріали про закордонні центри українства та українознавства, зокрема гострі проблеми сьогодення в культурному, мовному, освітньому, історичному та ін. аспектах життя українського народу та української діаспори, зібрав, розглянув та проаналізував І. Пасемко. Він виділив найважливіші, існуючі на той час закордонні осередки українства в Європі, Північній та Південній Америці, Австралії, Азії¹⁰.

Українська діаспора започаткувала декілька наукових проектів, що стосуються енциклопедичних знань з минулого і сучасного світового українства. Зокрема, науковий проект видання багатотомної «Енциклопедії української діаспори» (далі – ЕУД) започаткувала українська діаспора США. Ідею висунув ще В. Кубійович, а її реалізацію взяли на себе Наукове товариство ім. Шевченка та Фондація приятелів ЕУД. Силами діаспори було видано 4 томи під керівництвом професора політології Чиказького університету ім. Лойоли академіка В. Маркуся.

¹ Зарубіжні українці / С. Ю. Лазебник (кер. авт. кол.), Л. О. Лещенко, Ю. І. Макар та ін. Київ, 1991. 252 с.

² Українці в зарубіжному світі. Київ: Наукова думка, 1991. 138 с.

³ Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис. Житомир: Льонок, 1992. 164 с.

⁴ Трошинський В., Шевченко А. Українці в світі. Україна крізь віки. Том 15. Київ: Альтернативи, 1999. 352 с.

⁵ Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії: монографія / Євтух В., Трошинський В., Попок А., Швачка О. Київ: Вид-во УАННП «Фенікс», 2003. 228 с.

⁶ Євтух В. Б., Трошинський В. П., Попок А. А. Закордонне українство. Навчальний посібник. Київ: ВІК, 2005. 308 с.

⁷ Попок А. А. Закордонне українство як об'єкт державної політики. Київ: Альтерпрес, 2007. 226 с.

⁸ Чернова К. О. Українська діаспора як соціокультурна система. Київ: ДАККіМ, 2007. 347 с.

⁹ Краснодемська І. Й. Роль західної української діаспори в етнокультурних процесах в Україні (кінець 80-х – середина 90-х років ХХ ст.). *Українознавство*. 2018. № 3. С. 21–40.

¹⁰ Пасемко І. П. Українство: світові обшири: статті, есеї, розвідки. Харків: Майдан, 2006. С. 355–391.

Редакція ЕУД запросила до співпраці Центр етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України, зокрема відділення етносоціологічних та етнополітичних досліджень на чолі з членом-кореспондентом АН України В. Євтухом. У результаті спільних зусиль науковців України та діаспори 1993 р. було організовано редакційне відділення ЕУД у Києві, що продовжувало займатися дослідженнями минулого й сучасного розвитку українського етносу як в Україні, так і поза її межами¹.

Для розвитку освіти і науки в Україні та діаспорі має значення та популяризація праць, створених та збережених на базі архівів за кордоном. Важливі документи з еміграції були переправлені в Україну лише після здобуття нею незалежності. В архівних фондах Центрального державного архіву зарубіжної україніки (далі – ЦДАЗУ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), Бібліотеки імені Олега Ольжича при Фундації імені Олега Ольжича – однієї з перших наукових бібліотек незалежної України – та інших інституціях зібрано оригінальні документи, книги та інші архівні матеріали, передані представниками української діаспори України.

Проблемами досліджень діаспори та взаємозв'язків з Україною займається Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою (далі – МІОК), що діє з 1992 р. як структурний підрозділ Національного університету «Львівська політехніка». Дуже цікавим та показовим є дослідження МІОК про те, як війна росії супроти України вплинула на українське шкільництво за кордоном. Метою дослідження було виявити зміни в українському шкільному середовищі за кордоном, зумовлені широкомасштабним вторгненням рф в Україну. Основною базою для поширення анкет стала онлайн-карта українознавчих освітніх закладів «Український освітній всесвіт», яку створив МІОК. У дослідженні представлено результати розвідувального опитування учителів українознавчих шкіл за кордоном, що було проведено упродовж листопада 2022 р. – січня 2023 р. Охоплено 32 країни та 87 шкіл, загалом отримано 125 відповідей. Згідно дослідження кількісний розподіл шкіл по країнах такий: Австралія (2), Австрія (1), Аргентина (2), Бельгія (3),

¹ Енциклопедія української діаспори (ЕУД). Том 1. Сполучені Штати Америки. Книга 1. А – К. / Наукове Товариство ім. Шевченка в Америці; гол. ред. В. Маркусь; спів-редактор Д. Маркусь. Нью-Йорк –Чикаго, 2009. 433 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/25576/file.pdf>

Велика Британія (2), Греція (1), Данія (1), Естонія (6), Іспанія (4), Італія (4), Йорданія (1), Казахстан (1), Канада (10), Латвія (1), Ліван (2), Молдова (1), Нідерланди (4), Німеччина (4), Норвегія (1), ОАЕ (2), Польща (5), Португалія (2), Румунія (2), Словаччина (2), США (5), Туреччина (6), Узбекистан (1), Франція (4), Хорватія (1), Швейцарія (2), Швеція (3), Японія (1). Варто зауважити, що дослідження не демонструє комплексної ситуації та змін в українському шкільництві за кордоном у зв'язку з недостатньою кількістю отриманих анкет, але дає можливість узагальнити бачення цього явища завдяки оцінці стану окремих шкіл, які стали респондентами дослідження. Воно також дозволяє простежити певні тенденції у становищі українознавчих шкіл вихідного дня закордоння у період широкомасштабної російсько-української війни¹.

На запитання «Якому напрямку діяльності школі приділена основна увага?» респонденти відповіли, що найбільша увага приділяється викладанню української мови або/та історії і культури (54,8); викладанню всіх предметів, згідно із загальноосвітньою програмою України (16,1 %); проведенню виховних заходів, підготовці до святкування національних і державних свят (2,4 %); викладанню хореографії, музики, театального мистецтва тощо (0,8 %) та інше². Оскільки до вибірки потрапили різні типи шкіл, то серед них було отримано наступні результати щодо використання навчальних програм: «найбільше (32,2%) учнів навчаються за програмою, яку розробив колектив школи; 26,6% – за програмою МОН України; 20,2% – за індивідуально розробленою програмою; 7,3% – за програмою місцевої чи регіональної шкільної ради; 3,2% респондентів зазначили, що програма ще не розроблена, і 10,5% навчаються за іншими програмами. Це, зокрема, можуть бути дві державні навчальні програми (наприклад, Латвії й України); програма МОН України, адаптована для суботніх і недільних шкіл, державна навчальна програма країни проживання (Естонії, Польщі). Є також школи, в яких українську мову викладають за програмою МОН України, а історію, літературу чи інші предмети українознавчого циклу – за адаптованими програмами»³. «У закордонних українських школах викладають такі предмети

¹ Українське шкільництво за кордоном: як вплинула війна в Україні / І. Ключковська, О. Долінська, О. Горда, О. Трумко, О. П'ятковська. Львів, 2023. С. 25. URL: <https://miok.lviv.ua/?p=22715> <https://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2023/04/Doslidzhennia.pdf>

² Там само. С. 17.

³ Там само. С. 18.

українознавчого циклу: «Українська мова», «Історія та культура України», «Українська література». Є й інші дисципліни: «Географія України», «Народознавство», «Українознавство». Окрім того, проводять уроки патріотизму та захисту Вітчизни, заняття, присвячені історії українського театрального мистецтва, живопису та музики. Також вчителі роблять акцент на народному декоративно-прикладному мистецтві, знайомлячи учнів з писанкарством, вишивкою, витинанкою тощо. Створюють разом з учнями музичні та літературні проекти до святкових днів (Українська Школа в Сан-Франциско, США), роблять постановки українських народних казок (Українська суботня школа «Намисто», Німеччина), проводять майстер-класи з плетіння дідуха, петриківського розпису та ін. (Українська школа в Арлоні, Бельгія). У школах діють хори та танцювальні колективи»¹.

Як показали результати цього дослідження, українське шкільництво за кордоном зазнало змін після широкомасштабного вторгнення РФ в Україну. Ці зміни відображають такі показники: «1) збільшення педагогічних штатів у школах, які великою мірою поповнили вимушені мігранти з України; 2) уведення у штат посади психолога; 3) зростання кількості учнів, серед яких більшість складають діти, яким довелося переїхати за кордон через воєнні дії на Батьківщині; 4) збільшення у класах російськомовних учнів, що ускладнює налагодження комунікації у шкільному середовищі; 5) запровадження нових навчальних дисциплін (наприклад, предметів з вивчення мов країн тимчасового проживання, дисциплін, визначених як обов'язкові в межах складання Національного мультипредметного тесту та ін.); 6) збільшення кількості годин на вивчення окремих предметів («Історії України»); 7) реорганізація окремих суботніх і недільних у повноцінні навчальні заклади»².

Сприяти розвиткові більш тісних та багатоаспектних відносин між Україною та США, Канадою, країнами Американського континенту на різних рівнях: інформаційному, науковому, суспільно-політичному, культурному тощо покликана неурядова неприбуткова громадська організація – Департамент української діаспори в країнах Америки Української асоціації американістики (далі – УАА). УАА (англ. The Ukrainian Association for American Studies, UAAS). Її очолює українська дослідниця Сухобокова О., яка спеціалізується на вивченні історії

¹ Там само. С. 19.

² Там само. С. 24.

української діаспори в США і Канаді, у колі її наукових інтересів – дослідження підтримки України іншими державами та українською діаспорою під час російської агресії (з 2014 р.)¹. Вчена проаналізувала ефективність впливу північноамериканської української діаспори як українського лобі, суб'єкта суспільно-політичного життя США та Канади. Зрештою, вона зробила висновок, що події в Україні у 2014 р. вкотре продемонстрували солідарність північноамериканської української діаспори з історичною Батьківщиною та активізували прагнення допомогти відстояти територіальну цілісність і незалежність України у міжнародно визнаних кордонах. Також О. Сухобокова вважає, що враховуючи можливості, які має діаспора у США та Канаді як багатокультурних демократичних державах, а також політичний, економічний і військовий потенціал та вплив цих країн на міжнародній арені, можна з упевненістю говорити про дуже значний внесок американських та канадських українців у підтримку України в умовах російської агресії².

Науковці Інституту досліджень української діаспори (*Institute for the Ukrainian Diaspora Studies*), що діє як структурний підрозділ Національного університету «Острозька академія» з 2002 р., проводять різнопланові наукові форуми, серед яких – міжнародні конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження», що відбуваються кожні два роки у співпраці з науковими організаціями українського закордоння. Одним із результатів конференцій є видання збірників наукових праць «Наукові записки Національного університету «Острозька академія», які є вагомим джерелом із питань стану та розвитку української освіти за кордоном³.

Розглядаючи роль діаспори у формуванні позитивного іміджу України дослідники Намонюк Ч. та Гумен Т. зробили висновок, що світова практика показує, що «сучасні держави прагнуть використовувати

¹ Українська Асоціація Американістики. URL: <http://uaas.org.ua/index.html>

² Сухобокова О. О. Українська діаспора як чинник підтримки України США і Канадою в умовах російської агресії у 2014 р. *Історико-політичні студії*. Серія: Історичні науки : збірник наукових праць. Київ: КНЕУ, 2015. № 1 (3). С. 69–75. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b38761b0-533e-49f1-bf49-210f63465742/content>

³ Атаманенко А. Закордонне українство та Україна: проблеми та перспективи взаємовідносин. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». 2015. Вип. 23. С. 11. URL: <http://eprints.oa.edu.ua/5113/1/3.pdf>

свої зарубіжні спільноти як потужний націє- та державотворчий чинник розвитку, дієвий інструмент впливу в країнах проживання співвітчизників. Для багатьох великих держав світу співпраця із земляками за кордоном стала ефективним інструментом реалізації зовнішньої політики, коли діаспори впливають на позицію інших держав за умови підтримки їхньої діяльності державою-походження»¹. При цьому розвиток відносин Української держави з діаспорою найчастіше гальмується такими факторами, як: «схильність української влади до авторитарного керівництва; економічна криза, що набула хронічного характеру, та відсутність реформ; двозначність відносин з країною-агресором; розбіжність у політичних заявах і реальних кроках представників української влади; забюрократизованість прийняття політичних рішень; недосконала етнополітика української держави, що регламентує стосунки української діаспори і держави»². Тому серед першочергових завдань для поліпшення позитивного міжнародного іміджу України в умовах російсько-українського протистояння мають бути: «підвищення ефективності дій влади відповідно до завдань, що стоять перед державою; забезпечення прозорості прийняття рішень; ліквідація глибинних причин хабарництва та корупції; зростання реальних доходів і платоспроможного попиту населення; посилення позицій України на міжнародних ринках; диверсифікація джерел постачання енергоносіїв; зменшення обсягів зовнішньої заборгованості, відновлення кредитоспроможності України; зменшення державного втручання в діяльність суб'єктів господарювання»³. Залучення діаспори та її інформаційного, інтелектуального, культурного, освітнього та фінансового потенціалу підвищує ефективність таких заходів, а політичний та суспільний вплив, якого в деяких державах набули представники української нації, виступає самостійним фактором формування позитивного іміджу України в умовах боротьби з російським агресором.

Приміром, для Українського інституту (далі – УІ) С. Горною, керівником експертної ради Європейської асоціації дослідників (ERA), було здійснене дослідження «Сприйняття України в Польщі», у липні-

¹ Намонюк Ч., Гумен Т. Роль діаспори у формуванні позитивного іміджу України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. № 47–48. С. 24. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/viewFile/3579/3254>

² Там само. С. 25.

³ Там само. С. 25.

грудні 2020 р.¹. Респонденти зауважують, що «від України очікується підтримка та організація взаємодії з трудовими мігрантами та закордонними українцями. На «відсутність довгострокової спланованої державної політики щодо закордонних українців» (їхній правовий статус з точки зору України, питання сплати податків, пенсійне забезпечення, подвійне громадянство, освіта українських дітей) вказують українські організації в Польщі, і деякі польські експерти»². Результати дослідження показали також, що існують проблеми з фінансуванням з боку української сторони: «Постійний брак фінансування з української сторони спричиняє неможливість здійснення яскравих спільних проєктів, ініційованих з України, і є помітним бар'єром для майбутньої співпраці. Наприклад, один з респондентів вказує на неочікуване припинення фінансування Української суботньої школи у Варшаві з боку Міністерства закордонних справ України, що змушує школу шукати інші джерела фінансування. Є очікування більшої активності та фінансового залучення з боку України: залучення українськими інституціями фінансів з власного бюджету чи пошуку інших джерел фінансування для реалізації проєктів у різних сферах»³.

Оскільки, за відгуками респондентів, від української діаспори з боку Української держави очікувалася підтримка у вигляді довгострокової програми щодо закордонних українців, то після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну, в умовах значної хвилі еміграції українців за кордон, вона стала необхідною і життєво важливою. Тому, вкрай важливо шукати та залучати всі можливі джерела фінансування для реалізації проєктів у різних сферах освіти і виховання, щоб українці за кордоном змогли отримати очікувану підтримку як з боку Української держави, так і з боку інших держав, спрямовану безпосередньо на створення та функціонування українських освітніх центрів за кордоном.

Одним із важливих і потрібних проєктів VI є дослідження того, як представлена історія України у підручниках європейських країн. Колектив

¹ Сприйняття України в Польщі. Про проєкт. URL: <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-poland/>

² Аналітичний звіт «Сприйняття України за кордоном». Підготовлено Європейською дослідницькою асоціацією ERA для Українського інституту. Польща / під редакцією Н. Коваль та М. Ірисової, автор тексту С. Горна. Липень-грудень 2020. С. 13. URL: https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/polshha_povnyj-zvit_ukr.pdf

³ Там само. С.26.

дослідників (упорядник та науковий редактор Г. Касьянов) проаналізував основні наративи щодо представлення історії України XX століття, а також її трактування у шкільних підручниках Великої Британії (І. Костюк), Німеччини (О. Удод), Польщі (С. Батуріна) та Франції (Є. Луняк). Дослідження проведене у 2021–2022 рр. у рамках реалізації заходу УІ «Дослідження європейських підручників і навчальних посібників щодо висвітлення ключових історичних подій, що мають вплив на роль України у світових процесах». У ході дослідження автори проаналізували 10 британських, 16 німецьких, 17 польських і 32 французьких підручників і навчальних посібників з історії (чи змішаних історичних дисциплін), які входять до освітніх програм досліджуваних країн¹ [10].

Щоб показати, як у французьких підручниках подається російська агресія, анексія Криму та війна на сході України, варто зазначити, що у підручниках з історії 2020 р. випуску є лише згадки про війну на Донбасі та анексію українського Криму росією, що розглядається як чинник нестабільності в Європі та світі². Лише в одному підручнику при аналізі було виявлено окремий короткий розділ, спеціально присвячений цій темі під назвою «Війна в Україні та зростання напруги між великими державами» конфлікт називається «громадянською війною». Про це свідчить цитата з підручника: «Українська революція 2014 року призвела до відсторонення проросійського президента Віктора Януковича та приходу до влади уряду, що був сприятливо налаштований до зближення з Європейським Союзом. Цей віраж в українській політиці позначив початок громадянської війни в російськомовних регіонах Донбасу та приєднання Криму знову до Росії. Однак перебіг цієї війни вивів її за межі країни»³.

Закордонне українство у протистоянні збройній агресії РФ супроти України розглядалося у межах фундаментальної науково-дослідної теми

¹ Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» № 2834-IX від 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#text>

² Там само. С. 23; Українська Асоціація Американістики. URL: <http://uaas.org.ua/index.html>

³ Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» № 2834-IX від 13.12.2022. С.22-23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#text>; Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії: монографія / Євтух В., Трошинський В., Попок А., Швачка О. Київ: Вид-во УАННП «Фенікс», 2003. 228 с.

«Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу російської федерації». За результатами її виконання авторкою цього дослідження була підготовлена стаття «Закордонне українство країн Європи та Північної Америки у протистоянні збройній агресії російської федерації супроти України», у якій проаналізовано важливу роль української діаспори країн Європи та Північної Америки після повномасштабного вторгнення збройних сил росії в Україну, охарактеризовано підтримку українців діаспорою. Простежено, яким чином українська діаспора за допомогою як урядових, так і неурядових міжнародних гуманітарних організацій від початку військового конфлікту продовжує підтримувати Українську державу та допомагає подолати наслідки збройної експансії рф. Показано, що українські громади за кордоном взяли на себе інформаційну, дипломатичну, фінансову, гуманітарну, військову, культурну, освітньо-виховну та соціальну роботу. З'ясовано, що закордонне українство постійно прискорює перемогу України в російсько-українській війні, активно підтримуючи біженців та переселенців, надаючи дипломатичну та фінансову підтримку через міжнародні та гуманітарні програми й фонди, знаходячи тимчасовий прихисток, сприяючи надходженню військової, медичної та гуманітарної допомоги в Україну, обмежуючи інфотерор у медіа та кіберпросторі та ін. Обґрунтовано, що за сприяння закордонних українців діють соціально-гуманітарні та освітні центри допомоги як від волонтерів, так і від міжнародних благодійних організацій. Висвітлено, що посольства України у тісній співпраці з закордонними українцями активно поширюють та популяризують знання про Україну, її минуле й сучасність, розповідають правду про російську агресію та її наслідки, сприяючи, таким чином, подальшій консолідації України як держави-стратегічного партнера з давньою історією, багатою культурою та чітко визначеними європейськими і північноатлантичними перспективами¹.

Важливим кроком у розвитку освітніх та педагогічних практик та удосконалення форм викладу українознавчого матеріалу в освітніх установах України та діаспори є навчальні програми з українознавства, які розробляє НДІУ. Адже, згідно з «Положенням про Науково-дослідний інститут українознавства (нова редакція)» (Затверджено Наказом МОН

¹ Отрошко Л. Закордонне українство країн Європи та Північної Америки у протистоянні збройній агресії російської федерації супроти України. *Українознавство*. 2022. №4 (85). С. 230–246. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/270119>

України № 1493 від 09.12.2016 р.), однією із цілей діяльності НДІУ є «організація, координація та здійснення наукових досліджень в галузі українознавства і наукове забезпечення українознавчого складника в системі освіти і виховання України, поширення наукової та науково-популярної інформації (знань) про Україну й українство у світі»¹. Відповідно до Положення одним із завдань НДІУ є «зміцнення зв'язків з українцями й українознавчими центрами за кордоном»².

Авторський колектив НДІУ, зберігаючи, відповідно до Державного стандарту освіти, наступність і послідовність українознавчої освіти між дошкільням, основною та старшою школою, розробив Програму виховання дітей дошкільного віку «Українотворець»³; Програму для загальноосвітніх навчальних закладів «Українознавство» для учнів 1–4 класів⁴, та Програму з курсу «Українознавство» для дітей учнів 5–12 класів⁵. Також творчим колективом НДІУ було розроблено навчальну програму з українознавства для учнів 5–11 класів закладів загальної середньої освіти України⁶ з урахуванням основ Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (наказ Міністерства освіти і науки України № 641 від 16.06.2015 р.)⁷, Указу Президента України «Про Стратегію

¹ Положення про Науково-дослідний інститут українознавства (нова редакція). Київ, 2016. С. 2. URL: https://ndiu.org.ua/images/norm_dok/Polozhennia_pro_NDIU.pdf

² Там само. С. 3.

³ Кононенко П., Касян Л., Семенюченко О. Українотворець: Програма виховання дітей дошкільного віку. Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008.

⁴ Кононенко П., Присяжна Т. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Українознавство». 1–4 класи. Київ, 2013. (Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (лист №14.1/12-Г-686 від 27.12.2013). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-facultativ/progr-1-4-2013.pdf>

⁵ Кононенко П., Касян Л., Семенюченко О. Українознавство: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (5 – 12 класи). Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008.

⁶ Українознавство, 5–11 класи: навчальна програма з курсу за вибором «Українознавство» для закладів загальної середньої освіти України / авт.-укл.: А. Ціпка, Т. Бойко, С. Бойко, О. Газізова. Київ, 2020. 79 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-facultativ/2020/09/Prohrama%20Urayinoznavstvo%205-11.pdf>

⁷ Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. 16.06.2015. № 641. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text>

національно-патріотичного виховання» від 18.05.2019 р. №286/2019¹, Постанови Верховної Ради України «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» № 373-VIII від 12 травня 2015 р.², Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки» № 148 від 18 лютого 2016 р.³ та з урахуванням змін концептуальних засад сучасного освітнього процесу в Україні відповідно до Закону України «Про освіту», що набрав чинності 28 вересня 2017 р.⁴.

Особливістю всіх навчальних програм з українознавства є те, що її розробники ґрунтувалися як на попередніх напрацюваннях науковців та вчителів-практиків, так і на нових наукових та методологічних проєктах з українознавства. Зокрема, автори базувалися на проєктах творчих колективів, до складу яких входили: С. Бойко, Т. Бойко, Т. Воропаєва, І. Головай, Л. Касян, П. Кононенко, В. Пісчун, Т. Присяжна, О. Семенюченко, Л. Сорочук, Т. Усатенко, А. Ціпко та ін.

Для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя у 2019 р. було розроблено навчальну програму «Я і Україна» з курсу українознавство⁵. Навчальну програму для українських закладів освіти за кордоном затверджено та рекомендовано для використання Міністерством освіти і науки України (лист МОН України від 28.02.2019 № 1/11-2082). На думку авторів, ця програма розрахована на «фахівців українських освітніх закладів за межами України, учителів суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя, а також батьків, які виховують своїх дітей на традиціях української національної культури та допомагають їм активізувати пізнавальну діяльність щодо різнобічного вивчення багатьох

¹ Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» від 18.05.2019 р. №286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>

² Постанова Верховної Ради України «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» № 373-VIII від 12 травня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-19#Text>

³ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки» № 148 від 18 лютого 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-%D0%BF#Text>

⁴ Закон України «Про освіту». Документ 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2145-19#Text>

⁵ «Я і Україна». Навчальна програма з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя. *Українознавство*. 2019. № 1. С. 110–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2019_1_11

граней сучасної України та її минувшини, пізнавати самобутність українського світу та особливості життєдіяльності української спільноти, зберігати українську ідентичність крізь призму вивчення сучасного українознавства»¹.

Розробники програми також вважають, що впровадження основ сучасного українознавства в освітній процес суботніх і недільних шкіл українського зарубіжжя сприятиме збереженню української мови та ідентичності в підростаючого покоління, а також поступовому процесу засвоєння знань з історії, культури, освіти України, формуванню мотивованого українського патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, що є одним із принципів освітньої діяльності², згідно статті 6 «Засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності» Закону України «Про освіту»³.

Також для учителів та учнів недільних шкіл українського зарубіжжя ще у 2007 р. було видано посібник «Пізнаємо Україну. Узнаем Украину. Discover Ukraine» творчим колективом авторів на чолі з А. Ціпком⁴. Звісно, що загалом посібники з українознавства потребують перевидання та оновлення змісту, перекладу різними мовами відповідно до обставин часу та появи нових знань про Україну та українців. Звісно, таких посібників повинно з'явитися більше, вони мають відображати реальні події у новій редакції і ними мають бути забезпечені всі українські освітні центри діаспори.

Таким чином, проаналізувавши правову базу та історіографію проблеми національно-патріотичного виховання в українській діаспорі (80-і рр. XX ст. 20-і рр. XXI ст.), можемо зробити такі висновки: по-перше, дослідження проблем української діаспори загалом і впровадження національно-патріотичного виховання в діаспорі, зокрема, є важливим предметом українознавчих освітніх практик. По-друге, обґрунтовано та охарактеризовано історіографію проблеми, розкрито особливості аналітичного осмислення задіяння цілісного комплексу з національно-

¹ Там само. С. 110.

² Там само. С. 111-112.

³ Закон України «Про освіту». Документ 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2145-19#Text>

⁴ Ціпко А. (у співавторстві). Пізнаємо Україну. Узнаем Украину. Discover Ukraine: посібник для учителів та учнів недільних шкіл українського зарубіжжя. Київ: МП «Леся», 2007. 172 с.

патріотичного виховання у діаспорі для збереження української ідентичності в середовищі українських емігрантів та біженців. По-третє, виявлено, що наявна законодавча база та термінологічно-категоріальна основа дозволяє українським науковцям та освітянам як в Україні, так і в діаспорі впроваджувати в освітній процес найкращий педагогічний досвід з національно-патріотичного виховання. По-четверте, показано, що наукові творчі колективи на високому фаховому рівні розробляють теоретичні та практичні матеріали, співпрацюючи з українськими та закордонними закладами освіти, науковими установами та громадськими організаціями, що сприяють розвитку освіти. По-п'яте, обґрунтовано, що розробка, оновлення та впровадження навчальних програм, посібників та підручників з українознавства в освітній процес українського зарубіжжя сприятиме збереженню української національної ідентичності, формуванню мотивованого українського патріотизму та посилить зв'язок підростаючого покоління українців діаспори з материковою Україною в умовах збройного протистояння з російським агресором. По-шосте, важливо шукати та залучати всі можливі джерела фінансування для реалізації проєктів у різних сферах освіти і виховання, щоб українці за кордоном змогли отримати очікувану підтримку як з боку Української держави, так і з боку інших держав, спрямовану безпосередньо на створення та функціонування українських освітніх центрів за кордоном.

2.4. Роль українознавчих конкурсів у впровадженні національно-патріотичного виховання та реалізації державної мовної політики України у галузі освіти

Повномасштабна російсько-українська війна, яка розпочалася з вторгнення зс рф 24 лютого 2022 р. (загалом вона триває вже понад десять років), стала величезною трагедією для України та її громадян. Найбільше страждає молоде покоління, свідомість якого в стані формування. Діти перебувають в умовах збройної агресії та зазнають психологічних і фізичних травм. Зростає покоління, яке проживає на тимчасово окупованих територіях (далі – ТОТ) з 2014 р., позбавлене щасливого дитинства, перебуваючи у постійній тривозі за власне життя та життя своїх близьких. Найбільше українські діти потребують безпеки та підтримки з боку батьків, учителів та держави загалом.

За інформацією офісу Генерального прокурора, на ранок 22 червня 2022 р. «більше ніж 916 дітей постраждали в Україні внаслідок

повномасштабної збройної агресії російської федерації. За офіційною інформацією ювенальних прокурорів 324 дитини загинуло та понад 592 поранено». Найбільше дітей постраждало у Донецькій області – 307, Харківській – 175, Київській – 116, Чернігівській – 68, Луганській – 54, Херсонській – 52, Миколаївській – 48, Запорізькій – 30, Сумській – 17¹.

Під загрозою перебуває освітнє середовище не лише ТОТ, а й усієї території України у зв'язку з постійними обстрілами з боку країни-агресора. Учнівська молодь внаслідок російської агресії перебуває постійно в тривожних станах та передчутті загрози. Тимчасове переміщення в Україні та за її межі, розлука з родичами та друзями неабияк вплинули на свідомість зростаючого покоління українців. Значна кількість із них не мала доступу до освітніх послуг, які надаються в Україні. Через повномасштабну російсько-українську війну не мають доступу до освіти внаслідок зруйнованої інфраструктури «близько 30 % учнів/учениць, з-поміж регіонів – найбільше на Півдні – 40 %. З урахуванням типу населеного пункту більше учнів/учениць мають доступ до навчання у містах, ніж у селах. Особливо ці відмінності проявляються серед учнів/учениць із числа соціально-вразливих категорій: у містах 68 % вчителів вважають, що всі учні/учениці з малозабезпечених сімей мають доступ до освіти, у селах – 54 %, із багатодітних сімей — 76 % та 64 % відповідно, з числа внутрішньоперміщених осіб (далі – ВПО) – 86 % та 80 % відповідно», – йдеться у дослідженні, проведеному у грудні 2022 – січні 2023 рр. Державною службою якості освіти України за підтримки проєкту «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe)².

Учнівській молоді на сучасному етапі найбільше потрібні: безпека, здоров'я, як психічне, так і моральне, якісна освіта та національно-патріотичне виховання. Довгі години в укриттях ускладнюють виховний та навчальний процес, що деформує їхню уяву, світосприйняття.

Хочемо наголосити, що освіта, яка в умовах воєнного стану має вагоме значення, стає вирішальним чинником у формуванні особистості. Адже саме учнівська молодь у подальшому стане творцем свого майбутнього та майбутнього Української держави.

¹ Ювенальні прокурори: 324 дитини загинули внаслідок збройної агресії РФ в Україні. URL: https://t.me/pgov_gov_ua/4556

² Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році. URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf>

З цією метою вченими-українознавцями у 2003 р. було започатковано Міжнародний щорічний літературно-мистецький конкурс есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна», що мав залучити якнайбільшу кількість учнів, які проживають в Україні та за її межами. Наш Конкурс є свідченням того, що діти мають право жити, навчатися, розвиватися в безпечному середовищі.

Важливість його проведення полягає у тому, що в час російсько-української війни ще більш пріоритетними стали: національно-патріотичне виховання, складовою якого є військово-патріотичне, зорієнтоване на формування у зростаючого покоління готовності захищати Батьківщину; утвердження мовної стійкості учнів; посилена українізація учнівської молоді, яка проживає в Україні, на тимчасово окупованих територіях, а також за кордоном.

Хоча I Міжнародний літературно-мистецький конкурс есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна», який мав дві номінації (есе і малюнки), відбувся вперше, разом з тим варто відзначити, що конкурси серед учнівської молоді, студентів, вчителів України та українських діаспорян проводяться в НДІУ з 2003 р.

Актуальні питання започаткування та проведення українознавчих конкурсів, зокрема всеукраїнських та міжнародних (які зі статусу всеукраїнських конкурсів з українознавства (2003 р.) виросли до міжнародних (2007 р.)¹, з часу створення НДІУ досліджувалися українськими вченими. Теоретичні, методологічні, концептуальні й практичні аспекти підготовки, проведення та підбиття підсумків українознавчих конкурсів осмислювалися у напрацюваннях таких вчених-українознавців: Кононенко П., Кононенко Т. «Українознавство ХХІ століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання» (2008), Касян Л., Пасемко І. «Хроніка проведення II МКУ» (2008), Касян Л. «Підсумки II Міжнародного конкурсу з українознавства» (2008), Кононенко П. «Учнівська молодь – майбутнє Української держави» (2009), Фігурний Ю. «Міжнародні конкурси з українознавства як один із важливих етапів впровадження українознавства у вітчизняний освітянський

¹ Фесік О. VII Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство. 2013. № 1 (46). С. 195.

парадигмальний простір та його поступальний розвиток у контексті етнонаціонального державотворчого процесу» (2009), Істоміна Н. «Формування дослідницьких умінь учнів загальноосвітніх навчальних закладів (з досвіду проведення Міжнародних конкурсів українознавства НДІУ МОН України)» (2009). Проте це питання залишається актуальним й потребує фахових українознавчих досліджень.

Підсумовуючи результати Міжнародного конкурсу з українознавства (2007 р.), заступник голови оргкомітету Міжнародного конкурсу з українознавства, наукова співробітниця відділу філософії та освітніх технологій НДІУ Н. Істоміна зазначила, що до розгляду конкурсної комісії надійшло 365 науково-дослідних робіт з 22 областей України, м. Києва та Молдови¹.

Аналізуючи результати Міжнародного конкурсу з українознавства (2008 р.), наукова співробітниця відділу національної культури НДІУ Л. Касян зазначила, що на конкурс надійшло 397 (деякі проекти виконувались кількома авторами) учнівських робіт з України і зарубіжжя².

Осмислюючи здобутки III Міжнародного конкурсу учнівських робіт, завідувач відділу української етнології Ю. Фігурний наголошує, що у 2009 р. на Конкурс було подано 275 науково-дослідних робіт з усіх (24) регіонів Української держави, а також з Білорусі, Болгарії, Казахстану, Молдови, Придністров'я³.

Нами простежено, що географія Конкурсу з кожним роком розширювалася, а кількість учасників – зростала. Л. Касян, наукова співробітниця відділу національної культури НДІУ, наголошує, що на Конкурс, який відбувся у 2010 р., було подано 358 науково-дослідних робіт з усіх (24) областей України, Автономної Республіки Крим, міст Києва, Сімферополя⁴.

¹ Істоміна Н. Міжнародний конкурс з українознавства продовжується... Українознавство. 2007. № 2. С. 150–156. URL: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=967&number=63&category=4>

² Касян Л. Міжнародний конкурс з українознавства – 2008. Українознавство. 2008. № 2. С. 158–162. URL: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=1295&number=68&category=41>

³ Фігурний Ю. Учнівська молодь – майбутнє Української Самостійної Соборної Держави. Аналітичне осмислення підготовки, проведення, підсумків та перспектив III Міжнародного конкурсу з українознавства. Українознавство. 2009. № 2. С. 95.

⁴ Касян Л. Міжнародний конкурс з українознавства – 2010. Українознавство. 2010. № 2. С. 102–105. URL: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=2046&number=76&category=4>

Підсумовуючи результати Конкурсу, завідувачка відділу освітніх технологій ННДІУВІ О. Фесік зазначила, що у 2011 р. була подана безпрецедентна кількість учнівських науково-дослідних робіт – 594. Учасниками стали учні з усіх областей Української держави, Автономної Республіки Крим (7), міст Києва (23) та Сімферополя (4), Придніпровської Молдавської Республіки (10), Республіки Башкортостан (росія) (3)¹.

З кожним роком Конкурс набував популярності серед українських учнів, саме тому О. Фесік наголосила, що порівняно з попередніми конкурсами Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів (2012 р.) став найбільш масовим за кількістю поданих науково-дослідних робіт (НДР). На I етап Конкурсу було подано 814 учнівських НДР з усіх областей України².

О. Фесік, аналізуючи підсумки VII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів ЗНЗ, який відбувся у 2013 р., відзначила, що на конкурс було подано 679 учнівських НДР з 24 областей України, міста Києва, Автономної Республіки Крим та Придністровської Молдавської Республіки³.

Старший науковий співробітник відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ С. Бойко, підсумовуючи результати ювілейного X Міжнародного учнівського конкурсу з українознавства, наголосила, що у 2017 р. до участі у першому етапі Конкурсу було подано 231 НДР з 23 областей, м. Києва, а також з Іспанії, Казахстану та Придністровської Молдавської Республіки⁴.

Провідний науковий співробітник відділу історичних студій НДІУ О. Газізова, проаналізувавши результати XII Міжнародного конкурсу з українознавства, зазначила, що у 2019 р. участь у Конкурсі взяли 314

¹ Фесік О. Міжнародний конкурс з українознавства – 2011. Українознавство. 2011. № 2. С. 236–240. URL: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=2446&number=80&category=4>

² Фесік О. VI Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів. Українознавство. 2012. № 2. С. 166–171. URL: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=2656&number=84&category=4>

³ Фесік О. VII Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство. 2013. № 1 (46). С. 191–195.

⁴ Бойко С. X Міжнародний конкурс з українознавства. Українознавство. 2017. № 1–2. С. 170–171.

учнів закладів загальної середньої освіти з усіх областей України, а також Туреччини та Республіки Молдова¹.

У зв'язку з пандемією COVID-19 два роки поспіль Інститут українознавства МОН України змушений проводити Конкурс у заочному форматі. Загалом у 2021 р. участь у Конкурсі взяв 241 учень з 21 області України, а також з Німеччини і Молдови².

Підводячи підсумки Конкурсу (2022 р.), О. Газізова зазначає, що через повномасштабне вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 р., запровадження воєнного стану, вимушені переміщення мільйонів українців наукові співробітники Інституту українознавства були змушені визначати переможців Конкурсу в заочному режимі. Переможцями стали 239 учнів із 20 областей України³.

Наукові співробітники відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ, проаналізувавши результати XVI Міжнародного учнівського конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів ЗНЗ, наголосили, що у 2023 р. була рекордна кількість переможців – 243 – з різних куточків України і закордоння: з 22 областей України, м. Києва та Сполученого Королівства Хартфордшир (Йорданія)⁴.

Українознавство є системою наукових інтегративних знань про Україну і світове українство, що розвивається в цілісності простору й часу⁵. Для розвитку українознавства важливе його поширення в освітньому просторі. Саме з цією метою були започатковані конкурси з українознавства. Враховуючи значення всіх перерахованих вище конкурсів для популяризації українознавства започатковано проведення

¹ Газізова О. Українознавчі проєкції у науково-дослідних роботах переможців XII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство. 2019. № 2 (71). С. 158.

² Газізова О. XIV Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство. 2021. № 2. С. 177–199. URL: [https://old.ndiu.org.ua/book/journal/2021/2\(79\)-w.pdf](https://old.ndiu.org.ua/book/journal/2021/2(79)-w.pdf)

³ Газізова О. XV Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство. 2022. № 2. С. 164–194. URL: [https://old.ndiu.org.ua/book/journal/2022/2\(83\)-w.pdf](https://old.ndiu.org.ua/book/journal/2022/2(83)-w.pdf)

⁴ Газізова О., Сорочук Л., Кононенко А., Бойко С., Іванець С. Тенденції українознавчих досліджень XVI Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти. Українознавство. 2023. № 2 (87). С. 178.

⁵ Кононенко П. П., Пономаренко А. Ю. Українознавство: Конспект лекцій. Київ: МАУП, 2005. 392 с.

Міжнародного щорічного літературно-мистецького конкурсу есе серед учнів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна».

В умовах неоголошеної гібридної російської агресії, яка розпочалася у лютому 2014 р., для України та українців нагальним постало питання стримування та протидії окупантам. Анексія Криму, початок бойових дій на Сході України актуалізували питання посилення патріотичного виховання, збереження національної ідентичності та зміцнення державної мовної політики тощо, оскільки всі ці чинники сприяють перемозі українців та входженню Української держави до євроатлантичних структур.

З «метою дальшого розвитку в суспільстві національної свідомості, формування почуття патріотизму на засадах духовності та моральності, популяризації духовно-культурної спадщини українського народу, а також активізації взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань у питаннях національно-патріотичного виховання» від 18 травня 2019 року № 286/2019 було оприлюднено Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання». Бо саме одним із важливих засобів громадянської освіти є національно-патріотичне виховання. Також у «Стратегії національно-патріотичного виховання» наголошено, що «утвердження поваги до державної мови, піднесення її престижу серед громадян є важливим аспектом формування й розвитку особистості та основою національно-патріотичного виховання»¹. Виклики, які стоять перед Україною на сучасному етапі, вимагають вдосконалення системи національно-патріотичного виховання серед учнівської молоді.

«Усвідомлюючи, що українська мова є визначальним чинником і головною ознакою ідентичності української нації, яка історично сформувалася і протягом багатьох століть безперервно проживає на власній етнічній території, становить переважну більшість населення країни і дала офіційну назву державі, а також є базовим системотворним складником української громадянської нації», Верховна Рада України 25

¹ Указ Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>

квітня 2019 р. ухвалила Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»¹.

Цей закон став вагомим етапом мовного законодавства України та значно покращав становище й функціонування української на противагу своїм попередникам. Так, з 1991 р. по 2012 р. в Українській державі діяв мовний закон «Про мови в Українській РСР» 1989 р. [8], а з 2012 р. по 2019 р. базою державної мовної політики України був Закон України «Про засади державної мовної політики» (відомий як «Закон Ківалова-Колесніченка»)².

16 липня 2019 р. набув чинності мовний закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», де у Статті 21 «Державна мова у сфері освіти» зазначено, що мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. У класах (групах) з навчанням мовами національних меншин, які є офіційними мовами Європейського Союзу, гарантується право на використання мови відповідної національної меншини в освітньому процесі поряд із державною мовою. Держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях... державною мовою в державних і комунальних закладах освіти. Особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини України. Особам, які належать до корінних народів України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної і загальної середньої освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідного корінного народу України. Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, гарантується право на вивчення мови відповідних корінного народу чи національної меншини України в комунальних закладах загальної середньої освіти або через національні культурні товариства. Держава сприяє створенню та функціонуванню за

¹ Закон України № 2704-VIII від 25.04.2019 р. «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

² Істоміна Н. Міжнародний конкурс з українознавства продовжується... Українознавство. 2007. № 2. С. 150–156. URL: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=967&number=63&category=4>

кордоном закладів освіти, в яких навчання здійснюється державною мовою або вивчається державна мова¹.

Впровадження мовного Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 2019 р. стало дуже важливим прогресивним кроком державної мовної політики України. Адже він закріпив за українською мовою поважний статус її поступального розвитку у всіх сферах суспільства².

Отже, державна мовна політика, яка з 2019 р. базується на Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», поступово утверджує законний статус української мови як державної у всіх сферах суспільного життя України, що у свою чергу сприяє консолідації й національній ідентичності українського народу та допомагає у боротьбі з російським агресором в інформаційному і гуманітарному дискурсах.

Від 17 липня 2019 р. Кабінет Міністрів України видав Розпорядження № 596-р «Про схвалення Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава». Мета цієї Стратегії – «утвердження української мови на всій території України в усіх сферах суспільного життя, яка забезпечує єднання українського суспільства та зміцнення його української ідентичності»³. Стратегічно важливою постає ціль володіння українською мовою населенням України та українцями, які проживають за її межами.

З початком повномасштабної війни рф проти України та українців державні структури загалом та МОН України зокрема посилили заходи, спрямовані на актуалізацію національно-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді Української держави. Керівництвом МОН України підготовлено й оприлюднено лист від 10.06.2022 № 1/6267-22 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України», в якому наголошено на тому, що в умовах

¹ Закон України № 2704-VIII від 25.04.2019 р. «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

² Безсмертна Н. Особливості функціонування державної мовної політики в Україні (кінець XX – початок XXI ст.). Українознавство. 2023. № 2. С. 282. URL: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.2\(87\).2023.283300](https://doi.org/10.30840/2413-7065.2(87).2023.283300)

³ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.06. 2019 р. № 596-р «Про схвалення Стратегії популяризації української мови до 2030 року “Сильна мова – успішна держава”». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-2019-%D1%80#Text>

повномасштабної російсько-української війни «національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України»¹.

Для посилення української національної та громадянської самобутності Кабінет Міністрів України підготував та оприлюднив надзвичайно важливу Постанову № 1322 від 15.12.2023 року «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023 – 2025 роках»².

Треба відзначити, що урядовці ґрунтовно і комплексно підійшли до осмислення цієї актуальної проблематики. Адже «одним із пріоритетів діяльності держави та суспільства є відповідь на виклики і загрози, які в сьогоdnішніх умовах здійснюють реальний вплив на формування національної свідомості. Утвердження української національної та громадянської ідентичності громадян є одним із основних елементів формування здатності держави протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам, а отже, набуває особливого значення для сфери національної безпеки і оборони»³.

Враховуючи системну і комплексну державну політику, спрямовану на консолідацію української нації, збереження самобутності, поширення функціонування української мови у всі сфери суспільного життя та посилення національно-патріотичного виховання, тогочасний директор НДІУ, доктор філософії, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки Василь Чернець видав Наказ від 29. 09. 2023 р. № 76

¹ Лист МОН від 10.06.2022 р. № 1/6267-22 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України». URL: https://drive.google.com/file/d/1HvuZxzpuZyaiyJJxE_88rbZDT8J8RbdP/view?usp=sharing

² Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322 «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-п/conv#Text>

³ Постанова Верховної Ради України №3528-XII від 19 жовтня 1993 р. «День Збройних сил України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3528-12#Text>

«Про проведення Міжнародного щорічного літературно-мистецького конкурсу есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна»¹, який започаткувала Ю. Шинкарик. У межах виконання теми НДР «Особливості сучасної державної мовної політики в східних і деокупованих територіях України» науковими співробітницями відділу української філології НДІУ Ю. Шинкарик та Н. Безсмертною проведено Міжнародний щорічний літературно-мистецький конкурс есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна». Ця ініціатива була підтримана і одноголосно затверджена на засіданні Вченої ради Інституту українознавства 28 грудня 2023 р.

Варто зазначити, що символічними стали дати проведення Конкурсу, адже було розпочато прийом робіт 1 жовтня 2023 р., у День захисників і захисниць України, який відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України від 14.10.2014 р. №806/2014 (із змінами, внесеними згідно з Указом Президента від 28.07.2023 р. № 455/2023)², та завершено 6 грудня 2023 р., у День святителя Миколи Чудотворця і День Збройних сил України, який відзначається щорічно відповідно до Постанови Верховної Ради України № 3528-XII від 19.10.1993 р.³

Міжнародний щорічний літературно-мистецький конкурс есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна» – це відкритий українознавчий захід, що проводиться з метою формування національної ідентичності, визначення ціннісних орієнтирів учнівської молоді. Він має на меті привернути увагу українських дітей в Україні та за її межами до Збройних сил України загалом та воїнів-захисників зокрема. На сьогодні актуалізувалося завдання поширення серед школярів інформації про воїнів ЗСУ, які стоять на захисті національних інтересів, територіальної цілісності й недоторканності кордонів України. На сучасному етапі

¹ Наказ № 76 від 29 вересня 2023 р. «Про організацію і проведення Міжнародного щорічного літературно-мистецького конкурсу есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: "Воїн ЗСУ. Хто він?", "Образ сучасного українського воїна"». URL: https://ndiu.org.ua/images/mizh_konkursy/Nakaz_pro_orh_i_prov_Konkursu_ese.pdf

² Указ Президента України № 806/2014 від 14 жовтня 2014 р. зі змінами, внесеними згідно з Указом Президента України № 455/2023 від 28 липня 2023 р. «День захисників і захисниць України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/455/2023#Text>

³ Постанова Верховної Ради України №3528-XII від 19 жовтня 1993 р. «День Збройних сил України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3528-12#Text>

винятково важливим стало пропагування ідеї шанобливого та позитивного ставлення до Збройних сил України, які героїчно борються з російським агресором і відстоюють демократичний вибір українського народу.

Основними завданнями Конкурсу є: 1) формування активної громадянської позиції учнівської молоді; 2) усвідомлення національної ідентичності та патріотичного світогляду учнями 1–4, 5–8 та 9–11 класів; 3) виховання патріотичних почуттів та шанобливого ставлення до воїнів ЗСУ у зростаючого покоління; 4) розуміння й осмислення учнівською молоддю причетності і відповідальності за все, що відбувається в Україні; 5) посилення симпатії і вдячності тим, хто віддав життя за свободу держави і хто сьогодні виборює її на фронті; 6) виявлення і підтримка творчого та інтелектуального потенціалу серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів, які навчаються в закладах загальної середньої освіти України та за її межами.

Для організації Міжнародного щорічного літературно-мистецького конкурсу есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна» і визначення кращих робіт було створено конкурсну комісію, яка здійснила неупереджену оцінку творчих робіт і своїм рішенням визначила переможців Конкурсу (Таблиця 2). Нагородження призерів Конкурсу відбулося в НДІУ МОН України 22 лютого 2024 року¹.

Варто зазначити, що на Конкурс було надіслано майже 300 робіт з різних регіонів України та із-за її меж. Визначено, що призові місця отримали учасники переважно з таких регіонів України: Запоріжжя, Донеччини, Сумщини, Черкащини, Харківщини, Хмельниччини, Київщини, Дніпропетровщини, Івано-Франківщини та ін. Частина конкурсантів після повномасштабного вторгнення росії в Україну змінила своє місце проживання. До прикладу, вимушено з України виїхали: Куркчі Ірина, учениця 4 класу, яка проживала до повномасштабної агресії у смт Велика Новосілка Волноваського району Донецької області, а після – знайшла тимчасовий притулок у м. Закопане (Польща); Проценко Остап, учень 8 класу, який проживав у м. Бердянськ Запорізької області, а після повномасштабного вторгнення знайшов притулок у м. Бад-Феслау

¹ І Міжнародний щорічний літературно-мистецький конкурс есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна» URL: <https://ndiu.org.ua/konkursy/mizhnarodni-konkursy/2023>

(Австрія); Герасимчук Кіріл, учень 11 класу, який проживав у м. Бердянську Запорізької області, а після повномасштабної агресії знайшов тимчасовий прихисток у м. Еттельбрюк (Люксембург); Лихацька Марія, учениця 10 класу, яка проживала у м. Лохвиці Полтавської області, а після вторгнення росії в Україну знайшла прихисток у м. Хемніц (Німеччина). Серед учасників Конкурсу є такі, які стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО): Зубко Софія, учениця 3 класу, яка проживала в м. Дніпрорудне Запорізької області, а після повномасштабної агресії знайшла прихисток у с. Крихівці Івано-Франківської області; Янат'єв Єгор, учень 4 класу, який проживав у смт Велика Новосілка Волноваського району Донецької області, а після повномасштабного вторгнення знайшов прихисток у м. Києві; Галушка Артем, учень 3 класу, який проживав у м. Енергодарі, а після повномасштабної агресії знайшов прихисток у м. Івано-Франківськ; Носатий Георгій, учень 3 класу, проживав у смт Велика Новосілка Волноваського району Донецької області, а після повномасштабного вторгнення знайшов прихисток у м. Запоріжжі; Панченко Денис, учень 4 класу, проживав у смт Велика Новосілка Волноваського району Донецької області, а після повномасштабної агресії знайшов прихисток у м. Кам'янське Дніпропетровської області. Конкурсною комісією та організаційним комітетом було опрацьовано 300 учнівських есеїв. 18 січня 2024 р. завершився проміжний етап оцінювання конкурсних робіт та підбиття результатів Конкурсу. Усі учнівські праці присвячені ЗСУ. На сьогодні актуалізувалося завдання поширення серед учнівської молоді інформації про українських воїнів, які стоять на захисті національних інтересів, територіальної цілісності та недоторканності кордонів України. Винятково важливим на сучасному етапі є пропагування ідеї шанобливого ставлення до воїнів ЗСУ, які героїчно борються з російським агресором, у творчих роботах конкурсантів.

Для визначення переможців організаційний комітет Конкурсу прийняв рішення провести оцінювання творчих робіт учнів за класами 1–4 (початкова школа), 5–8 (середня школа) та 9–11 класи (старша школа), підсумки якого було оформлено протоколом журі Конкурсу.

У групі 1–4 класи оцінено 65 есеїв; у групі 5–8 класи – 140 творчих робіт; у групі 9–11 класи – 95 есеїв учнівської молоді.

РЕГІОНАЛЬНА ТАБЛИЦЯ ПРИЗЕРІВ КОНКУРСУ
(за кількістю поданих робіт)

№	Область (країна)	Кількість робіт призерів (%)
1.	Вінницька	6 (3,66)
2.	Волинська	9 (5,49)
3.	Дніпропетровська	10 (6,10)
4.	Донецька	15 (9,15)
5.	Житомирська	3 (1,83)
6.	Запорізька	16 (9,76)
7.	Івано-Франківська	10 (6,10)
8.	Київ	4 (2,44)
9.	Київська	10 (6,10)
10.	Кіровоградська	5 (3,05)
11.	Львівська	6 (3,66)
12.	Одеська	2 (1,22)
13.	Полтавська	3 (1,83)
14.	Рівненська	5 (3,05)
15.	Сумська	11(6,71)
16.	Тернопільська	6 (3,66)
17.	Харківська	11 (6,71)
18.	Хмельницька	10 (6,10)
19.	Черкаська	11 (6,71)
20.	Чернівецька	5 (3,05)
21.	Чернігівська	7 (4,27)
Всього робіт переможців:		165 1–4 класи – 32 5–8 класи – 73 9–11 класи – 60

Слід зазначити, що серед призерів немає представників Миколаївщини, а також Луганщини та Автономної Республіки Крим, які є тимчасово окупованими територіями.

Найбільшу увагу конкурсної комісії та організаційного комітету привернули увагу такі творчі роботи призерів Конкурсу: Софії

Циганкової, учениці 1 класу, 2 місце (59 б.); Івана Саакяна, учня 3 класу, 2 місце (58 б.); Максима Гузенка, учня 4 класу, 1 місце (60 б.); Ростислава Келеберди, учня 4 класу, 1 місце (60 б.); Олександра Янковенка, учня 5 класу, 2 місце (59 б.); Валерії Крамаренко, учениці 6 класу, 1 місце (60 б.); Ніколь Шевчук, учениці 6 класу, 1 місце (60 б.); Яни Хамелко, учениці 7 класу, 1 місце (60 б.); Анастасії Балахтар, учениці 7 класу, 1 місце (60 б.); Вероніки Підручної, учениці 7 класу, 1 місце (60 б.); Леоніда Саакяна, учня 7 класу, 3 місце (58 б.); Ангеліни Гуменюк, учениці 8 класу, 1 місце (60 б.); Кирила Романюхи, учня 8 класу, 1 місце (60 б.); Лілії Письмак, учениці 8 класу, 2 місце (59 б.); Дмитрія Волкова, учня 8 класу, 2 місце (59 б.); Марії Гресько, учениці 9 класу, 1 місце (60 б.).

Не лише творчі роботи призерів Конкурсу, а й усі конкурсні есе заслуговують на оприлюднення. За цитуємо лише дві, найбільш промовисті, враховуючи й те, що батьки конкурсантів загинули на цій кривавій війні.

Свою конкурсну роботу у формі листа під назвою «Лист від доньки воїна ЗСУ...» Яна Хамелко присвятила батькові, який загинув під Бахмутом: «Привіт! Татусю, я тебе так люблю. Знаєш, ми з мамою намалювали для тебе малюнок, де ти супергерой. До речі, ми його тобі теж поклали у лист. Я так сподіваюсь, що ти прийдеш. Коли я іду спати, то все думаю про тебе і уявляю тебе. Де ти сильний, мужній, мій дорогий герою. Мама казала, що ти і мій старший брат – справжні герої, бо ви захищаєте нас. Думаю, ти не забув про мій день народження, цей день уже завтра. А я у тебе уже така велика, мені буде 8. Сподіваюся, що тебе відпустять, і ти завтра прийдеш з братом. Мама показувала твоє фото, але ти чомусь був з бинтом на руці. Але це нічого, бо ти у нас мужній і скоро виздоровієш. Тату, не знаю чому, але мама, коли дивиться на твоє фото, вона плаче. Чому так? Але я думаю, що це сльози радості, тому я коли бачу, що вона плаче, то міцно обіймаю і кажу, що ти найкращий. А ще хотіла тебе спитати: «Чому ти не відповідаєш мені уже третій день? Татусю, але я не засмучуюсь, бо знаю, що у тебе багато роботи...». Декілька днів потому... «Тату, татусю, я не знаю, але чому всі у чорному? Чому всі плачуть? Будь ласка, скажи, що трапилося?».

Лілії Письмак свою роботу під назвою «Герої сьогодення» розпочинає з таких поетичних слів: *«Колись все стане на свої місця./Війни не буде, прийде мир./Бійці свої родини будуть обіймати. /А діти без тривоги й сирен спокійно спати.* Далі учениця пише: «Історія відважних

воїнів України – це героїчний літопис, кожна сторінка якого вщент заповнена сміливими та героїчними звитягами різних поколінь оборонців української землі. Воїнство сформувало особливий характер та образ сучасних захисників України. Їхніми особливими рисами є відчайдушність і патріотизм, честь та відвага. Герої сьогодення впевнено довели усьому світові своєю рішучістю, незламним бойовим духом та високою відповідальністю, що українці є незламною нацією, яка вперто захищає незалежність та свободу... Талановиті, молоді, сильні, незламні, вмотивовані та безстрашні українці змінюють історію сучасної України». Далі Лілія пише про свого батька, який загинув на війні: «Мій батько, Письмак Руслан Миколайович, 1980 року народження, віддав своє життя за Україну, свою рідну землю. Ще з початку повномасштабного вторгнення росії він пішов добровольцем захищати нашу країну. Його група була залучена до оборонної позиції та стикнулася з диверсійно-розвідувальною групою противника. Внаслідок отриманих кульових поранень він та ще троє захисників загинули. Йому було всього 42 роки». Незважаючи на біль втрати, конкурсантка вважає, що жертва її тата не марна, адже «вона символізує самовідданість та безмежну любов до країни. Мій батько – справжній герой, який вклав своє серце в боротьбу за свободу нашої України. Він – один із тих, хто став символом нації, готової відстоювати свої права та незалежність. Його патріотизм та відвага залишаються в наших серцях назавжди, надихаючи нас іти вперед. Сумуючи за татом, я завжди буду пишатися його величним вчинком та героїзмом». Підсумовуючи свою роботу, учениця зазначає: «Доблесть і відвага сучасних захисників та захисниць є найкращим підтвердженням: українці ведуть боротьбу за свободу та незалежність, за утвердження національної гідності та самоповаги».

Отже, у творчих роботах переможців і призерів Конкурсу можемо виокремити такі аспекти: 1) у конкурсантів в умовах російсько-української війни посилилися національно-патріотичні почуття, під впливом яких вони пишуть свої творчі роботи; 2) відбулося переосмислення ціннісних орієнтирів зростаючого покоління; 3) незважаючи на втрату рідних, близьких людей, учні вірять у перемогу України.

Зростаюче покоління глибоко переосмислило тему «Воїни ЗСУ», розмірковує над образами сучасних захисників та захисниць України, притаманними їм рисами, поведінковими характеристиками, якими

наділені справжні борці за незалежність Української держави. Змістове наповнення конкурсних есеїв сприяє формуванню патріотичної свідомості, національної ідентичності та мовної стійкості громадян України. Висвітлюючи образи воїнів ЗСУ та загалом героїв України у конкурсних роботах, учні доводять їх впливовість та значущість для зростаючого покоління, акцентуючи на тому, що бути захисником територіальної цілісності нашої держави – почесно. Конкурс сприяє актуалізації зміцнення мовної стійкості та національно-патріотичного виховання української молоді.

Таким чином, дослідивши нормативно-правову базу, що стала підґрунтям для проведення Конкурсу, та джерельну основу, здійснивши системний аналіз кількісних і якісних показників конкурсних есеїв на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна» та українознавчий аналіз найкращих учнівських робіт учасників Конкурсу нами визначено його значну роль у посиленні національно-патріотичного виховання української молоді та формуванні державної мовної політики в системі освіти України. Тексти конкурсних робіт написані українською мовою, що є визначальним чинником і головною ознакою ідентифікації української нації і свідчить про ефективну державну мовну політику України у сфері освіти в умовах російсько-української війни, спрямовану на поширення функціонування української мови як державної у всі сфери суспільної життєдіяльності, особливо на східних та деокупованих територіях Української держави. Учнівська молодь глибоко переосмислила тему «Воїни ЗСУ», розмірковує над образами сучасних захисників та захисниць України, притаманними їм рисами, поведінковими характеристиками, якими наділені справжні борці за незалежність Української держави. Змістове наповнення конкурсних есеїв сприяє формуванню патріотичної свідомості та національної ідентичності громадян України. Висвітлюючи образи воїнів ЗСУ та загалом героїв України у конкурсних роботах, учні доводять їх впливовість та значущість для зростаючого покоління, акцентуючи на тому, що бути захисником територіальної цілісності нашої держави – почесно. Міжнародний щорічний літературно-мистецький конкурс есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна», сприяє актуалізації національно-патріотичного виховання української молоді.

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ВИМІРИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

3.1. Філософсько-теоретичні засади інституціалізації українознавства як науки та навчальної дисципліни під час російсько-української війни

Інституціалізація – це «процес визначення і закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, здатну діяти у напрямі задоволення деякої суспільної потреби. В науці – етап, коли процес продукування нею знань стає *методологічно упорядкованим*, а також залежним від *організаційних форм*, в яких він набуває якостей спеціалізованої суспільної практики; становлення різноманітних комунікативних органів науки – наукових інституцій, що відбувається в ході перетворення наукових досліджень у спеціалізовану суспільну діяльність»¹.

У сучасному вкрай глобалізованому світі, навіть попри політику невпинного зближення всіх народів у мультикультурному універсалізмі, все ж існують інтегративні науки вітчизнознавчого характеру. Красномовний приклад американознавство або *американістика* (англ. American Studies) – багатозначний термін, під яким розуміють сукупність наук, що *комплексно* вивчають історію, культуру, мову та літературу народів Америки. Після відновлення незалежності України в 1991 р. та встановлення двосторонніх відносин між Україною й США в Україні також розвивається американістика й створено її інститути. Кожна країна, яка поважає себе, має вітчизнознавчі інститути та науки, що вже давно стали звичними: *славістика*, *германістика*, *полоністика*, *тюркологія* та інші інтегративні галузі. А що ж в Україні з *україністикою* (українознавством, (англ. Ukrainian Studies).) ?

Тема потребує хоча б побіжного філософського погляду на історію українознавства. У зв'язку з російсько-українською війною, коли повною мірою виявлено кризу національної самосвідомості, брак патріотизму й відповідальності за долю країни й народу, з'явилися колабораціонізм і зрада, стають очевидними й помилки, допущені в інституційній політиці

¹ Стельмах С.П. Інституціоналізація історичної науки // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й. URL: <http://surl.li/paouex>

та освітньо-виховному процесі, причинами чого були, насамперед, соціальна несправедливість, корупційний підбір кадрів, а звідси й некомпетентність і безвідповідальність посадовців на всіх рівнях державної структури. Недооцінка ролі українознавства і загалом гуманітарних дисциплін стали фатальними – за 30-річчя виросло покоління, яке не цілком змогло усвідомити, що Україна й українство – безцінний національний феномен. Держава зовсім відмовилась від національних ідей та ідеології, і відповідно, від націєоб'єднувальних заходів, що стало причиною сепаратистських настроїв у АР Крим, легковажного ставлення до незалежності власної держави в Донецькій і Луганській областях. Так, ця війна виявила колаборантів і зрадників. Водночас, екстремальні умови, спричинені війною, як «шокова терапія», повертають народові національну пам'ять. На війні гине цвіт нації – отже ціна надто висока, щоб не отямитись. За таких обставин, недоречно сумніватися в доцільності науково-дослідного інституту, ще й ставити питання, «чи потрібне Україні українознавство?». Відомий афоризм, приписуваний В. Черчиллю, під час Другої світової війни: «Якщо ми економимо на культурі, то за що ми воюємо?» – насправді є аксіомою, цілком аналогічною й щодо українознавства.

Показово, що на початку 90-х років XX ст. перший міністр оборони генерал-полковник К. Морозов дав наказ створювати кафедри українознавства у вищих військових навчальних закладах, бо «українські військовослужбовці повинні знати, яку державу вони захищають». Такі кафедри були створені, проте проіснували недовго, бо, на жаль, українізація була згорнута новопризначеними міністрами-кучмістами, які швидко почали реорганізовувати українознавчі інституції, віддаючи пріоритети олігархізації України. Олігархія ж, як відомо, «прямий шлях до втрати суверенітету»¹.

Авторка пам'ятає застереження відомого українського історика М. Брайчевського, висловлене ще в тих же 90-х XX ст.: «коли історія нас нічому не вчить, вона має здатність повторюватися»... Опинившись вічна-віч з ворогом-маніяком, що століттями перманентно знищує Україну, наш героїчний народ тримає оборону не лише матеріальних об'єктів нашої рідної землі, а й тієї духовно-культурної спадщини, що засвідчує наше право на власну ідентичність і є нашою метафізичною метрикою.

¹ Олещук П. Олігархізація влади – прямий шлях до перетворення на колонію. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/08/4/5273825/>

Любов до України, формується не лише емоційними споминами про рідний край, де людина була щасливою, а й усвідомленим знанням її справжньої історії та глибинним розумінням рідної мови й культури, умінням розпізнавати рідні архетипи та розрізняти «своїх» і «чужих» – саме українознавство й покликане дати таке комплексне знання.

У всьому світі нині зростає інтерес до України й україніки, знання про Україну й українців актуальне, як ніколи, тому підтримка його інститутів на всіх рівнях, особливо наукових – це інвестиція в майбутнє України. Тому є нагальна потреба дати загальне філософсько-теоретичне визначення українознавства як науки та навчальної дисципліни, показати її роль у патріотичному вихованні молодого покоління українців в умовах російсько-української війни, довести необхідність інституціоналізації українознавства як інтегративної науки про Україну.

Джерельною базою українознавства є велика наукова та етнокультурна спадщина українського народу, створена впродовж його тривалого історичного розвитку з давніх часів до сьогодення, а його методологічною основою – філософське осмислення *метафізичної ролі Батьківщини*, як національно-екзистенційної цінності та єдиного справжнього гаранта самозбереження народу в його майбутніх нащадках. Українознавство – це насамперед, синтез минулого, сучасного і майбутнього нашої країни й нації, яке потрібне, в буквальному сенсі, за словами Кобзаря: «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...». Здійснення такого синтезу й покладається на українознавство як інтегративну науку.

Серед відомих українознавців нашого часу треба назвати прізвища таких дослідників: В. Борисенко, Н. Вірченко, Т. Воропаєва, П. Гай-Нижник¹, О. Газізова, І. Грабовська, В. Давидюк, Р. Додонов, Я. Калакура², О. Картунов, Г. Касьянов, О. Кожоляно, П. Кононенко³, Т. Кононенко, Р. Коршук, В. Крисаченко, П. Масляк⁴, О. Мишанич,

¹ Гай-Нижник П. Роль та місце українознавства у новітньому науковому просторі та його значення в гуманітарній політиці держави і системі національної безпеки. *Українознавство*. 2015. № 1. С.53–60.

² Калакура Я. Українознавство у викликах війни московії проти України. *Українознавство*. 2023. № 1(86). С. 15–25

³ Кононенко П. Українознавство : підруч. для студ. вищ. навч. закл. МОН України, НДІ українознав. Київ, 2005. 679 с.

⁴ Масляк П. Країнознавство. Підручник: Київ: Знання, 2007. 293 с.

С.І. Наливайко, С.С. Наливайко, А. Павко¹, В. Петрук, А. Пономарьов, Ю. Римаренко², М. Юрій, О. Семашко, М. Степико, О. Тиховська, Ю. Фігурний, О. Шакурова³, В. Ятченко⁴ та багато інших. До українознавства належать і такі дослідження про: теорію етносу – О. Нельга, етнічні процеси в Україні – В. Євтух, ідеологічні основи української держави – М. Білий (Д. Світлий), методологію – В. Іванишин, етнічну психологію – О. Губко та І. Данилюк, козацьку педагогіку – Ю. Руденко. Ідеологічні основи українського націоналізму на новому сучасному етапі досліджував історик М. Кравченко (який, на жаль, загинув на війні)⁵.

Проблеми інституціалізації українознавства як інтегративної галузі знань про Україну і українство вивчені ще недостатньо. Вже за незалежної держави через цілеспрямоване поборювання меркантильними чиновниками філософії склалася ситуація, яка досі була характерною хіба що для тоталітарних режимів: ліквідація філософських кафедр, зменшення годин на викладання філософських дисциплін у вишах, дискримінація «неугодних» філософів, загальне скорочення класичних гуманітарних курсів, у тому числі й історії, літератури, релігієзнавства, етики, естетики та ін.

В Україні за 30-ліття незалежності не було здійснено *цілісного філософського осмислення буття українства*: його власної візії, національного ідеалу, національної ідеї та ідеології, національного чину (дії на благо нації). Заперечення ідеології як такої, що постійно постулюється українською політологією, та поширення таких наративів в інформаційному просторі, не витримує критики самим життям: кожній країні, що хоче залишитися в історії, притаманна *ідеологія самозбереження*, і не важливо, чи вона проголошується офіційно, чи

¹ Павко А. Європейський вектор українознавчої науки в умовах сучасних загроз та викликів. *Українознавство*. 2023. № 1(86). С. 8–14.

² Мала енциклопедія етнодержавознавства. Заг. ред. акад. Ю. Римаренка. Київ: Генеза. Довіра, 1996. 942 с.

³ Фігурний Ю., Шакурова О. Етнокультурний розвиток українського соціуму в умовах реваншизму росії щодо України у кінці XX – на початку XXI століття: періодизація та аналіз. *Українознавство*. 2003. № 1 (86). С. 170–187.

⁴ Ятченко В. Методологічні аспекти дослідження світоглядно-екзистенційних вимірів та архаїчних етапів духовної генези українського етносу. *Українознавство*. 2023. № 3 (88). С. 192–205.

⁵ Кравченко М. Нація як надродина. Національна ідея та контрфактичність українського націоналізму. *Націоналістичний ідеологічний журнал*. Київ: Орієнтир, 2020. С. 18–21.

здійснюється непомітно, але цілеспрямовано. Саме українознавство й зобов'язане забезпечити збереження національної самосвідомості та ідентичності українців, виховати духовних особистостей, вільних громадян вільної України, а не слухняних рабів олігархату чи загниваючої імперії.

Основна методологія українознавства: національно-екзистенційний підхід до аналізу й синтезу всіх явищ і фактів українського буття – розгляд їх через призму корисності й придатності для України й українців, а не сліпе копіювання глобальних взірців. Якщо досі світ користувався зовнішніми поглядами на Україну, то нині ватро віддати перевагу «інсайдерській» методології – отриманню знань від української науки і самих носіїв автентичної етнокультури, тобто знань, що йдуть зсередини українознавчого дискурсу. Знання про Україну із зовнішніх джерел часто виявляються неточними або взагалі хибними, тому інформація «з внутрішніх першоджерел» українських українознавців є найціннішим здобутком науки. До такої ж тенденції нині схиляється і європейська й американська наука.

Знання про рідну країну й народ були затребуваними й цікавими завжди. За часів Русі Київської літописання заклало основи збереження пам'яті про себе й сусідів – це вже були зачатки краєзнавчих та етнографічних знань, що отримали свій розвиток у літературних та історичних творах, а згодом і в наукових працях.

У ХХ ст. на необхідності впровадження спеціальних дисциплін з українознавства у середній та вищій школі наполягав президент новоствореної тоді Української академії наук В. Вернадський (1918 р.). Уже в 1920 р. С. Єфремов підготував і видав перший навчальний посібник з українознавства для самоосвіти народу¹. За часів УНР та Української Держави (Гетьманату) були зроблені й перші спроби інституціалізації українознавства. Проте, ідеї українознавчої освіти після поразки Української революції 1917–1921 рр. були перервані на довгих 70 років підневільного існування України як республіки у складі радянського союзу.

З початком боротьби за відновлення державної незалежності нашої країни виникла й потреба у поглибленні знань про Україну, почалося повсюдне вивчення так званих «білих плям» в історії та культурі України,

¹ Єфремов С. Українознавство. Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1920. 64 с.

викриття всіх форм геноциду, яких зазнав наш народ під імперсько-московським ярмом. Авторка цієї статті є свідком тих історичних процесів, до яких була залучена значна, мабуть найактивніша, частина нашого суспільства. У жовтні 1989 р. з ініціативи колективів наукових установ тоді ще АН УРСР, вищих навчальних закладів, творчих спілок і громадських організацій було створено Національну асоціацію українознавців (далі – НАУ) як громадську організацію культурно-освітнього напрямку, метою якої було сприяння розвитку українознавства в Україні та зарубіжжі. Проводився цілий ряд наукових конференцій, як у столиці, так і в інших областях України. З того часу розпочався черговий етап відродження українознавства як науки. НАУ підтримує постійні контакти з Міжнародною асоціацією українців (далі – МАУ). Мета обох цих організацій: «привернути увагу науковців, членів асоціації, зокрема молодих, до явищ, питань і проблем українського життя, культури та історії, обійдених, замовчуваних або сфальсифікованих у недавньому минулому чи й досі ігнорованих або неадекватно інтерпретованих»¹.

З перших років незалежності України у вищій і середній освіті було впроваджено й викладання шкільних предметів і навчальних дисциплін «Українознавство» та «Народознавство», що засвідчують і перші українознавчі праці авторки, і розробки навчальних програм для ЗВО². Причому «Українське народознавство» було рекомендоване МОН України як навчальний посібник для *студентів вищих навчальних закладів* (лист №1/11-4844 від 08.06.2010). Наукова й викладацька спільнота з ентузіазмом вивчала проблеми замовчуваної або призабутої історії, культури та народних звичаїв, проводилися численні наукові конференції та творчі вечори, присвячені пам'яті видатних діячів України.

Суспільство спрагло долучалося до пізнання істинної історії нашої держави. Значний інтерес викликала тоді ще нова й невідома українцям

¹ Національна асоціація українознавців. URL: <http://surl.li/ivotxh>

² Лозко Г.С. Вступ до українознавства: конспект лекцій з курсу українознавства для викладачів і студ. негуманітар. вузів І курсу ден. форми навчання: навч. посіб. / Г. Лозко (Г. Печерна). Київ: КПІ, 1990. 92 с.; Лозко Г. Навчально-тематичний план і програма з українознавства // Навчально-тематичні плани і програми курсів підвищення кваліфікації вчителів-предметників при обласних інститутах післядипломної освіти та вищих учбових закладах / Г. С. Данилова, А. В. Царенко, Г. С. Лозко та ін. Київ: УПІККО, 1997. III частина. С. 44–81.; Лозко Г. Українське народознавство. Зодіак-ЕКО, 1995. 362 с.; Лозко Г. Українське народознавство. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 512 с.

«Енциклопедія українознавства», яку українці діаспори передали в Національну бібліотеку ім. В. Вернадського¹. Ця енциклопедія була створена у 1940-х – 1990-х роках під егідою Наукового товариства імені Шевченка в Європі (НТШ у Європі), розташованого у французькому місті Сарселі. Всього було видано 14 томів. У 1993–2003 рр. ці томи було перевидано як «репринтові видання» в Україні (у Львові та Києві). Незважаючи на доволі хаотичне розміщення матеріалів у різних томах енциклопедії, вона стала вагомим поштовхом для українських науковців до пошуків і переосмислень правдивої українознавчої інформації.

У Львові було створено Інститут українознавства, що постав з ліквідованого радянською владою в 1940 р. Наукового товариства імені Тараса Шевченка, а згодом входив до структури Львівського державного університету ім. І. Франка (1963–1969). У перші роки відновлення державної незалежності України його було перетворено на Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (Постанова Президії НАН України № 6 від 20 січня 1993 р.). У складі цього інституту станом на 2019 р. працюють відділи: археології, історії середніх віків, нової історії України, новітньої історії, української літератури, української мови, Центр досліджень українсько-польських відносин. Щоправда, ще бракує філософсько-теоретичного осмислення українознавства, проте, львівські науковці плідно працюють під егідою НАН України.

У Києві 24 січня 1992 р. було створено Інститут українознавства при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. У 2000 р. цей інститут було перетворено на Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти і науки України як наукову інституцію, наказ про що підписав В. Ющенко, у той час ще прем'єр-міністр України (Постанова Кабінету Міністрів України за № 1003 від 21.06.2000 р. та Наказ Міністра освіти № 340 від 27.07.2000 р.). А 7 серпня 2009 р. уже президент України В. Ющенко надав НДІУ статус *національного*, відтоді установа мала назву Національний науково-дослідний інститут українознавства (далі – ННДІУ).

Така інституціалізація виявилась своєчасною й плідною, вона дала змогу згуртувати українознавців та створити методологічно впорядковані національно значимі наукові продукти: монографії, наукові журнали, підручники, навчальні програми та методичні посібники. До компетенції

¹ Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. Кн. 1, т. 1–3: Львів 1993–1994.

інституту належить «розробка концепції українознавства як *комплексу наукових досліджень*, вибудованих на міждисциплінарній основі, що вивчає Україну, українців і українськість у досвіді спільнотного культуротворення, впровадження здобутків українознавства в освітню практику, а також співпраця з українознавчими центрами й інституціями в усіх країнах розселення українців»¹.

Та національне піднесення й пасіонарна суспільна хвиля в 90-х роках були значно приглушені першими президентами України, особливо кучмістами й створеною ними олігархічно-клановою системою управління. Українознавчі заклади потерпали від усіляких утисків, реформ та переслідувань, що триває й досі. У тому числі зазнав тимчасової ліквідації та реорганізації й ННДІУ, причому внаслідок цієї «реорганізації» в інституту було відібрано статус «національного» (2014). Такі репресивні заходи не можна назвати державницькими, оскільки маємо справу з очевидним замахом на українство, здійсненим зсередини цілеспрямовано і, схоже, на догоду московським кураторам.

Нині до структури НДІУ входять наукові відділи: філософії та геополітики; української етнології; культурології; українознавства в науково-освітньому просторі; української філології; історико-правових і теоретико-методологічних проблем українознавства; міжнародних зв'язків та євроінтеграції; історичних пам'яток та культурної спадщини; військово-патріотичного виховання. У 2023 р. поновлено також відділ аспірантури та прийнято на навчання групу аспірантів. Відповідно до концепції НДІУ «всі ці підрозділи в своїй науковій і освітній діяльності репрезентують суттєві структурні елементи українознавства як міждисциплінарного комплексу наукових дисциплін».

Інституціалізація українознавства в умовах російсько-української війни набуває важливого *стратегічного значення* і є справою державної ваги. Українознавчі дослідження та популяризація їх результатів у суспільстві можуть здійснюватися лише завдяки державній підтримці та розгалуженій мережі українознавчих закладів різного рівня: *академічного* (науково-дослідні інститути), *університетського* (центри, відділи, кафедри), *обласного* (центри, товариства, малі академії, FB-групи), *місцевого* (громадські лекторії, шкільні гуртки) тощо. Актуальним також залишається й формування в українському суспільстві позитивного

¹ Науково-дослідний інститут українознавства МОН України. URL: <http://surl.li/auhgio>

ставлення до українознавчих студій та усвідомлення цінності рідної історії, мови й культури. Окремо варто переглянути й систему підготовки українознавців та перепідготовки педагогічних працівників, важливою ланкою чого має стати насамперед аспірантура, організована на академічних засадах, а не обласні інститути післядипломної освіти (що вже перетворилися на виробників симулякрів освіти та обслугову обласних держадміністрацій). Важливою структурною ланкою інституціоналізації стає й створення громадських українознавчих інституцій (центрів, кафедр, філій, об'єднань) в Україні та за її межами, до чого може добровільно долучатися українська діаспора в країнах свого проживання.

Структуризація українознавства як науки передбачає насамперед концептуалізацію *об'єкта і предмета* дослідження, як от: *філософське осмислення феномену України й українства, комплексне вивчення історії, мови, літератури, мистецтва, культури, етнографії, релігії, економіки, соціології, природничих і технічних досягнень українського народу в його зв'язках з іншими народами з давніх часів до сьогодення*. Наприклад, можна все життя збирати й досліджувати окремі артефакти, але не бачити цілісної картини їх існування, поширення, функцій та значення. Щоб проникнути в сутність явища, треба змінити оптику бачення, що дасть змогу бачити більше і шир, і вглиб. Такий багатогранний *науковий синтез* передбачає не лише міждисциплінарні дослідження, а й філософську оптику глибинних причинно-наслідкових зв'язків між явищами в діахронічному й географічному, тобто часово-просторовому континуумі.

Мета і завдання курсу українознавства в аспірантурі, вищій та загальноосвітній школі: осмислення філософсько-теоретичних засад науки про Україну як самобутній етнокультурний та історико-політичний феномен; синтез і систематизація знань з дотичних до українознавства наук; усвідомлення сутності та тенденцій сучасної науки про український етнос; вивчення взаємодії народів (національних меншин) у контексті загальної етнічної історії України; з'ясування ролі й місця українського етносу в європейському та світовому контексті; перегляд деяких стереотипних поглядів через призму сучасних положень українознавства, виявлених у ході російсько-української війни, та вироблення нових стратегій розвитку, альтернативних і незалежних від імперського минулого; створення прогностичних моделей буття майбутньої України в умовах суперечливих процесів глобалізації та етнічного ренесансу,

екзистенційної війни й геноциду та прагнення українців до самозбереження своєї країни й народу; сприяння відродженню української нації, її духовно-культурних традицій, підняття національної гідності українців, віри в себе та свою державу, вироблення *переможного менталітету та візії вільної успішної України*.

Непересічна роль українознавства у вихованні патріотизму молодого покоління очевидна вже самим своїм існуванням, заявленим у назві та завданнях науки про Україну й українство. На превеликий жаль, після викорінення українознавства як навчального предмета зі шкільних програм у кінці 90-х рр. XX ст., наша освіта втратила й свою *націоцентричну традицію*, яку зберігала впродовж тривалих політичних лихоліть, часто переховуючи її в завуальованих формах, проте дбайливо передаючи її від покоління до покоління. Якщо донедавна освітяни намагалися уникати навіть слів «національний», як стверджує концепція МОН України¹, то тепер війна розставила все на свої місця: що не вдавалося виховати методом «лагідної українізації», стало очевидним в екстремальних умовах. Патріотизм – це головний складник саме *національного виховання*.

Виховання патріотизму входить до навчально-виховних програм майже усіх країн світу: США, Японії, Великобританії, Франції, Литви, Латвії, Польщі та ін. Щоправда, Німеччині, де патріотичні ідеї були спаплюжені А. Гітлером, міжнародною спільнотою прищеплено стійкий комплекс «провини», якого вона досі не може позбутися: тут бояться офіційно говорити про патріотичне виховання й керуються принципом, що «патріотизм не можна прищепити». Українцям також намагалися століттями прищеплювати різні комплекси – «малоросійства», «молодшого брата», другорядності й провінційності тощо. Таких комплексів необхідно позбуватися. Українознавство може й повинно створювати в свідомості молодого покоління почуття гордості за багату й глибоку рідну культуру, героїчний менталітет нації, що століттями виборює свою свободу, за яку гинуть найкращі сини й дочки України.

В умовах затяжної російсько-української війни в Україні має бути створена нормативно-правова база патріотичного виховання, підготовлено

¹ Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Наказ Міністерства освіти і науки України від 06 червня 2022 року № 527. URL: <https://lpnu.ua/viddil-molodizhnoi-polityky-ta-sotsialnoho-rozvytku/kontseptsiiia-natsionalno-patriotychnoho>

спеціальні документи, розроблено навчальні програми та методичні матеріали щодо *змісту й форм національно-патріотичного виховання* для закладів освіти різного рівня. Так, у Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України МОНУ сказано: «На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма *загроза денационалізації*, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на *посилення національно-патріотичного виховання* дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей»¹. Саме українознавство може і повинно забезпечити розробку таких системних заходів та їх змісту й форм.

Безумовно, у позакласній роботі вчителі застосовують різні форми патріотичного виховання, як наприклад, вивчення й шанування національних символів України, збереження пам'яті про наших героїчних лицарів-захисників України, зустрічі з учасниками бойових дій, перегляд і обговорення фільмів, проведення днів ушанування героїв та ін., що має важливе значення для виховання молоді в дусі патріотизму. Проте, у типових навчальних програмах для ЗОШ, з грифом МОН України з предмету «Захист України» на 2022 рік², як для середніх, так і для старших класів, не виявлено українознавчого компоненту, відсутні й психологічні та морально-етичні теми, не спостерігається й орієнтації на споконвічні взірці киево-руського й давньоукраїнського лицарства, козацької педагогіки, що вже було *науковим здобутком українознавців* з початку відновлення незалежності держави – це якраз те, що можна вважати національно-патріотичним вихованням. Бо вивчення саме цих мотиваційних аспектів українського лицарства має першочергове значення перед тим, як вивчати власне бойову, стройову чи медичну підготовку до захисту Батьківщини. І таких взірців, які не вивчаються ні в курсі історії, ні літератури, можемо назвати безліч – це те головне, що цілеспрямовано зробили «другорядним», «малозначущим», хоча це якраз і є той українознавчий компонент, який постійно вилучають з освітнього процесу. Не вивчаються ці ментальні архетипи українського лицарства

¹ Там само.

² Захист України. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 10 – 11 класи. 2022, 65 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.zakhyst.Ukrayiny-10-11-standart.pdf>

навіть у курсі загальної етики, яку взагалі скасовано навіть з педагогічних вишів (під «шумок» скорочення філософських дисциплін).

Для розуміння того, про що йдеться, розглянемо кілька прикладів. Взяти хоча б «дружинну філософію» великого Київського князя Святослава Ігоровича, під якою ми маємо на увазі систему світогляду, духовності, морально-етичних принципів і настанов, аксіологічних пріоритетів, якими жили й керувалися воїни Святослава, і які були взірцями й для Козацької традиції, та, безумовно, мають стати прикладом і для сучасних молодих українців як витокові смисложиттєві філософеми військового суспільного стану (козаків). Так, наша військова традиція має тисячолітню тяглість.

Уже в давньоруській культурі з давніх-давен було вироблене й усталене морально-етичне поняття *чесі* й *слави*. Про моральну категорію слави як найвищої гідності лицаря молоде покоління українців може дізнаватися вже з колядницьких обрядодій, таїнств Різдва світу та щедрого вечора (Новоліття), збагачених мотивами дружинної поезії, які дійшли з глибин народної пам'яті. У літописному: «воїни шукають собі чесі, а князю слави» – знову бачимо зразок високої морально-етичної системи, яка існувала в українського народу з давніх-давен. Чесне виконання військового обов'язку, збереження слави власної держави і її правителя гарантувала рідна духовно-культурна традиція. Хіба ця споконвічна родова істина не заслуговує на докладніше вивчення як одна з основ філософії українознавства і потужна виховна сила?

Взаємини князя-воєначальника і воїнів-дружинників досі залишаються взірцем і для сучасних ЗСУ: сила лицарського духу Святослава Хороброго буквально еманує, розпросторюється, ніби священним вогнем охоплює всіх його воїв – магічна єдність головнокомандувача з «Богом Прі й Перемоги» наснажує все військо готовністю до походу і психологічно чи метафізично передається всім воїнам. Тут маємо для ілюстрації літературні описи такого єднання, як напр., у поемі В.Шаяна «Балада про Святослава» (що, на жаль, не вивчається і навіть не згадується в курсі української літератури). У філософській праці «Священний героїзм» В. Шаян доводить, що почуття святості боротьби за рідну землю є основою українського національного світогляду. Тут вперше в історії філософської думки В. Шаян дає визначення *священного героїзму*: «героїзм, що служить цим найвищим ідеалам нації і людства одночасно, називаємо Священним героїзмом. <...>

Дивне диво, усвідомлення своєї найглибшої сутності dokonується в стані, який екзистенційна філософія окреслює як т. зв. “граничну ситуацію”, себто при загрозі смерті, чи зустрічі із самою смертю»¹.

Українська нація перебуває в екстремальних історичних умовах понад тисячоліття, постійно переборюючи несприятливі обставини в боротьбі за гідне життя на своїй рідній землі. Цей парадокс позначився на національному світосприйнятті й розумінні необхідності протистояти негативним обставинам постійно. В. Шаян вважав, що українці з винятковою гідністю виборювали свою правду, часто ціною життя: «Так, є Правда, – є Сонце в житті людини і в історії. Є добро і цінність, вища за життя, вища за біль і за страх смерті: це *людська гідність, це воля нації*, це сама нація як *духова спільнота всіх її членів, живих, мертвих і ненароджених*; це сам творчий Дух Людини, що животворить в історії людства. Цей Дух і ці дійсні у ньому *цінності є вищі від життя*. І саме цю правду стверджується і потверджується ціною життя»².

Філософ-українознавець В. Шаян вважав, що Дух нації в історії час від часу втілюється у найвидатніших представниках свого народу. Дух нації (дух народу) – категорія метафізики, сила, яка «охоплює, проймає собою все етнічно споріднене суспільство й може проявлятися як феномен за часів найбільших національних випробувань, історичних потрясінь, сильних колективних переживань»³. До якої галузі науки належить це поняття? Чи вивчається воно в курсі фізики, психології, етнології, етики чи релігієзнавства? Воно вивчається в курсі українознавства.

Без розуміння цього найважливішого сутнісного «компонента» освіти неможливо виховати достойного громадянина своєї Батьківщини. Дух нації – це *вічна національна субстанція*, яка проявляється в найсвідоміших, найталановитіших особистостях і через них знову й знову повертається в народне середовище, часто вже у формі міфу, героїчної легенди, кобзарської думи, пісні, несучи, поширюючи й зберігаючи те сутнісне, що, власне, і є Духом нації (напр., Перун зі своїм «воїнством небесним» підтримує військо князя Святослава Хороброго, Козак Мамай, як вічно суший дух, крізь час і простір приходить на допомогу козакам) та

¹ Шаян В. Віра Предків наших: вибрані твори / Передмова та заг. ред. проф. Г. Лозко. Київ: ФОП Стебеляк О., 2018. Т. I. С. 450 – 455.

² Там само. С. 454

³ Лозко Г. Етнологія релігії. Миколаїв: Іліон, 2023. С. 118.

ін.¹. Це той тонкий метафізичний «розчин», який з'єднує окремі цеглини (клітини) національного організму.

Те саме стверджував і національний ідеолог М. Кравченко: «Абсолютна більшість чомусь звикла вважати, що нація складається з людей. Це абсолютно не так. Це все одно як вважати, що стіна складається з цеглин, забуваючи при цьому, що цеглини без цементного розчину, що їх зв'язує, є не стіною, а купою. Зв'язки, які єднують людей для визначення нації, є вирішальними». А зв'язуючим цементом національного організму історик вважав кров: «Кров пов'язує окремих людей у роди, і та сама кров пов'язує окремі роди в націю»². Характеризуючи національну ідею, історик доходить висновку, що «Національна ідея – це те, що сполучає націю в єдине ціле. Це душа національного організму. Це спільна мрія-мета. Це надзавдання, що мобілізує всі складові нації для руху в майбутнє. Національна ідея не може бути вічною. Досягнувши однієї мрії-мети, треба ставити перед собою нову»³. Такі, на перший погляд, «дидактичні» метафори красномовно розкривають і саму сутність українознавства як комплексної міжгалузевої науки про Україну, яка з'єднує, інтегрує в собі поняття Україна і українство.

Важливою метафізичною сутністю наділене й поняття Батьківщини – рідної землі, яка, на жаль, також лишається поза увагою офіційної науки та освіти: свою державу Русь пращури уявляли як *священний географічний простір*, на якому споконвічно проживали руси й боронили її від ворожих наїздів, пограбувань та загарбань. За часів Святослава Русь володіла найбільшою територією за всю її подальшу історію. За даними українських істориків, син Святослава Володимир отримав Русь – як *найбільшу країну Європи* (наприкінці X ст. її територія становила 800 тис. км²), проте, саме цей «рівноапостольний» князь і започаткував процес розпаду Русі, бо вчинив замах на Духа нації. Для порівняння: територія України перед російсько-українською війною становила 603,6 тис. км². Чому за тисячу років переважна більшість істориків ще не звернула увагу на ці історичні факти, не зробила *синтезу* духовних і матеріальних чинників, що впливають на долю держави? Це завдання ще чекає

¹ Там само. С. 108–111.

² Кравченко М. Нація як надродина. Національна ідея та контрфактичність українського націоналізму. *Націоналістичний ідеологічний журнал*. Київ: Орієнтир, 2020. С. 18.

³ Там само. С. 21.

українознавців. В. Шаян же визначив націю як «усвідомлену спільноту крові і долі»¹.

За визначенням віце-президента Академії наук вищої освіти України професора Петра Масляка: «територія держави – це визначена на основі норм міжнародного права частина земної поверхні (суходіл, внутрішні акваторії, повітряний простір над ними), на які поширюється виключний суверенітет цієї держави. Це означає, що певна, відокремлена від інших земна поверхня, керується тільки законами певної держави, яка має виключне право користуватися цією землею (територією) на власний розсуд»².

Поняття Землі – глибинне і складне, воно не вичерпується лише матеріальними параметрами. Це, насамперед, рідна мати – символ місця, де народжується людина. Земля заселена (село) – місце появи Роду людей. Земля родюча – ґрунт для вирощування врожаю. Земля священна – хранилище предків – місце, що випускає (народжує) і приймає (хоронить), щоб знову й знову народжувати. Розуміння нерозривної єдності людини з Родом і Землею притаманне українцям з глибокої давнини. Відірваність від силового поля рідної землі спричинює не лише занепад, поразки й лихоліття, а й генетичні зміни населення, або цілковиту його заміну³. Як бачимо, на цих важливих духовних принципах екзистенції України, що є основоположними в її буттєвому вимірі, не акцентує увагу ніяка інша дисципліна, окрім власне українознавства.

Українознавство нині значну увагу приділяє й ідентифікації та збереженню культурно-мистецької спадщини України, вкраденої московією впродовж багатовікової гібридно-інформаційної війни та імперського поневолення України. І вкрадено, не лише матеріальні багатства, а найголовнішу сутнісну частину української душі – *саму назву Русь* і її історію. Як пише професор Я. Калакура, «пріоритетною зброєю рашистів, націленою на українську Людину, у цій війні виявились міфологізація «руського міра», дезінформація, брехня і маніпуляції суспільною свідомістю». Україна має завершити «процес декомунізації та дерусифікації історико-культурного та інформаційного простору України». Отже у такій ситуації, на думку науковця, найефективніша

¹ Лозко Г. Етнологія релігії. Миколаїв: Іліон, 2023. С. 108.

² Масляк П. Країнознавство. Підручник: Київ: Знання, 2007. С. 70.

³ Лозко Г. Етнодержавознавство. Філософсько-теоретичний вимір. Курс лекцій. Тернопіль: Мандрівець, 2012. С. 54.

відповідь може бути нанесена саме інтелектуальною зброєю, якою є українознавство¹.

Отже, охарактеризувавши базові філософсько-теоретичні засади інституціалізації українознавства як науки та навчальної дисципліни під час російсько-української війни, ми дійшли таких висновків:

1. Українознавство (україністика або україніка) – галузь гуманітарних знань, що вивчає Україну в єдності її філософської, історичної, культурної, політичної, соціальної, економічної проблематики та життя української діаспори за кордоном. Філософська україністика осмислює Україну як духовно-культурний феномен у його самотутніх етнокультурних проявах, метафізичних та онтологічних вимірах.

2. Поява й розвиток українознавства відбувається в органічній єдності зі становленням українського етносу й нації: від давнього міфопоетичного образу рідної землі, збереженого в пам'ятках фольклору, та перших писемних згадок істориків і мандрівників – до системного українознавчого дискурсу: тематичних викладів історіографічних та історіософських досліджень у наукових студіях та їх вивчення в системі освіти, *екстраполяцію україноцентричних ідей* на все українське суспільство з метою цілеспрямованого відродження *Духу нації*.

3. Чергове відродження українознавства у незалежній Україні продовжує тривалу естафету попередніх поколінь та формує українознавство як інтегративну науку, навчальну дисципліну й методологію освіти. Така важлива духовно-інтелектуальна програма, що має національно-екзистенційне значення, повинна спиратися на всебічну державну підтримку. Нагальною потребою під час російсько-української війни є й необхідність повернути НДІУ статус національного, відновивши таким чином історичну справедливість.

4. Поразки України часто відбуваються внаслідок системних управлінських помилок, які треба виправляти, бо несправедливість, як відомо, породжує ще більше зло. В умовах російсько-української війни українознавчі дослідження, як ніколи, потребують державної підтримки та створення українознавчих закладів різних рівнів: академічного, університетського, обласного, місцевого. Формування позитивного ставлення до українознавства в українському суспільстві – таким має бути

¹ Калакура Я. Українознавство у викликах війни московії проти України. *Українознавство*. 2023. № 1(86). С. 16.

державницький підхід до зміцнення національної самосвідомості та збереження власної ідентичності.

5. Під час російсько-української війни роль українознавства у вихованні патріотичних почуттів молодого покоління є особливою: виховати українця, сповненого самоповаги й чіткого усвідомлення цінності рідної землі (рідного дому) й рідної культури, здатного у майбутньому протистояти численним глобальним чи імперським викликам, спорядженого правдивим знанням рідних коренів та національної самобутності, що може дати лише інтегративна наука українознавство, яка насправді стає нашою науковою й інформаційною зброєю.

3.2. Створення, становлення та функціонування Науково-дослідного інституту українознавства як важливого чинника українського націєтворення та державотворення.

Під час російсько-української війни, особливо після 24 лютого 2022 року, коли розпочалося повномасштабне вторгнення російських військ в Україну, яким вищим керівництвом країни-агресорки було поставлене завдання остаточно ліквідувати Українську державу й цілковито знищити українську політичну націю, надзвичайно актуалізувалося питання згуртування українських громадян для захисту Батьківщини від агресивних дій загарбників. У консолідації українського суспільства, формуванні нової української політичної нації має вагоме значення українознавство як навчальна дисципліна, інтегративна наука та ідеологія держави. Також українознавство відіграє важливу роль у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України, що в умовах повномасштабної російської агресії набуває не лише теоретичного, а суто практичного значення.

Доленосні й страхітливі екзистенційні виклики багатовікового протистояння української демократії російській тиранії, з одного боку, є смертельним викликом для Української держави й українського громадянського суспільства, з другого – сприяє глобальній проукраїнській консолідації та інтенсифікує євроінтеграційні й євроатлантичні процеси і прагнення українців стати невід’ємною складовою європейської цивілізації та набути, врешті-решт, повноправного членства в Європейському Союзі й Північно-Атлантичному оборонному альянсі.

Оприлюднення постанови Кабінету Міністрів України від 30 червня 2021 р. № 673 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» є надзвичайно важливим кроком виконавчої влади для вироблення й реалізації загальнодержавної політики національно-патріотичного виховання в Українській державі¹.

Задля її виконання є нагальна потреба у поєднанні зусиль української влади, громадянського суспільства та громадян. Українські наукові й освітні центри як осередки українськості мають стати важливими чинниками національно-патріотичного виховання громадян Української держави та сприяти впровадженню україноцентричних сенсів і наративів, у тому числі напрацювань та ідей НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка в гуманітарний простір України в умовах повномасштабної російсько-української гібридної війни. Оскільки українські наукові й освітні заклади є невід'ємною частиною національного гуманітарного простору, то вони мають і, зрештою, стануть осередком етнічної самобутності та національної ідентичності.

Характеризуючи фахові дослідження, у яких започатковано розв'язання цієї проблематики, ми можемо стверджувати, що системне вивчення зародження, становлення та функціонування НДІУ поки не стало комплексним об'єктом наукових розвідок. Разом з тим деякі важливі аспекти цієї проблеми вивчаються вченими. Зокрема, проблему осмислення ролі НДІУ та українознавства в українському державотворенні, націєтворенні та етнокультуротворенні розглядають у своїх працях такі дослідники: С. Барабаш, Т. Бевз, Н. Безсмертна, А. Богуш, С. Бойко, О. Висовень, О. Газізова, П. Гай-Нижник, Б. Галайко, М. Грабовська, С. Грабовський, Р. Додонов, Л. Залізняк, А. Зінченко, Н. Істоміна, С. Кагамлик, Я. Калакура, Л. Касьян, Я. Конєва, П. Кононенко, Т. Кононенко, М. Кононенко, А. Кононенко, І. Краснодемська, В. Крисаченко, В. Кухар, Л. Лозко, Л. Мартинець, Т. Мінченко, Ю. Мушкетик, С. Наливайко, К. Настояща, Л. Отрошко,

¹ Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. URL: [https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-na-period-do-2025-roku-ta-vnesennya-zmin-do-deyakih-i300621-673](https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-na-period-do-2025-roku-ta-vnesennya-zmin-do-deyakih-postanov-kabinetu-ministriv-ukraini)

А. Павко, І. Пасемко, А. Погрібний, А. Пономаренко, Т. Присяжна, Л. Сорочук, В. Сніжко, Л. Токар, О. Трачук, Т. Усатенко, Є. Федоренко, Ю. Фігурний, О. Хоменко, А. Ціпко, В. Чернець, О. Чирков, Л. Чупрій, О. Шакурова (Лебедева), М. Шостак, О. Ярошинський та інші.

Приступаючи до осмислення цієї важливої наукової теми, ми відразу хочемо охарактеризувати основні фундаментальні поняття, на яких базується наше дослідження.

По-перше, «Науково-дослідний інститут українознавства» – державний гуманітарний науковий, дослідницький заклад України, який не лише здійснює якісні наукові дослідження, надає освітньо-навчальні послуги громадянам Української держави, зокрема, готує фахівців третього рівня вищої освіти (доктор філософії) за спеціальністю 032 історія та археологія, а є провідною українознавою інституцією України й здійснює потужний внесок в український гуманітарний простір.

По-друге, «українське націєтворення та державотворення» – неперервний у часі й просторі поступальний розвиток українців від етносу (бездержавного народу) до нації (державницький народ), здобуття ним власної національної держави й послідовної розбудови головних її підвалин (національної економіки, національної еліти, національного війська, національної культури, національного мистецтва, національної освіти, національної науки, національної ідентичності, національного інформаційного простору, національної безпеки, політичної нації тощо) та перетворення українського народу у світову самодостатню ідентичність і всепланетарно-культурний феномен людської цивілізації. Стосовно її важливих складових, таких як етнічні, державотворчі й націєтворчі процеси в Україні, то це – послідовні зміни, що відбуваються з етносом упродовж його розвитку (етнічні процеси); сукупність послідовних політичних дій, як насильницьких, так і ненасильницьких, засобів спрямованих українцями на досягнення державного самовизначення й створення власної Української Самостійної Соборної Держави (державотворчі процеси); комплексні трансформації, які відбуваються як закономірним порядком (еволюційним), так і стрибкоподібним (революційним) та сприяють утворенню нації, найвищої форми політичної структуралізації етносу та подальшого її розвитку й самоорганізації, які врешті-решт, мають призвести до появи української політичної нації та створення українського громадянського суспільства (націєтворчі процеси).

По-третє, «російсько-українська війна» – це, насамперед, цивілізаційне протистояння між автократією та демократією, між євразійською російською неоімперією та європейською Українською державою. Ця війна характеризується такими специфічними особливостями: комплексністю, поєднуючи в собі геополітичні, геостратегічні, гео економічні, суспільно-політичні, соціально-політичні, соціокультурні, етнокультурні, ідеологічні, релігійні, національні, етнічні, територіальні, економічні, культурні та інші чинники; екстенсивністю, вперше з часу завершення Другої світової війни на європейському континенті відбуваються бойові дії такого масштабу, з використанням майже всіх видів сучасної зброї (за винятком – ядерної), протяжність фронтів (ліній бойових зіткнень) вимірюється тисячами й десятками тисяч кілометрів, залученням до воюючих армій понад мільйона мобілізованих громадян, вливанням в економіку величезних фінансових ресурсів тощо; інтенсивністю та агресивністю – рашисти задля досягнення свого стратегічного завдання – ліквідації Української держави й української політичної нації, проводять в Україні геноцидну політику, безжально знищуючи людей, критичну інфраструктуру, економіку, міста, села, викрадаючи дітей та загалом роблячи все, що тільки можна, щоби заставити українців капітулювати.

По-четверте, «русский мир» – це не пересічний культурницький псевдоліберальний проєкт, «де-юре» налаштований на збереження й розвиток російської мови, культури й традицій, як у самій російській федерації (далі – рф) й у країнах так званого «ближнього зарубіжжя» (колишніх радянських республіках) та «далекого» (по всьому світу) серед так званого російськомовного населення, а «де-факто», путінська геополітична доктрина, спрямована на теоретичне обґрунтування та практичне відновлення «великої історичної росії» у кордонах російської імперії на вершині її могутності у 1914 р. Саме «русский мир» став однією з важливих складових неоімперської політичної ідеології – «рашизму» й підґрунтям спочатку гібридної, а згодом і повномасштабної агресії росії проти України.

По-п'яте, «рашизм» – путінська неоімперська політична ідеологія та соціокультурна практика російського державного утворення, яке виникло на руїнах Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР), у 1991 р. Провайдерами цієї злочинної ідеології є керівництво та переважна більшість населення рф, так званий «глибинний народ», які прагнуть

відновити СРСР 2.0 у форматі «великої історичної росії» та з часом повернути рф глобальне лідерство у світі, залишивши позаду й здолавши Сполучені Штати Америки й Китайську Народну Республіку. Рашизм характеризується такими специфічними особливостями: фанатичною нетерпимістю до ліберальної західної цивілізації, особливо до так званих «англосаксів», які існують лише для того щоби знищити «велику російську православну цивілізацію»; відвертою зверхністю і зневагою до мови, культури, традицій та звичаїв інших націй і народів, оскільки головна мета рашистів, носіїв рашизму, завоювати, пограбувати, знести та асимілювати (поглинути) завойовані ними інші етнічні спільноти; войовничою агресивністю, що спрямована проти сусідніх держав і слугує найголовнішим інструментом задля вирішення геополітичних і політичних проблем, а саме застосування добре озброєних і гарно навчених професіоналів за межами рф – як військовослужбовців зс рф, так і найманців приватних воєнних кампаній, а у самій московії – поліцію та російську національну гвардію; месіанською зарозумілістю й переконаністю у надзвичайній богообранності російської православної цивілізації, оскільки рашисти переконані, що тільки «велика історична росія» порятує всю людську цивілізацію від руйнації та загибелі; підступністю й цинічністю у використанні будь-яких засобів для досягнення поставлених геополітичних і політичних завдань – світового панування, інструментами яких є кібернетичні атаки на банкову, економічну, воєнну, електоральну та інші сфери недружніх до рф країн, брудний шантаж європейців енергетичною залежністю від рф і спроби диктувати урядам цих держав свої умови й побажання; інформаційне домінування в гуманітарному дискурсі та цілеспрямоване нав'язування громадянам рф та інших країн рашистських сенсів і цінностей, тим самим формуючи серед населення цих держав прибічників, однодумців, співчуваючих і так званих «корисних ідіотів». Весь цей злочинний інструментарій допомагає рашизму й рашистам створювати для рф привабливий «експортний» образ країни, на яку вищі небесні сили поклали місію по спасінню людської цивілізації від зубожіння та самоліквідації.

Зародження, становлення та функціонування НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка тісно пов'язане з українознавством як системною навчальною дисципліною, комплексною інтегративною наукою та національною ідеологією Української держави.

Одним із перших у науковий обіг поняття «українознавство» ввів на початку 20-х рр. XX століття академік С. Єфремов, який у 1920 р. у Києві випустив у світ посібник – бібліографічний покажчик «Українознавство». Ще продовжується збройна боротьба українського народу за свою незалежність, але невтішний фінал все ближче і ближче. З превеликим жалем ми констатуємо той факт, що у період боротьби за українську державність 1917–1921 рр. переважав політичний, дипломатичний, економічний і військовий непрофесіоналізм, який у підсумку і призвів Україну до поразки¹.

Проте, попри будь-які негаразди, життя продовжується, а боротьба за українську справу триває. Саме усвідомлення цього важливого етнонаціонального державотворчого процесу дає право Сергію Олександровичу в ті скрутні часи виголосити кредо молодії, але дуже необхідної науки про Україну: «Настає тверезої праці час, а для неї потрібно насамперед наукового знаряддя і тих трітвих підвалин, що дає позитивне знання з усіх ділянок того, що в широкому розумінні складає науку про наш рідний край – українознавство»².

Поразка Української революції та національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. дуже негативно вплинула на становлення молодії науки, точніше вона була знищена у самому своєму зародку. Цьому посприяла й так звана «українізація» 20-х – початку 30-х рр. XX століття (це процес коренізації, який проводили більшовики щодо власної керівної партійної й господарчої номенклатури на теренах компактного проживання неросійських народів). Хоча вона спочатку надавала деякий поштовх щодо розвитку на українських землях т. зв. «УСРР/УРСР» освіти, науки й культури, проте, через визначений зверху партійним керівництвом час, українізація перетворилася чи точніше переродилася у хвилі сталінських репресій щодо радянської України та українців, які мешкали на її території. Яскравий приклад того українські митці т. зв. «розстріляного відродження», а скільки було знищено освітян і науковців, про це важко

¹ Фігурний Ю. С. Історичні витоки українського лицарства: нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військо мистецтво в українознавчому вимірі. Київ, 2004. С.244.

² Єфремов С. Українознавство. Київ, 1920. С.4.

писати, але треба, щоби ніколи не повторилися ці трагічні сторінки нашого минулого¹.

Під час Другої світової війни (1939–1945 рр.) українці знову вели збройну боротьбу за Українську Самостійну Соборну Державу. Бійці та старшини Української Повстанської Армії, підпільники Організації Українських Націоналістів (як мельниківці, так і бандерівці) жертвовно відстоювали свої ідеали в цій кривавій борні. Хоча сталінська тоталітарна система завдала їм поразки, але не змогла здолати їх звитяжний український дух! У той час, коли українські повстанці зі зброєю в руках воювали за Волю та Свободу, українські вчені, які змушені були емігрувати з рідної Батьківщини, розпочали свою не менш важку, але таку необхідну боротьбу за українську справу. Так, за межами України науковці-патріоти під керівництвом Володимира Кубійовича й Зиновія Кузелі розпочали видавати багатотомну «Енциклопедію Українознавства»².

У своїй передовій статті вони проголосили своє кредо: «Енциклопедія Українознавства» спирається на ті вічні ідеали, які лягли в основу нашого світогляду і нашої культури, підхід її базується на ідеалістично-християнських засадах і державницьких традиціях, і тому саме вона має науковий, об'єктивно цінний характер, подаючи найважливіші відомості з різних ділянок українознавства»³.

На десятиліття, а точніше, з кінця 40-х і майже до середини 90-х рр. XX століття саме «Енциклопедія Українознавства» стала тим життєдайним джерелом, з якого втамовували свою спрагу всі ті, хто хотів зрозуміти, усвідомити й осягнути Україну, українців та світове українство як цілісну геополітичну й геокультурну реальність XX століття. Надзвичайно праві редактори цієї важливої українознавчої праці, які наголосили: «Енциклопедія Українознавства» важлива і з погляду пропаганди українського імені за кордоном. Зустріч із чужинцями спонукає кожного з нас інформувати їх про нашу країну; для цього потрібно іноді відсвіжувати свої знання. Крім того, поява «Енциклопедії Українознавства» – це до деякої міри справа нашого національного

¹ Фігурний Ю. Петро Кононенко – творець сучасного українознавства. *Фундатор модерного українознавства-українолюбства*. Київ, 2021. С.38.

² Фігурний Ю. Петро Кононенко – творець сучасного українознавства. *Фундатор модерного українознавства-українолюбства*. Київ, 2021. С.39.

³ Енциклопедія Українознавства: в 2 т. / під ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. Мюнхен; Нью-Йорк., 1949. Т.1. С. 5.

престижу, доказ нашої вартості перед культурним світом. Нарешті «Енциклопедія Українознавства» повинна безпосередньо інформувати чужинців про нашу країну¹.

З часом, коли тоталітарний монстр почав деградувати й розвалюватися з середини, концептуальні ідеї українознавства почали активно пропагуватися і розвиватися українськими радянськими вченими ще в кінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. за часів горбачовського СРСР, але реально втілилися в життя лише у незалежній Україні.

З відновленням Української держави у 1991 р. в житті вітчизняної науки розпочався новий період. Здавалося, зруйнована компартійна тоталітарна система, впала облуда з очей, розбиті імперські кайдани – працюйте та творіть в ім'я Української Самостійної Соборної Держави, в ім'я молодой української нації! Однак, на жаль, при владі залишилися представники старої еліти, які успішно оволоділи модерною риторикою і, швидко перефарбувавшись у національні кольори, розпочали побудову в Україні номенклатурно-корупційної олігархічної держави. Втрачені десятиліття, зубожіле населення, «прихвизоване» народне господарство, поява купки багатів... Проте від цього дикого свавілля постраждала не тільки економіка, а й освіта та наука. Деякі з шанованих академіків і вчених, які на словах підтримували розвиток українського державотворчого процесу, реально його саботували².

Яскравий приклад того – розвиток українознавства взагалі та важка доля Інституту українознавства при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка (далі – КДУ). Так, ще 4 листопада 1991 р. була прийнята ухвала вченої ради КДУ «Про створення Інституту Українознавства при Київському державному університеті». Зокрема, в ній зазначалося: «1. Вважати за доцільне створення Інституту Українознавства при Київському державному університеті. 2. Доручити ректорату підготувати і видати відповідний наказ до 31 грудня 1991 р.»³.

На жаль, ця важлива ухвала в зазначений термін тогочасним ректором КДУ Віктором Скопенком не була виконана й відповідні накази видані не були. Лише в кінці січня 1992 р, згідно з наказом №19 від 24

¹ Там само. С. 5.

² Фігурний Ю. Петро Кононенко – творець сучасного українознавства. *Фундатор модерного українознавства-українолюбства*. Київ, 2021. С. 39.

³ Науково-дослідний інститут українознавства. Довідник до 10-річчя діяльності. Упорядник і науковий редактор Токар Л. К. Київ, 2002. С.33.

січня 1992 за підписом виконуючого обов'язки міністра Л. О. Каніщенка, в Києві почав діяти новий освітньо-науковий підрозділ Інститут українознавства КДУ під керівництвом директора П. Кононенка. Саме Петро Петрович став творцем нового наукового напрямку, модерної дослідницької школи, комплексного інноваційного знання, сучасної інтегративної науки – українознавства. Нелегка йому дісталася і ноша, і доля – проте саме українознавство, на наше переконання, стало метою й сенсом життя та творчості академіка Академії наук Вищої школи України, Української Вільної академії наук (США), Міжнародної слов'янської академії, Української академії політичних наук, лауреата Міжнародної премії імені Й. Г. Гердера та премії імені Ярослава Мудрого, президента Міжнародної асоціації «Україна і світове українство», доктора філологічних наук, професора, літературного критика, поета та прозаїка¹.

Коли ж попри всі перешкоди, на початку 1992 р. Інститут українознавства при КДУ був створений і, врешті-решт, реально запрацював, деякі консервативні сили не полишали надії на те, щоби з часом прикрити новоутворений навчально-науковий заклад. Молода Українська держава тільки ставала на ноги й конче потребувала як політичної, економічної, так і освітянсько-наукової підтримки. Новостворений Інститут українознавства під керівництвом П. Кононенка розпочав наполегливо працювати над впровадженням новітніх українознавчих технологій у зміст національної освіти. Цьому посприяла і перша міжнародна конференція «Роль вищих навчальних закладів (інституцій) у розвитку українознавства», яка була проведена Інститутом у 1992 р. у місті Києві. Проте в часи правління другого Президента України Леоніда Кучми, на жаль, модно стало спекулювати на патріотично-національній риториці й притому вести війну з тими українцями, які «contra spem spero» (без надії сподіваючись) жертвовно працювали в ім'я Української держави. Так, у другій половині 90-х років ХХ ст. за ініціативою ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – КНУ) В. Скопенка та декана філологічного факультету М. Наєнка було розгорнуто активну боротьбу з українознавством взагалі та з Інститутом українознавства КНУ зокрема. Проте П. Кононенко не тільки як директор Інституту, але і як порядна

¹ Фігурний Ю. Петро Кононенко – творець сучасного українознавства. *Фундатор модерного українознавства-українолюбства*. Київ, 2021. С.38.

людина й фаховий вчений став на захист українознавства-українолюбства¹.

У статті «Українознавство Третього Тисячоліття» він пристрасно писав: «Однак царство «кривих дзеркал» нагадало: Україна й українство мають ще раз пройти дорогу випробувань, у тому числі й процес каяття та очищення: каяття за своє самовідступництво як аналога капітуляції і самознищення та очищення від монад психіки мікромалоросійства. Старий (зокрема, комуно-імперський) світ не хоче визнавати ні України як самостійної нації-держави, рівної іншим суверенним націям-державам, ні світового українства як цілісності, що творить матеріальну й духовну культуру і на терені Батьківщини, і ще в 64 країнах планети та є незамінною часткою цілісного вселюдства. Тому адепти того світу надривно вітійствують: «Обережно: українознавство!..» Українознавство не можна пускати ні в освіту, ні в державне будівництво, ні в саму науку, бо воно, мовляв, не визначилося навіть стосовно власного предмета (!) і методу, а замість того, щоб обмежитися елементами етнографії та фольклору, крас- (довкілля) чи народознавства, претендує на цілісну наукову систему знань про Україну й зарубіжне українство... Ще раз переконуємось: українознавство неможливо абстрагувати від політики й філософії держави, інакше запанує не українолюбство, а українофобія, волевияв не творення суверенної України, а нищення її. І аналогічно: метод і методологія не синтезу здобутків усіх галузей наук, професіоналізму й патріотизму, вітчизняного й зарубіжного досвіду, сцієнтизму й етики, а підміни пізнання й розкриття істини, цілісного образу світового українства описом окремих його елементів, зведення наук про Україну до вже здискредитованих (але потрібних адептам старого світу) фальшивих ідеологем»².

Адміністрація Інституту разом із працівниками доклали чималих і послідовних зусиль для його збереження. Зрештою, ця боротьба увінчалася перемогою. 21 червня 2000 р. Кабінет Міністрів України видав Постанову за № 1003 «Про утворення Науково-дослідницького Інституту українознавства» за підписом прем'єр-міністра Віктора Ющенка. Зокрема, в ній зазначалося: «З метою організації та координації наукових досліджень з проблем українознавства, розроблення і впровадження новітніх технологій навчання та підготовки фахівців з українознавства

¹ Там само. С.39-40.

² Кононенко П.П. Українознавство III тисячоліття. *Українознавство*. 2001. Ч 1. С. 5-12.

Кабінет Міністрів України постановляє: 1. Прийняти пропозицію Міністерства освіти і науки та Київського національного університету імені Тараса Шевченка, погоджену з Міністерством фінансів, Міністерством економіки, Міністерством юстиції та Київською міською адміністрацією щодо утворення в м. Києві Науково-дослідницького Інституту українознавства на базі Інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, що ліквідується. Установити, що Науково-дослідницький інститут українознавства перебуває у сфері управління Міністерства освіти і науки»¹.

Вся ця гігантська й важка праця лягла на плечі П. Кононенка. Інший би не витримав – зламався й здався на милість переможцям, та тільки не він! Проявивши свої найкращі організаторські та управлінські якості, П. Кононенко став не тільки директором новоутвореної інституції, але й справжнім творцем сучасного науково-освітнього закладу, якого так потребувала Українська держава, тому що за Постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2000 року НДІУ МОН України було визначено чотири головні напрямки роботи: 1. Розробка історико-теоретичних, методологічних та практичних проблем українознавства. 2. Впровадження нових технологій. 3. Координація українознавчих досліджень. 4. Підготовка кадрів українознавців².

З цією метою П. Кононенко в 2001 р. ініціював створення фахового періодичного видання з українознавчої тематики, доклавши до цього весь свій потужний організаторський досвід і непересічний таланти вченого-українознавця. Так, Петро Петрович став головним редактором журналу «Українознавство», поклавши на свої плечі таку важку місію, як створення сучасного наукового, громадсько-політичного, культурно-мистецького, релігійно-філософського і педагогічного часопису, в якому би професійно досліджувалися місце і роль України та українців у часопросторовому континуумі (інформаційному середовищі) на початку ХХІ ст.³.

Свою наукову і громадську позицію вчений виклав у статті «Українознавство Третього тисячоліття», яка відкривала число першого

¹ Науково-дослідний інститут українознавства. Довідник до 10-річчя діяльності. Упорядник і науковий редактор Токар Л. К. Київ, 2002. С.73.

² Там само. С.92.

³ Фігурний Ю. Петро Кононенко – творець сучасного українознавства. *Фундатор модерного українознавства-українолюбства*. Київ, 2021. С.41.

часопису, зокрема, він наголосив: «Журнал «Українознавство» виходить у світ на межі тисячоліть. На межі, що відділяє десятиліття бездержавності й рабства від доби великих надій та сподівань на відродження України як правової, демократичної, соборної, суверенної держави та на розквіт великої нації, призначеної самою Природою на здійснення тільки їй наперед визначеної високої загальнолюдської місії»¹.

Також П. Кононенко накреслив редакційну політику щодо дослідження концептуальних засад українознавства як цілісної та інтегративної системи наукових знань і навчальної дисципліни: «Журнал «Українознавство» є спадкоємцем не тільки однойменного вісника 90-х років ХХ ст., а й ЛНВ Наукового товариства імені Шевченка 90-х років ХІХ ст.: відповідно до предмета дослідження – Україна, світове українство, українознавство у їхній часопросторовій генезі, – він буде відбивати не лише синтез українознавчих наук у їхній універсальній цілісності та системності, а й українознавчі сфери буття та життєтворчості. Це означає, що будуть друкуватися матеріали фундаментальних досліджень і гіпотези, версії, полемічні трактати; напрацювання у сферах джерелознавства й археології, найхарактерніші набутки літератури і мистецтва; напрями практичного втілення українознавства в заклади виховання й освіти; плани, наслідки роботи вітчизняних і зарубіжних українознавчих центрів. Разом з цим наголосимо: розширення меж українознавчих публікацій – це веління часу, але й воно – не стільки мета, скільки засіб, один із шляхів до головної мети. Та мета – новий якісний рівень українознавства у всіх його сутностях і формах. З огляду на це особлива увага буде приділятися розробці історико-теоретичних, методологічних проблем... Маємо відштовхуватися від вимог ХХІ століття: науці – науковий метод. У світлі цієї вимоги маємо дослідити й висвітлити історію українознавства: у її корінні; вітчизняних і зарубіжних джерелах; у характерних рисах етапів і шкіл; бодай у найяскравіших постатях світочів українознавства – і на цій основі скристалізувати найголовніші принципи подальшого розвитку науки. Цілком зрозуміло, що найпершою вимогою тут буде збір та аналіз джерел і документів»².

Ставши фундатором модерного українознавства-українолюбства як цілісної, інтегративної та комплексної системи наукових знань про

¹ Кононенко П.П. Українознавство ІІІ тисячоліття. *Українознавство*. 2001. Ч 1. С.4.

² Там само. С.8.

Україну, українців і світове українство в просторі та в часі, П. Кононенко продовжував невпинно розвивати і збагачувати теоретико-методологічні та історіософські засадничі принципи українознавчої парадигми. У кожній своїй статті, розвідці, книзі, монографії вчений намагається допомогти всім небайдужим читачам досягнути, усвідомити та зрозуміти місце й роль українознавства в поступальному цивілізаційному розвитку українського народу, що, врешті-решт, має допомогти утвердитися в глобалізаційному часопросторі Третього тисячоліття як українцям, так і українознавству¹.

Загалом у першому десятилітті ХХІ ст. НДІУ під керівництвом П. Кононенка успішно розвивався, збільшуючи свій кадровий та інтелектуальний потенціал. Це ж повною мірою стосується й українознавства як інтегративної науки про Україну й українців у світовому часопросторі. У цей час П. Кононенком та його однодумцями були оприлюднені десятки вагомих індивідуальних і колективних монографій, посібників, підручників, збірників тощо, сотні наукових, науково-публіцистичних і науково-популярних публікацій, тисячі виступів на поважних наукових форумах. Під орудою П. Кононенка побачили світ багато чисел журналу «Українознавство» та томів «Збірника наукових праць НДІУ». Також було проведено 10 Міжнародних науково-практичних конференцій, серед них 4 Міжнародних конгреси: «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі» (Київ, 2005 р.); «Українська освіта у світовому просторі» (Київ, 2006 р., 2007 р., 2009 р.)².

Підсумком такої продуктивної праці креативного директора та цілеспрямованих вчених-українознавців стало надання третім Президентом України В. Ющенком у 2009 р. НДІУ статусу національного, що відкривало нові перспективи розвитку українознавства як науки, навчальної дисципліни й україноцентричного світогляду загалом та успішного функціонування НДІУ в національному гуманітарному просторі Української держави зокрема. Проте на початку 2010 р. відбулися чергові президентські вибори в Україні й на найвищий щабель виконавчої влади піднявся В. Янукович, який насамперед цікавився великими грошима й питанням збагачення сімейного клану Януковичів.

¹ Фігурний Ю. Петро Кононенко – творець сучасного українознавства. *Фундатор модерного українознавства-українолюбства*. Київ, 2021. С.41.

² Інформаційно-аналітичний бюлетень ХХ ювілейної Міжнародної конференції «Українознавство та всесвітня історія: теоретико-методологічні засади наукових парадигм» (25–26 жовтня 2011 р., м. Київ, ННДІУВІ) / автор-упорядник Фігурний Ю.С. Київ: ННДІУВІ, 2012 р. С. 168–248.

Все інше не варте було його уваги, у тому числі українська культура, наука, освіта тощо, тому він віддав це все на повний відкуп своїм клевретам. Одним із таких був Д. Табачник, проросійський політик, вчений і громадський діяч. Цей таємний агент російської федеральної служби безпеки був в Україні активним провайдером «руського мира»¹.

Очільники й поплічники «руського мира» активно заперечують існуючу етнокультурну реальність. Вони ігнорують існування в реальному часі українського народу як самобутньої етнічної спільноти з притаманним їй неповторним етнокультурним комплексом (спільність походження; мовна єдність; наявність власної споконвічної етнічної території; самобутня духовна і матеріальна традиційна культура; релігійність; збереження й існування самосвідомості, етнічної пам'яті, самоназви, менталітету, стереотипів поведінки тощо), який творився в процесі тривалого у часі і просторі етнокультурного розвитку України й українців та фактично вважають українську етнічну спільноту невід'ємною частиною (субетносом) російського народу, «великої історичної росії» й «руського мира»².

Так, Д. Табачник, який у 2002–2005, 2006–2007 роках займав посаду віце-прем'єр-міністра України, а в 2010–2014 рр. – Міністра освіти і науки України, весь цей час активно впроваджував в Україні ідеологію і засадничі принципи «руського мира» й готував передумови російського спочатку гібридного, а згодом і воєнного вторгнення рашистів. Цей активний проросійський діяч зазначав: «...єдність слов'янського світу, збереження його самобутності, його успішної конкуренції зі світом німецьким безпосередньо залежить від сили і єдності російського світу – станового хребта слов'янства. При цьому, говорячи про російський світ, ми не повинні впадати в оману сучасної політології, яка намагається кожному штучному утворенню, що має офіційно визнані кордони, приписати наявність власної нації... Насправді єдина велика російська нація, яка включає в себе великоросів, малоросів і білорусів, поки ще нікуди не зникла... Не може бути сумніву в російськості сучасних

¹ Фігурний Ю. Петро Кононенко – творець сучасного українознавства. *Фундатор модерного українознавства-українолюбства*. Київ, 2021. С.42.

² Фігурний Ю. Доктрина «руського мира» як політична ідеологія агресії Росії проти України. *Українознавство*. 2021. № 4 (81). С. 83.

українців. Сумніватися можна лише в російськості галичан, але в цьому плані можна сумніватися і в їх українськості...»¹.

Як зазначають вчені-аналітики Національного інституту стратегічних досліджень, «особливе місце у зміцненні позицій російської мови та просуванні ідей РМ («русского мира» – Ю. Ф.) в Україні належить экс-міністру освіти і науки України Д. Табачнику, який в одному з інтерв'ю російській радіостанції «Эхо Москвы», зокрема, розповідав про свою вирішальну роль у забезпеченні друкування шкільних підручників російською мовою за кошти з державного бюджету України, розширенні обсягів вивчення російської літератури в українських школах, поверненні до практики проведення всеукраїнських шкільних олімпіад з російської мови та літератури, а також про свою боротьбу з «опором націоналістів» у системі освіти»².

Антиукраїнська діяльність Д. Табачника протягом цих років, зрештою, призвела до значного посилення позицій «русского мира» в Україні. Так, на запит «Тиждень.UA» МОН України відповіло, що із 19 тисяч 70 загальноосвітніх шкіл, що функціонують в Україні, викладання російською мовою здійснюється в 1 тисячі 256, зокрема, у 2012/2013 навчальному році із 225 тисяч 690 класів загальноосвітніх навчальних закладів українською мовою ведеться навчання у 191 тисячі 502 класах (84,9 %), російською – у 31 тисячі 372 (13,9 %). Найбільше шкіл із російською мовою навчання – в АР Крим (343), Донецькій (200) та Луганській (151) областях³.

Д. Табачник, перебуваючи на посаді міністра і розуміючи важливість українознавства для розбудови української держави, нації, культури, освіти, науки тощо, розпочав з Інститутом та його керівником справжню війну. Головною метою цієї антиукраїнської боротьби було усунення П. Кононенка з посади директора Інституту, перепрофілювання ННДІУ та цілковите знищення українознавства у майбутньому. Д. Табачник цілеспрямовано й наполегливо виконував вказівки кремлівських ідеологів «русского мира», для яких, українознавство становило реальну загрозу, і його послаблення, а з часом і повна ліквідація були їм конче необхідні.

¹ Табачник Д. В. *Oriental lux: Заметки по поводу славянского единства Размышления. Публицистика 2006 – 2009 годов*. Харьков: Фолио, 2010. С. 305–306.

² Україна та проект «русского мира»: аналіт. доп. С. І. Здіорук, В. М. Яблонський, В. В. Токман [та ін.]; за ред. В. М. Яблонського та С. І. Здіорука. Київ: НІСД, 2014. С.35.

³ У Табачника запевняють, що у Києві лише у семи школах навчають російською. *Тиждень.UA*. 2013. 5 квітня. URL: <http://tyzhden.ua/News/76519>

Оскільки «русский мир» аж ніяк не може толерантно співіснувати з українознавством¹.

5 січня 2011 року на сайті Кабінету Міністрів з'явилося Розпорядження за №4-р про підтримку ініціативи Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про реорганізацію Національного науково-дослідного інституту українознавства шляхом його перетворення на ННДІ українознавства та всесвітньої історії». 10 березня цього ж року цю ініціативу підтримав і Президент Янукович, підписавши Указ №277/2011. Указ мав дуже цікаве формулювання: «Підтримати пропозицію Кабінету Міністрів України щодо збереження статусу національного за Науково-дослідним інститутом українознавства та всесвітньої історії, що утворюється у зв'язку з реорганізацією Національного науково-дослідного інституту українознавства»².

Як зазначає журналістка Н. Позняк-Хоменко, у кінці березня 2011 р. до Інституту завітали члени «реорганізаційної комісії» на чолі з експроктором Академії МВС Анатолієм Чайковським, які насамперед вилучили печатку Інституту та установчі документи. На запитання Петра Петровича, які аспекти світової історії вивчатиме реорганізований інститут, Анатолій Степанович, представившись «головою ліквідаційної комісії, відповів, що це питання іще вивчатиметься, «можливо, це будуть питання всесвітньої історії й насамперед пов'язані зі знаходженням, діяльністю й іншими питаннями української діаспори, Н. Позняк-Хоменко зазначає, що Україна і світове українство – одна з провідних засад діяльності Інституту від моменту його створення»³.

У цій критичній ситуації, під час уже Другої реорганізації Інституту, П. Кононенко зумів мобілізувати свої зв'язки у вищих ешелонах української влади та за допомогою радниці Президента Ганни Герман добився поновлення на посаді директора Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії (ННДІУВІ)⁴.

¹ Фігурний Ю. Петро Кононенко – творець сучасного українознавства. *Фундатор модерного українознавства-українолюбства*. Київ, 2021. С. 42–43.

² Позняк-Хоменко Н. Чому Табачник залишив Інститут українознавства без фінансування? URL: <https://www.unian.ua/education/596647-chomu-tabachnik-zalishiv-institut-ukrajinoznastva-bez-finansuvannya.html>

³ Там само.

⁴ Фігурний Ю. Петро Кононенко – творець сучасного українознавства. *Фундатор модерного українознавства-українолюбства*. Київ, 2021. С.43.

2 серпня 2011 р. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України в особі першого заступника Міністра Є. Суліми уклало контракт з П. Кононенком, що він приймається на посаду директора ННДІУВІ строком на 3 роки, з 3 серпня 2011 р. до 3 серпня 2014 р. Але Д. Табачник не був би Д. Табачником, щоб не підкласти під директорські повноваження міну уповільненої дії.

Другим міністерським наказом на посаду заступника директора з широкими повноваженнями терміном на 5 років був призначений А. Чайковський. На представлення нової-старої адміністрації ННДІУВІ Д. Табачник не прибув. Ця місія була покладена на Є. Суліму. Під час своєї інавгураційної промови П. Кононенко критично висловився на адресу Д. Табачника та нового заступника А. Чайковського. Почувши такі слова на адресу свого шефа і протеже, Євген Миколайович перебив Петра Петровича й категорично заявив, що керівництво МОНМС України не дасть перетворити державний заклад у «сімейний бізнес Кононенків», й це є одним із головних завдань А. Чайковського. Так жорстко, на думку автора дослідження, привселюдно з П. Кононенком ще ніхто не говорив¹.

Співіснування двох харизматичних особистостей у стінах одного закладу виявилось вибухонебезпечним. П. Кононенко одразу ж почав всіляко обмежувати свого офіційного заступника, не давав йому виконувати свої обов'язки тощо. На нашу думку, це була тактична помилка П. Кононенка, яка згодом привела його до стратегічної поразки. Замість того, щоб завантажити А. Чайковського величезною кількістю роботи, вимагати від нього «днювати і ночувати» у Міністерстві задля відстоювання інтересів ННДІУВІ, а при невиконанні завдань виносити йому догани й ставити питання перед МОНМС України про його профнепридатність, навколо особи А. Чайковського було створено ауру «мученика». Нагадаємо, що на той час колектив співробітників ННДІУВІ не був командою одностайців, а розділений чварами і суперечками на три частини, серед яких дві маленьких, одна – група підтримки П. Кононенка (до якої і належав автор статті), друга – А. Чайковського, і третя найбільша – так зване «болото», членам якого було абсолютно байдуже, хто переможе, бо їх «ця боротьба вже дістала», як сказав у приватній розмові автору один із її активістів².

¹ Фігурний Ю. Петро Кононенко – творець сучасного українознавства. *Фундатор модерного українознавства-українолюбства*. Київ, 2021. С.43.

² Там само. С.43-44.

Д. Табачник, програвши П. Кононенку перший етап, продовжував активні дії супроти нього. Він протягом другої половини 2011 р. – першої половини 2013 р. направляв чиновників МОНМС для здійснення перевірок (планових і позапланових) діяльності ННДІУВІ загалом та його директора зокрема. Одна з таких комісій, яка діяла на підставі наказу МОНМС України від 26.09.2012 р. № 1052 у період з 26 по 28 вересня 2012 р., на підставі акта перевірки ННДІУВІ від 28. 09. 2012 р. та за порушення і невиконання пунктів 6, 6.2, 6.5, 6.7, 6.3, 7 та 8 контракту № 1-8 від 2 серпня 2011 р., укладеного між П. Кононенком та Міністерством, надала інформацію, яка дала підстави тимчасово виконуючому обов’язки Міністра Є. Сулімі оголосити догану П. Кононенку та попередити його, що у разі допущення у майбутнього його невиконання або неякісного виконання умов контракту Міністерством буде вжито заходів відповідно до законодавства України¹.

У свою чергу, А. Чайковський активно виконував завдання Д. Табачника щодо дискредитації П. Кононенка в ННДІВІ. Він використав цю напружену ситуацію, щоб паплюжити чесне ім’я П. Кононенка та сприяти погіршенню морального клімату у колективі Інституту. Анатолій Степанович щодня ходив на роботу, абсолютно нічого не робив, але через своїх прихильників-інформаторів знав про настрої колективу і всіляко їх роздмухував та чекав сприятливого моменту, щоб «вистрілити у спину» П. Кононенку. Незабаром цей момент настав. Петро Петрович полетів у Грузію і не проінформував належним чином про це чиновників МОНМС України. А. Чайковський про це дізнався і повідомив представників Міністерства. Ті, у свою чергу, прийшли до Інституту і зафіксували відсутність П. Кононенка на робочому місці та виписали другу догану. Далі Д. Табачник у боротьбу з П. Кононенком залучив своїх друзів з Міністерства внутрішніх справ, Генеральної прокуратури, Служби безпеки України та почав шантажувати Петра Петровича відкриттям проти нього низки кримінальних справ. Внаслідок цієї масованої атаки з усіх боків у кінці травня 2013 р. Петро Петрович змушений був написати заяву про звільнення. 31 травня 2013 р., у день народження П. Кононенка,

¹ Особова справа працівників, звільнених у 2013 р. Кононенко Петро Петрович. Фонд № 11. Опис № 1. Справа № 100. На 282 аркушах. Зберігати постійно. ННДІУ та всесвітньої історії. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. Арк. 276.

вчені-українознавці дізналися про те, що він написав власноруч заяву про звільнення з посади очільника Інституту¹.

4 червня 2013 р. Міністр МОН України Д. Табачник підписав наказ № 200-к про звільнення П.П. Кононенка, згідно з яким було розірвано контракт з ним від 02.08.2011 р. № 1-8 та звільнено його з посади директора ННДІУВІ 04.06.2013 р.².

У свою чергу заступник директора А.С. Чайковський видав власний наказ № 42 від 04.06.2013 р., згідно з яким П.П. Кононенка звільнили з посади директора цього ж дня за власним бажанням³.

Далі була судова тяганина, відкриття кримінальних справ з ініційованих де-факто Д. Табачником, та очорнення чесного ім'я П. Кононенка. Все це не додало здоров'я Петру Петровичу, тому він змушений був довгий час перебувати у медичних закладах, але попри все впорався, показав свій бійцівський характер і з честю вийшов переможцем з цієї брудної кампанії із знеславлення його особистості. Зрештою, українські судді за браком доказів змушені були закрити всі кримінальні справи проти П. Кононенка.

Проте лише трохи більше року ставленику патентованого міністра-українофоба, зрадника й російського агента під прикриттям Д. Табачника вдалося покерувати Інститутом. Розпочалася Українська національна революція початку XXI ст., вчені-українознавці доклали чималих зусиль для усунення А. Чайковського з посади директора ННДІУВІ. На жаль, тогочасний Міністр МОН С. Квіт використав цей момент для проведення третьої реорганізації Інституту. Сергій Миронович позбавив його статусу національного, а замість легітимних виборів нового директора призначив на цю посаду, за його словами, оприлюдненими у розмові з автором дослідження, «ви отримаєте від нас молодого й перспективного патріота-історика зі Львова, який поверне Інституту повагу в українській науці й освіті».

За час керівництва НДІУ Богданом Галайком (2014–2018) Інститут стрімко втрачав свій авторитет (поступово пертворюючись у науково-освітянську філію «Свободи»), кадри (зокрема, було звільнено «за

¹ Фігурний Ю. Петро Кононенко – творець сучасного українознавства. *Фундатор модерного українознавства-українолюбства*. Київ, 2021. С.44.

² Особова справа працівників, звільнених у 2013 р. Кононенко Петро Петрович. Фонд № 11. Опис № 1. Справа № 100. На 282 аркушах. Зберігати постійно. ННДІУ та всесвітньої історії. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. Арк. 279.

³ Там само. Арк. 280.

власним бажанням» знаного в Україні й світі філософа Валентина Крисаченка) та власне реноме. Врешті-решт, Богдан Галайко, розпочавши жорстке протистояння з первинною профспілковою організацією НДІУ (оскільки Інститут хронічно недофінансовувався МОН, співробітники з трудовою книжкою працювали на 0,75, 0,5 і навіть на 0,25 посадових окладів, тоді як у директора, його заступника, завідувачки відділу кадрів і бухгалтерії були повні ставки з преміями, тому профком вимагав від адміністрації не «почивати на лаврах», а шукати додаткове фінансування), недобувши цілий рік на посаді директора, розірвав п'ятирічний контракт з МОН і звільнився у грудні 2018 р.

2019 рік минув для НДІУ під керівництвом тимчасово виконуючих обов'язки директора. З січня по червень 2019 р. Інститутом спочатку покерував заступник директора Віталій Терлецький, але оскільки він проводив збанкрутілу політику свого попередника Богдана Галайка «економії фінансів за рахунок працівників» та конфронтації з первинною профспілковою організацією НДІУ, то дуже швидко позбавився статусної посади.

Його наступником став Сергій Наливайко, який до того працював на посаді старшого наукового співробітника у відділі української етнології. Сергія Степановича поважали в Інституті за його виваженість, доброзичливість і фаховість, тому саме за клопотанням колективу й профспілки, МОН спочатку призначило його тимчасово виконуючим обов'язки директора, а після легітимних виборів, де він був єдиним кандидатом і здобув упевнену перемогу, підписало з ним п'ятирічний контракт і довірило посаду директора НДІУ.

Для об'єктивності треба відзначити, що 2020, 2021 і 2022 роки були дуже важкими для України. Спочатку коронавірусна пандемія, а згодом повномасштабне вторгнення зс рф в Україну. Проте навіть у цих надскладних умовах НДІУ працював і виконував науково-дослідні роботи, проводив Міжнародні конкурси з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, організовував міжнародні та всеукраїнські наукові форуми тощо. Сергій Наливайко влітку 2022 р. склав свої директорські повноваження і як багатодітний батько поїхав до родини у Німеччину.

28.07.2022 року наказом Міністра МОН України Сергія Шкарлета виконуючим обов'язків директора НДІУ був призначений доктор філософії, професор, лауреат Державної премії України в галузі науки і

техніки Василь Чернець. За досить короткий час він знайшов порозуміння з колективом НДІУ і профспілковим комітетом первинної профспілкової організації. Василь Гнатович створив план з порятунку НДІУ й успішно розпочав його реалізовувати. З 1 січня 2023 року всі наукові працівники НДІУ почали працювати на повний посадовий оклад й успішно виконували 4 фундаментальні та 4 прикладні науково-дослідні роботи. Завдяки цим позитивним тенденціям первинна профспілкова організація НДІУ виступила ініціатором звернення до керівництва МОН щодо виборів очільника НДІУ. Після отримання відповідного наказу була проведена виборча кампанія, і 6 квітня 2023 року Василь Чернець майже одноголосно був обраний директором НДІУ, а вже 14 квітня новопризначений Міністр освіти і науки України Оксен Лісовий легітимізував волю наукових працівників НДІУ, підписавши з ним контракт на 5 років, а саме з 18 квітня 2023 року по 17 квітня 2028 року.

Використовуючи свої попередні напрацювання та великий управлінський досвід, Василь Чернець розпочав системне відновлення наукового й освітнього потенціалу Інституту. Основним видом наукової діяльності НДІУ під керівництвом Василя Гнатовича є здійснення фундаментальних і прикладних науково-дослідних робіт, присвячених вузловим проблемам українознавства та вітчизняної гуманітаристики й спрямованих на розв'язання найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку громадянського суспільства й Української держави.

Під час російсько-української війни великого значення набуває підтримка України демократичними країнами й створення у цих державах потужних груп підтримки, у тому числі за допомогою численної української діаспори. Для налагодження взаємовигідних зв'язків з осередками української діаспори В. Чернець ініціював створення зарубіжних філій НДІУ, що працюють виключно на волонтерських засадах. Саме тоді, Інститут мав 25 філій, які успішно допомагали консолідувати допомогу Україні, спрямовану на протидію російській агресії.

Враховуючи величезний потенціал українознавства у посиленні національно-патріотичного виховання української молоді, що є дуже важливим під час повномасштабної російської агресії, Василь Гнатович

виступив ініціатором повернення українознавства як навчальної дисципліни в освітньо-навчальний процес Української держави.

На нашу думку, саме українознавство допомагає комплексно пізнати походження українського народу, осмислити тернистий шлях його державотворення, досягнути сучасні проблеми й перспективи подальшого розвитку; підвищити роль і значення української мови як національної цінності, важливого засобу міжнаціонального спілкування та вагомому чинника національної самобутності; подолати постколоніальні та посттоталітарні деструктивні наслідки у свідомості населення України; популяризувати та зберегти культурну спадщину та культурні цінності України; сприяти утвердженню сімейних цінностей та активного залучення сім'ї до процесу національно-патріотичного виховання; подолати мовно-культурну меншовартісність українців; підвищувати достатній рівень знань про видатних осіб українського державотворення, борців за незалежність України; актуалізувати активну участь громадян в освітянській, науковій, управлінській діяльності через призму державотворення та піднесення престижу України на світовому рівні¹.

Вчені-українознавці звернулися з проханням до Міністерства освіти і науки з проханням ініціювати клопотання до Кабінету Міністрів України надати НДІУ МОН України статус координаційного центру зі зв'язків з українською діаспорою. Це допоможе НДІУ активно проводити інформаційно-просвітницьку роботу з метою донесення до громадян України, що тимчасово проживають за її межами, закордонних українців змісту й сутності українських етнокультурних, суспільно-державних і національних цінностей, поглиблювати співпрацю з представниками закордонних українців у сфері національно-патріотичного виховання, зокрема щодо збереження і популяризації української історії, державотворення, націєтворення, мови, культури, а також формування національної ідентичності. Також є нагальна потреба підготувати Державну Програму співпраці із закордонними українцями, оскільки попередня завершилася ще у 2020 р., а у цій новій Програмі надати НДІУ МОН України статус координаційного центру по зв'язках з українською

¹ Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-na-period-do-2025-roku-ta-vnesennya-zmin-do-deyakih-i300621-673>

діаспорою щодо виконання Державної цільової соціальної Програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року.

Також В. Чернець ініціював поновлення в НДІУ аспірантури. З літа 2023 року була відновлена діяльність освітньо-наукової програми «Історія та археологія», третього рівня вищої освіти (доктор філософії) за спеціальністю 032 історія та археологія, а вже восени того ж року здійснено перший набір і 15 бажаючих за позабюджетні кошти розпочали своє навчання в аспірантурі НДІУ. У 2024 р. планувалося відкриття в НДІУ докторантури, але у зв'язку з черговим, вже четвертим, реформування Інституту, цей освітній проєкт зазнав невдачі.

За активною участю Василя Чернеця при НДІУ розпочав діяльність Центр підвищення кваліфікації діячів культури й мистецтв України. Розуміючи велике значення для вчених якісного, динамічного і повноцінного оприлюднення їх інтелектуальних напрацювань, В. Чернець ініціював створення в НДІУ наукового видавництва «Українознавство» та нового часопису «Вісник Науково-дослідного інституту українознавства». У грудні 2023 р. побачив світ його перший номер і, на жаль, поки єдиний.

У цей час піднесення й розбудови НДІУ 6 грудня 2023 р. до Інституту надійшов лист «Про реорганізацію Науково-дослідного інституту українознавства» №1/19265-23 за підписом заступника Міністра Дениса Курбатова. Згідно з розпорядженням Міністерства освіти і науки України має відбутися реорганізація НДІУ шляхом приєднання до Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Оскільки ця вже четверта реорганізація може остаточно знищити Інститут, вчені-українознавці активно стали на його захист. У четвер, 21 грудня 2023 р., після шести днів пікетування вченими-українознавцями НДІУ головної будівлі (Берестейський проспект, 10) МОН відбулася довгоочікувана зустріч делегації науковців з Міністром Оксеном Лісовим. На ній були присутні: Міністр МОН України Оксен Лісовий та два заступники – Михайло Винницький та Денис Курбатов. Делегацію НДІУ очолив його директор – доктор філософії, професор, заслужений працівник освіти України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки Василь Чернець. Разом з ним до МОН прибули: доктор філософських наук, професор, завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ Валентин Крисаченко; доктор філософських наук, професор, завідувач відділу культурології НДІУ Володимир Ятченко; кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології НДІУ, голова

первинної профспілкової організації НДІУ Юрій Фігурний; кандидат історичних наук, вчений секретар НДІУ Юлія Лебедева; кандидат філологічних наук, завідувач відділу аспірантури й докторантури НДІУ Людмила Сорочук; науковий співробітник відділу філології НДІУ Юліана Шинкарик. Зустріч розпочалася о 15.30 і тривала понад дві години й проходила загалом у конструктивному руслі. Головними промовцями виступили Оксен Лісовий та Василь Чернець, проте й інші учасники активно долучалися до виваженої, а іноді й дуже гострої дискусії.

На емоційні закиди очільників МОН щодо неефективності й слабкої результативності НДІУ Василь Чернець спокійно відповів, що НДІУ є успішною інституцією, про це свідчать його реальні здобутки. А саме: 23 травня 2023 року НДІУ пройшов державну атестацію на три роки, за її підсумками наукову установу віднесено до II класифікаційної групи. По-друге, 30 червня 2023 року Інститут як одну з кращих установ внесено до Державного реєстру наукових інституцій, яким надається підтримка держави.

По закінченні зустрічі Оксен Лісовий дав вченим-українознавцям тиждень на роздуми, щоби остаточно вирішити, до кого приєднатися. На це директор НДІУ Василь Чернець відповів, що за цей час він спільно з фахівцями-юристами опрацює пропозиції МОН, а також дочекається відповіді з Кабінету Міністрів України на звернення колективу, який справедливо вважає, що фактичне знищення НДІУ в умовах війни – це антидержавницький крок і реально грає на руку ворогові.

Для зупинення незаконної реорганізації НДІУ поважні інституції, шановані в Україні та за її межами науковці, освітяни, громадські й культурні діячі та політики розпочали всеукраїнську підтримку Інституту й направили до керівництва МОН низку листів з проханням не перешкоджати вченим-українознавцям, а сприяти їм у науковій та освітянській праці.

Майже все перше півріччя 2024 р. тривала Четверта реорганізація Інституту, врешті-решт, його оптимізували, він втратив свою суб'єктність і був підпорядкований Київському національному університету імені Тараса Шевченка. Незважаючи на такі форс-мажорні обставини, наукові співробітники НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка мають надію, що у великій й дієздатній університетській родині вони зможуть успішно розвиватися й здійснювати власні задуми. Ці сподівання підтверджуються потужним освітнім і науковим потенціалом КНУ імені

Тараса Шевченка, оскільки маючи чималі міжнародні зв'язки, підтримуючи багаточисельні контакти з університетськими осередками не лише в країнах ЄС, а й в усьому світі, флагман національної вищої освіти може стати справжнім локомотивом позитивних зрушень у цій царині для наукових співробітників НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка.

Так, вже після реорганізації Інституту, з ініціативи завідувачки відділу філософії та геополітики Катерини Настоящої і керівника закордонної філії НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка в Угорщині Павла Будаєвського та за дієвого сприяння новопризначеного директора НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Романа Додонова в кінці серпня на початку вересня 2024 р. було організовано й здійснено візит вчених-українознавців до Угорщини, де вони взяли участь у відкритті першої державної двомовної угорсько-української середньої школи й гімназії у Будапешті та налагодженні взаємовидних зв'язків з українською діаспорою й біженцями, які конче потребують підтримки Неньки-України.

Загалом, майже тижнева поїздка представницької делегації НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка до Угорщини виявилася вельми продуктивною. Її успішній діяльності посприяла, насамперед, наявність в Угорщині закордонної філії Інституту під керівництвом Павла Будаєвського. Подібні філії-представництва з дієздатними й фаховими очільниками, які працюють виключно на громадських засадах, мають функціонувати по всій Європі, особливо в тих країнах ЄС і НАТО, що надали притулок українським біженцям. Громадяни Української держави, які внаслідок повномасштабної війни змушені були покинути власні домівки, конче потребують не лише матеріальної, але гуманітарної підтримки. Проте найбільше потерпають від воєнних жахів діти з їх вразливою психікою. Перебуваючи в іншому громадсько-політичному, культурному, мовному й інформаційному середовищі українські біженці зазнають великого асиміляційного тиску, тому є потреба підтримати, оберігати й розвивати українську національну ідентичність та посилювати національно-патріотичне виховання, задіюючи при цьому різноманітні чинники, у тому числі й українознавство як міждисциплінарну гуманітарну науку й освітньо-навчальний предмет.

Ми вважаємо, що НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка є важливою науковою й освітньою інституцією, головним завданням якої є

розвиток системних українознавчих знань про Україну, українців і світове українство у просторі й часі та їх комплексне поширення в гуманітарному просторі Української держави та поза її межами, на всіх континентах планети Земля, особливо у тих їх куточках де мешкає діаспора й біженці від жахів російсько-української війни.

Варто відзначити, що жахіття війни не оминуло й вчених-українознавців. Так, у понеділок, 08 червня 2024 року вранці, рашистами був здійснений масований ракетний удар (ворог задіяв понад 40 ракет різних типів) по Україні загалом, й по м. Києву, зокрема, внаслідок якого о 10.42 відбулося пряме влучання російської крилатої ракети Х-101 в один із корпусів Національної дитячої спеціалізованої лікарні «ОХМАТДИТ». Співробітники Інституту висловили глибокі співчуття українцям, які постраждали від цієї жакливої ракетної атаки російських терористів.

Також треба зазначити, що внаслідок ракетної атаки зазнала руйнувань будівля НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, яка розташована поблизу дитячої спеціалізованої лікарні «ОХМАТДИТ». Під час атаки в будинку перебували співробітники Інституту та працівники Державної служби якості освіти України. Лише завдяки щасливому збігу обставин ані вчені-українознавці, ані державні службовці не отримали тілесних ушкоджень, хоча ступінь завданих їм морально-психологічної шкоди є дуже великою.

Проте будівля Інституту зазнала значних пошкоджень – вибиті шибки, деформовані віконні рами, відбулося обвалення підвісних стель, у деяких місцях будинку з'явилися навіть чималі тріщини. На прилеглій території були знайдені уламки ворожої ракети, але цей метал, який міг забрати життя українців, не зламає український звияжний дух і волю до спротиву, а стане черговим речовим доказом злочинної геноцидної політики, яку здійснює агресивний путінський режим і так званий «глибинний російський народ», з метою остаточного вирішення так званого «українського питання», а саме знищення Української держави й української політичної нації.

Символічно, що вибухова хвиля хоча й зірвала портрет Тараса Григоровича Шевченка з підвіконня та пошкодила його, але не знищила! Для російських загарбників важливо не лише ліквідувати український військовий, економічний, фінансовий і господарський потенціал, але цілковито підпорядкувати собі наш гуманітарний, інформаційний, культурний і ментальний простір. Вчені-українознавці попри всі

цивілізаційні виклики й лихоліття російсько-української війни, щоденно продовжуватимуть відстоювати інтереси Української держави, наполегливо допомагатимуть створювати стратегії гуманітарного розвитку України в умовах національного спротиву рашистській агресії, виважено здійснюватимуть підтримку збереження та відтворення самобутності українців як в Україні так і за її межами, системно посилюватимуть євроінтеграційні пріоритети українського держатворення, націєтворення й етнокультуротворення, комплексно сприятимуть консолідації української політичної нації та україноцентричного наповнення гуманітарної сфери України.

Українознавство має стати й стане, врешті-решт, гідною відповіддю «руському миру» й рашизму, активно посприє посиленню національно-патріотичного виховання громадян України та допоможе пришвидшити перемогу над державою-терористкою.

Оскільки, наука й наукові дослідження в системі МОН України фінансуються виключно за рахунок конкурсного відбору, то вчені-українознавці на виконання наказу Міністерства від 24 вересня 2024 р. №1361 «Про проведенню 2024 році конкурсного відбору фундаментальних наукових досліджень, прикладних наукових досліджень», з метою реалізації проєктів за рахунок коштів державного бюджету за бюджетною програмою «Наукова і науково-технічна діяльність закладів вищої освіти та наукових установ», підготували й направили 6 проєктів для участі у II етапі конкурсного відбору МОН України. А саме:

1. «Сучасна українська мілітарна література: типологія, проблематика, жанри, впровадження в навчальний процес», керівник – доктор філологічних наук, професор Микола Степанович Васьків (фундаментальне теоретичне наукове дослідження, секція – гуманітарні науки та мистецтво);

2. «Публічна дипломатія української діаспори: механізми адвокації національних інтересів та безпеки України», керівник – кандидат соціологічних наук, доцент Катерина Василівна Настояща (фундаментальне теоретичне наукове дослідження, секція – національна безпека та оборона);

3. «Українознавчі практики у сфері утвердження національної ідентичності молоді як чинник консолідації українського суспільства», керівник – кандидат історичних наук Олена Олександрівна Газізова

(прикладне теоретичне наукове дослідження, секція – гуманітарні науки та мистецтво);

4. «Викриття російських фальсифікацій і міфів історії України як складова гуманітарної безпеки держави», керівник – кандидат історичних наук, старший дослідник, Юрій Степанович Фігурний (фундаментальне теоретичне наукове дослідження, секція – гуманітарні науки та мистецтво);

5. «Вплив руйнування Каховської ГЕС та знищення каховського водосховища на екоархеологічні ландшафти Нижньої Наддніпрянщини», керівник – доктор історичних наук, старший науковий співробітник Надія Оксентіївна Гаврилюк (прикладне теоретичне наукове дослідження, секція – науки про Землю та навколишнє середовище);

6. «Матеріальні й духовні втрати населення Українського Полісся внаслідок російсько-української війни та їх подолання», керівник – кандидат історичних наук, Олексій Васильович Трачук (прикладне теоретичне наукове дослідження, секція – гуманітарні науки та мистецтво).

Ми переконані, що українознавство не тільки є інтегративною, цілісною наукою про Україну, українців та світове українство в цивілізаційному часопросторі, не лише важливою навчальною дисципліною, яка формує в учнів, студентів, учителів і викладачів комплексне уявлення про минуле, сьогодення й майбуття Батьківщини, воно також має стати потужною національною ідеологією, міцним ідеологічним стрижнем Української держави, української політичної нації і кожного свідомого українця. Вся багатовікова історія українського народу свідчить, що, тільки маючи власну державу, він може неперервно розвиватися в просторі і часі, впевнено реалізуючи себе як етнокультурний цивілізаційний комплекс. Разом з тим однією з основних засад державності є національна ідеологія. Вона, і тільки вона має бути тією об'єднавчою силою, яка в змозі згуртувати український народ і успішно протидіяти будь-яким викликам і загрозам. Одним із важливих, якщо головним, чинником ідеологічного наступу на внутрішньовітчизняне і зовнішньосвітове поле діяльності може і має стати українознавство. Нам, вченим-українознавцям, опоненти можуть закинути, що ми замість більшовицько-комуністичної ідеології хочемо насильно насадити іншу, так звану українознавчу.

Проте всім відомо, що навколишній світ, чи то фізичний, чи то цивілізаційний, ніколи не терпить порожнечі. Якщо українознавство по праву не опанує ідеологічної ніші сучасного вітчизняного соціуму, то її опанують інші концепції і реалії, а саме сепаратизм, глобалізм, космополітизм (у найгіршому розумінні його значення), малоросійство (плазування перед так званим «старшим братом» з росії, який невиліковно хворий на імперськість), корупціонізм, клановість тощо. Купка олігархів-можновладців багатіє і жирує, а більшість пересічних громадян існує та животіє. Хіба про таку незалежність мріяли вони в 1991 році? Ні! Хіба за таку Українську державу кінця ХХ – початку ХХІ століття гинули герої-українці в 1917 – 1921 рр., 1942 – 1952 рр., 2014 – 2024 рр.? Ні! Не треба знищувати-«реорганізовувати» НДІУ і боятися українознавства, й не треба з ним затято боротися, як це роблять деякі державні службовці й науковці. Треба лише допомогти йому впевнено спертися на ноги та зайняти своє місце в українському суспільстві та у національному гуманітарному просторі.

Отже, українознавство як державницька ідеологія, має на меті не розколоти і так пошматований на різні політичні та регіональні угруповання вітчизняний соціум, а стати міцним підґрунтям, завдяки якому завершиться процес становлення громадянського суспільства й української політичної нації, розбудова демократичної, правової, високотехнологічної, сильної і заможної національної держави, а Україна здобуде перемогу в російсько-українській війні. Лише власна національна держава, і тільки вона, дасть змогу всебічно розвиватися індивідууму-особистості зокрема і українському народу загалом, тим самим збагативши політичне, економічне, культурне і мілітарне надбання світової людської цивілізації.

Таким чином, провівши системний аналіз зародження, становлення та функціонування НДІУ як важливого чинника українського державотворення, націєтворення та етнокультуротворення та, ми дійшли таких висновків:

По-перше, проаналізувавши історію заснування та головні етапи, які пройшов у своєму становленні й розвитку цей науково-дослідний та освітній заклад, виявлено, що комуністи, проросійськи налаштовані політики, консервативні чиновники й громадські діячі намагалися першкодити його україноцентричній діяльності та перепрофілювати Інститут.

По-друге, з відновленням Української держави в 1991 р. розпочався новий етап в історії національної гуманітаристики, що призвело до створення у 1992 р. НДІУ як сучасної науково-дослідної та освітньої інституції.

По-третє, у кінці XX –на початку XXI століття під керівництвом Петра Кононенка НДІУ активно сприяв українізації національного гуманітарного простору та посиленню національно-патріотичного виховання громадян Української держави.

По-четверте, з червня 2013 р. по липень 2022 р. внаслідок непрофесійного адміністрування тогочасних керівників Інституту, неналежного його фінансування Міністерством НДІУ поступово втрачав авторитет серед науковців та освітян України, але, незважаючи на велику кількість проблем, продовжував виконувати планові фундаментальні й прикладні науково-дослідні роботи у несприятливих умовах російсько-українського протистояння.

По-п'яте, Василь Чернець, який очолив НДІУ влітку 2022 р., за короткий час зумів кардинально перезавантажити його роботу: значно посилив кадровий потенціал, забезпечив стабільне фінансування, розширив сфери діяльності, створив 25 зарубіжних філій Інституту, що працювали виключно на волонтерських засадах та повернув вченим-українознавцям впевненість у ці важкі воєнні часи.

По-шосте, внаслідок т.зв. четвертої реорганізації Інституту, він був підпорядкований КНУ імені Тараса Шевченка й наукові співробітники НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка під керівництвом директора Романа Додонова, докладають наразі всіх своїх зусиль і мають надію, що у великій й дієздатній університетській родині вони зможуть успішно розвивати українознавство й здійснювати власні задуми й тим самим пришвидшувати Перемогу над рашизмом і рашистами.

По-сьоме, в умовах російсько-української війни великого значення набуває підтримка України демократичними країнами й створення у цих державах потужних груп підтримки, у тому числі за допомогою численної української діаспори, наразі Інститут має розгалужену мережу зарубіжних філій, які успішно використовує для консолідації та активізації допомоги Україні, спрямованої на протидію російській агресії.

По-восьме, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка відіграє вагомий роль у формуванні національно-патріотичного світогляду громадян України як важливого чинника українського націє- та

державотворення в умовах повномасштабної російської агресії, щорічно проводячи міжнародні та всеукраїнські учнівські й вчительські конкурси з українознавчої проблематики, активно повертаючи в український етнокультурний і національний гуманітарний простір прізвища й напрацювання видатних українців, які були загарбані імперцями й рашистами.

По-дев'яте, перспективи подальшої діяльності НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка під час російсько-українського збройного протистояння спрямовані на потужний інноваційний розвиток, послідовну українізацію національного гуманітарного простору, взаємовигідну співпрацю з провідними вітчизняними, європейськими й світовими науково-освітніми та культурно-мистецькими центрами, збереження української культурної спадщини, формування національно-патріотичної еліти, згуртування громадян України супроти спроб рашистів та їх проксі розчленувати та ліквідувати Українську державу, знищити українську ідентичність та українську націю й силоміць нав'язати українському громадянському суспільству російську великодержавність, «русский мир», «рашизм», російську мову, російську культуру, російскість тощо; все це посприяє формуванню нової української політичної нації, глобальній проукраїнській консолідації та інтенсифікує євроінтеграційні й євроатлантичні процеси і прагнення українців стати невід'ємною складовою європейської цивілізації.

По-десяте, оскільки НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка є важливою частиною українського гуманітарного простору, потужним сектором національної науки та освіти й вагомим елементом національно-патріотичного виховання, то в умовах повномасштабної російської агресії вивчення нагальних проблем осмислення українських етнічних, етнокультурних, державотворчих та націєтворчих процесів потребує додаткового системного фінансування Інституту.

3.3. Досвід Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського у формуванні національно-патріотичної мистецької еліти України

Зрозуміло, що інституціональний вимір національно-патріотичного виховання не обмежується лише НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Під час неоголошеної російсько-української гібридної війни, особливо після 24 лютого 2022 року, коли розпочалося повномасштабне

вторгнення російських військ в Україну, актуалізувалося питання згуртування українських громадян для захисту держави від агресивних дій загарбників. У консолідації українського суспільства, формуванні нової української політичної нації вагоме значення мають заклади вищої освіти, які впроваджують національно-патріотичне виховання в освітню царину.

Вище вже неодноразово згадувалось, що 30 червня 2021 р. Кабінет Міністрів України затвердив постанову № 673 про державну цільову соціальну програму національно-патріотичного виховання на період до 2025 року, яка сприяє виробленню й реалізації загальнодержавної політики щодо актуалізації національно-патріотичного виховання в Українській державі. Її виконання потребує поєднання зусиль української влади, громадянського суспільства та громадян. Українські культурні й мистецькі центри як осередки українськості мають стати важливими чинниками національно-патріотичного виховання громадян Української держави та сприяти впровадженню україноцентричних сенсів і наративів, у тому числі напрацювань та ідей Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського (далі – НМАУ) в гуманітарний простір України в умовах повномасштабної російсько-української гібридної війни. Оскільки, українські культурні й мистецькі заклади є невід’ємною частиною національного гуманітарного простору то вони мають і, зрештою, стануть осердям етнічної самобутності та національної ідентичності.

Аналізуючи напрацювання, у яких започатковано осмислення досвіду НМАУ, засвідчуємо, що ця проблема потребує подальшого вивчення. Наведемо лише деякі найважливіші, на нашу думку, праці та джерела, які дотичні до цієї теми. Багато важливого аналітичного матеріалу про заснування й функціонування НМАУ та її вагома роль у формуванні національно-патріотичної мистецької еліти України знаходимо в узагальнюючих працях. Зокрема, науковий інтерес привертають такі наукові видання: «Київська державна консерваторія імені П. І. Чайковського»¹, «Академія музичної еліти: Історія та сучасність — до 90-річчя Національної музичної України ім. П. І. Чайковського»², «Національній музичній академії України ім. П. І. Чайковського 100

¹ Київська державна консерваторія імені П. І. Чайковського. Київ, 1993. 298 с.

² Академія музичної еліти: Історія та сучасність — до 90-річчя Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Рожок В. І. (голова редакційної колегії). Київ: Музична Україна, 2004. 512 с.

років»¹. Автори цих фундаментальних праць здійснили велику аналітичну роботу, щодо досягнення й введення у науковий дискурс верифікованої інформації про вагомий внесок НМАУ, її викладачів, студентів і випускників в український гуманітарний простір загалом і культурно-мистецький зокрема.

Також треба відзначити напрацювання В. О. Бондарчука, який в одній із своїх фахових публікацій проаналізував важливу подію у житті провідного культурно-мистецького закладу, а саме відкриття у НМАУ кафедри ЮНЕСКО «Музика, освіта, наука – заради миру», одними з головних завдань якої є формування у випускників національної ідентичності та україноцентричних цінностей².

Джерельна база проблеми дозволила об'єктивно і досить повно розкрити провідне місце НМАУ у формуванні національно-патріотичної мистецької еліти України на сучасному етапі, а саме в умовах російсько-української війни, яка розпочалася ще у 2014 році й триває по цей день. Передусім, це офіційний сайт НМАУ, який у режимі реального часу надає всім бажаючим верифіковану інформацію про потужний внесок провідного культурно-мистецького й навчального закладу України, Європи й світу в український та всепланетарний цивілізаційний гуманітарний простір³.

Є потреба виокремити як важливе джерело перевірених знань про досліджувану проблематику, інтерв'ю ректора НМАУ – доктора філософії, професора, член-кореспондента Національної академії мистецтв України М. О. Тимошенка засобам масової інформації⁴.

Разом з тим, треба зазначити, що проблема осмислення потужної ролі НМАУ у формуванні національно-патріотичної мистецької еліти

¹ Національній музичній академії України ім. П. І. Чайковського 100 років. Рожок В. І. (голова редакційної колегії). Київ: Музична Україна, 2013. 512 с.

² Бондарчук В. Кафедра ЮНЕСКО «Музика, освіта, наука — заради миру» Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського: стратегічний вимір. Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського, 2023. 58(1). С. 7–24.

³ Історія. Національна музична академія України імені П.І. Чайковського. URL:<https://knmau.com.ua/istoriya/>

⁴ Ми відновили історичну справедливість, і це дуже важливо – ректор музичної академії ім. П.І. Чайковського. URL:https://www.kyivpost.com/uk/post/23882?fbclid=IwAR2JegjF-hP9s4A_h8aWzQJNATjOiVVY9szL7O46OzbBnar8epL6ATnQPLo_aem_AUMjXv6pq418-iRn2gT-mADkTU; Ректор музичної Академії: наш головний скарб - це не рейтинги, не будівлі, не коштовні інструменти, а наші люди. URL:<https://www.kyivpost.com/uk/post/23975>

України для актуалізації національно-патріотичного виховання громадян Української держави в умовах сучасної російсько-української війни для активній протидії «руському миру» й рашизму, поки ще не стала об'єктом спеціального вивчення й тому заслуговує на більш глибоке та різностороннє висвітлення.

Приступаючи до осмислення цієї важливої наукової теми, ми відразу хочемо охарактеризувати основні фундаментальні поняття, на яких базується наше дослідження.

По-перше, «Національна музична академія України імені П. І. Чайковського» – державний вищий музичний навчальний заклад України найвищого, IV рівня акредитації, який не лише надає якісні освітньо-навчальні послуги як громадянам Української держави й іноземцям з багатьох регіонів земної кулі, а є провідною культурно-мистецькою інституцією України, Європи й світу; що не лише успішно формує національно-патріотичну мистецьку еліту нашої Батьківщини, а й здійснює потужний внесок в український та всепланетарний цивілізаційний гуманітарний простір.

По-друге, «мистецька еліта» – соціальна страта суспільства, її високий рівень культури, освіченості й креативності дає їй можливість активно впливати на гуманітарну політику державу, суттєво підвищувати культурний і мистецький рівень громадян та дієво розвивати національне мистецтво.

Будь-яка імперія, й російська тим паче, прагне завойовані нею території асимілювати й використати всі ресурси (матеріальні, людські, економічні, фінансові тощо) задля посилення власного імперського потенціалу. Розвиток культурних осередків у колоніях, якою без сумніву була тогочасна Наддніпрянська Україна, завжди перебувало на периферії інтересів російських імперців. Навіть коли імперські можновладці й створювали освітні, наукові, культурні, мистецькі заклади, то їх головне завданням – передусім, обслуговування інтересів метрополії й пошук талановитих аборигенів з метою використання їх потенціалу для розбудови й успішної життєдіяльності імперії.

Історія НМАУ, одного із найстаріших і найпрестижніших вищих музичних навчальних закладів Української держави є яскравим унаочненням боротьби українців, а точніше киян розвивати у своєму місті музичну освіту. 27 жовтня 1863 року відкривається Київське відділення Імператорського Російського Музичного Товариства (далі–ІРМТ). Дещо

згодом, на його основі, у 1868 році, було відкрито Київське музичне училище, яке незабаром стало успішним закладом, навчання в якому надавало випускникам і професію й можливість продовжувати музично-викладацьку кар'єру.

Керівництво Київського музичного училища після успішного старту й функціонування згодом розпочало процес переформатування й отримання статусу консерваторії, але він розтягнувся майже на сорок довгих років.

Перша офіційно задокументована спроба підвищення статусу Київського музичного училища до консерваторії була здійснена тодішнім його керівником Людвігом Альбрехтом у 1876 році, проте зазнала невдачі, а сам ініціатор згодом був знятий з посади директора, і його змінив Володимир Пухальський. Друга невдалу спробу здійснив піаніст, композитор, музичний і громадський діяч Антон Рубінштейн 27 березня 1891 року. Олександр Глазунов, продовжив цю важку справу й у 1908 році у листі-клопотанні до голови ІРМТ, августійшої персони, принцеси Олени Мекленбург-Стрілецької Саксен-Альтенбурзької, прохав підтримати її це переформатування, виклавши фінансове обґрунтування цієї пропозиції (підвищення плати за навчання та продаж частини землі, що належала Київському відділенню ІРМТ), але отримав негативну відповідь. Лише коли до цієї справи долучився у 1910 році Сергій Рахманінов, це питання почало реалізовуватися. Повідомлення принцеси О. Г. Мекленбург-Стрілецької про позитивне рішення Головної дирекції ІРМТ щодо відкриття консерваторії датується 16 травня 1913 року, а урочиста церемонія її відкриття відбулася 3 листопада 1913 і була приурочена до 50-річного ювілею Київського відділення ІРМТ, за участю принцеси Олени Мекленбург-Стрілецької Саксен-Альтенбурзької та інших офіційних осіб. Впродовж понад 105 років цей день відзначався, як день заснування Київської консерваторії¹.

Треба відзначити, що Сергій Рахманінов був лише вершиною айсберга музичної спільноти, яка з усіх сил намагалася здійснити цей проєкт. Загалом, реорганізація Київського музичного училища в консерваторію тривала з кінця XIX до початку XX століття і стала можливою завдяки наполегливій праці директора училища – відомого піаніста, педагога, громадського діяча Володимира Пухальського,

¹ Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського. URL: <http://surl.li/bphcww>

видатного диригента й голови Київського відділення IPMT, Олександра Виноградського, всіх педагогів училища, а також зусиллям української культурної громадськості. Особливо хочемо наголосити, що вагомий внесок у перетворення Київського музичного училища на Київську консерваторію зробив Петро Чайковський. Всесвітньовідомий, славетний композитор часто бував у Києві й охоче спілкувався з багатьма музикантами, завжди намагаючись підтримати, допомогти розвиткові цікавих і важливих починань. Після одного з концертів у Київському музичному училищі митець привітав учнівську молодь із досягнутими успіхами та висловив упевненість у тому, що справа музичної освіти в Києві знаходиться у надійних руках і в найсприятливішому становищі. Зрештою, це відіграло свою роль у просуванні питання про реорганізацію пересічного училища у заклад вищої освіти¹.

Імперські чиновники вміли рахувати гроші й не дуже прагнули вкладати їх у культурний розвиток колоніальної периферії метрополії. Саме тому, однією з головних перешкод на шляху відкриття Київської консерваторії було її фінансове забезпечення, як завжди – грошей на культуру не вистачало. Врешті-решт, в остаточному вирішенні цієї проблеми величезне значення мала підтримка київських меценатів. Вирішальний крок зробив Михайло Терещенко – український підприємець, вельми добре освічена людина, відомий філантроп і щирий покровитель української культури. Захоплюючись мистецтвом і вболіваючи за комплексний розвій музичної культури України, він пожертвував 50 тисяч карбованців на створення Київської консерваторії².

Буремне XX століття стало важким випробуванням для Київської консерваторії, її викладачів, студентів і випускників. Якщо після остаточного знищення російської імперії та під час Української соціальної революції й Національно-визвольних змагань за незалежність 1917–1921 роки, Київська консерваторія зберігала свій поважний статус і функціонувала, то з остаточною перемогою більшовиків вона дуже швидко почала занепадати й деградувати. Так, упродовж 1924–1928 років цей, занедбаний радянською владою, навчальний заклад функціонував у статусі музичного технікуму з правом надання вищої музичної освіти лише за виконавськими спеціальностями. З 1928 по 1934 роки технікум

¹ Історія. Національна музична академія України імені П.І. Чайковського.
URL:<https://knmau.com.ua/istoriya/>

² Там само.

діяв у складі Музично-драматичного інституту імені М. В. Лисенка. У 1934 році відбулася чергова реорганізація – інститут було поділено на два самостійні виші: Київський інститут театрального мистецтва й Київську державну консерваторію (КДК). У 1934–1935 навчальному році при консерваторії відкрили одну з перших у Радянському Союзі середню спеціальну музичну школу-десятирічку. 9 травня 1940-го консерваторії присвоєно ім'я П. І. Чайковського з нагоди 100-річного ювілею композитора. У роки Другої світової війни КДК була частково евакуйована до Свердловська (1941–1944), а частково (з жовтня 1941) продовжувала діяти в окупованому нацистами Києві під назвою Музично-драматична консерваторія на умовах самооплатності у приміщенні школи № 57 на вулиці Прорізній, одним із її очільників був Остап Лисенко¹.

Друга світова війна завдала КДК величезних матеріальних збитків: були повністю зруйновані навчальний корпус, музична школа, концертний зал, Оперна студія, втрачено 100 роялів, орган, оркестрові інструменти, нотна і книжкова бібліотеки, спеціалізовані кабінети. Попри всі негаразди, від червня 1944 року розпочалася нова сторінка життя консерваторії. На роботу були запрошені провідні музиканти, відновлено концерту діяльність, у якій брали участь студенти і педагоги, запрацювала Оперна студія. 50–80-ті роки ХХ століття позначилися розширенням контактів консерваторії, у тому числі міжнародних: співпраця між вишами, підготовка кадрів для зарубіжних країн, участь студентів та викладачів у міжнародних конкурсах, наукових конференціях, гастролі виконавських колективів тощо².

З відновленням Української держави в 1991 році, розпочався новий етап в історії КДК. Завдячуючи професійній роботі викладацького складу, талановитим студентам, вона стала провідним музичним закладом України.

5 вересня 1995 року вийшов Указ Президента України Л. Кучми № 817/95 «Про реорганізацію Київської державної консерваторії у Національну музичну академію України імені П. І. Чайковського». Зокрема, там зазначалося: «Ураховуючи великі заслуги Київської державної консерваторії імені П. І. Чайковського в підготовці високопрофесійних музикантів-виконавців, наукових та науково-

¹ Історія. Національна музична академія України імені П. І. Чайковського.
URL: <https://knmau.com.ua/istoriya/>

² Там само.

педагогічних кадрів та з метою створення умов для дальшого розвитку мистецького і наукового потенціалу консерваторії постановляю: 1. Реорганізувати Київську державну консерваторію імені П. І. Чайковського у музичну академію. Надати музичній академії статус національної та надалі іменувати її Національною музичною академією України імені П. І. Чайковського»¹.

Символічно, що вона першою серед вищих мистецьких закладів України набула статусу національної академії. Серед її вихованців – чимало всесвітньо відомих музикантів: піаніст Володимир Горовиць, композитори Борис Лятошинський, Левко Ревуцький, Леонід Грабовський, Валентин Сильвестров, Євген Станкович, Іван Карабиць, Леся Дичко, співаки Євгенія Мірошниченко, Микола Кондратюк, Анатолій Солов'яненко, Дмитро Гнатюк, Діана Петриненко, Анатолій Мокренко, Анатолій Кочерга, диригенти Натан Рахлін, Олександр Климов, Павло Муравський, Роман Кофман, Євген Савчук, музикознавці Надія Горюхіна, Іван Ляшенко, Іван Котляревський, Ніна Герасимова-Персидська та багато інших. Завдяки цим та іншим діячам музичного мистецтва, які створили власні виконавські, композиторські та наукові школи, НМАУ стала елітним провідним центром фахової музичної освіти держави. На всіх її етапах розвитку, іноді дуже непростих і складних, вона гідно зберігала і збагачувала високий професіоналізм, зв'язок із традиціями й звичаями українського народу та здобутками європейських музичних культур².

Хочемо наголосити, що з відновленням української державності у НМАУ значно посилилося національно-патріотичне виховання. Викладачі й студенти брали активну участь у суспільно-політичному житті Батьківщини. Так, у 2004 році студенти НМАУ стали дієвими учасниками Помаранчевої революції. Під час так званого «Мовного майдану» влітку 2012 року вони разом з іншими небайдужими українцями чинили спротив антиукраїнському закону «Про засади державної мовної політики», що був спрямований на посилення російської мови в державному й гуманітарному дискурсі Української держави.

¹ Указ Президента України Л. Кучми № 817/95 «Про реорганізацію Київської державної консерваторії у Національну музичну академію України імені П.І. Чайковського». URL: https://ips.ligazakon.net/document/U817_95

² Історія. Національна музична академія України імені П.І. Чайковського. URL: <https://knmau.com.ua/istoriya/>

Українська національна революція початку XXI століття, яка розпочалася восени 2013 року й триває по цей день, стала величезним цивілізаційним потрясінням для України й українців. Головне її завдання: зламати й остаточно знищити кланово-олігархічну (кланово-люмпенську) модель, яка запанувала в Українській державі з середини 90-х років XX століття, сформувати українську політичну націю та створити умови для входження України євроатлантичних організацій (Європейського Союзу й Північно-Атлантичного військового альянсу). Євромайдан і Революція Гідності стали її першими етапами, а НМАУ, її головний корпус, викладачі й студенти перебували у самісінькому вирі революційних подій і з честю виконали свою місію.

Агресивні рашисти, скориставшись на початку 2014 року тимчасовим послабленням Української держави, спочатку загарбали Крим, а дещо згодом активізували бойові дії на Сході України, у Донецькій і Луганській областях. Так розпочалася російсько-українська війна, яка принесла громадянам України величезні випробування й багаточисельні жертви.

У ці надзвичайно складні часи, НМАУ отримала дуже потужне посилення свого кадрового управлінського потенціалу, від 2018 року її очолює доктор філософії, професор, заслужений діяч мистецтв України, член-кореспондент Національної академії мистецтв України Максим Тимошенко – син видатного українського хормейстера, педагога, музично-громадського діяча, народного артиста України, професора, академіка, багаторічного ректора (1983–2004) Київської державної консерваторії Олега Тимошенка (1932–2010).

В інтерв'ю журналістці поважного видання Kyiv Post Маріцці Паламарчук, ректор НМАУ Максим Тимошенко розповів про те, як все це відбувалося майже шість років тому: «Це була насправді історична подія. У 2018 я був призначений виконувачем обов'язки до конкурсу на посаду ректора, а потім, не пояснюючи причини, мене звільнили з посади. Це викликало неабияке обурення серед студентів та викладачів, і вони влаштували акції протесту під Кабінетом міністрів зі зверненням до Президента України. Тоді вийшли сотні людей. Я зрозумів, що люди вимагають змін. Колектив вирішив боротися за мою кандидатуру. Це була дуже потужна підтримка, і я вдячний кожному з них. Це досі для мене дуже велика відповідальність. Ось програма розвитку Академії, яку я тоді презентував. І нам за п'ять років багато чого вдалося досягнути. Але

найголовнішим пріоритетом для мене завжди буде колектив Академії. На мою каденцію припали одні з найважчих часів за всю історію сучасної України. Перше, що я зробив, це змінив членів приймальної комісії й прибрав «список ректора». Ми поборолі всі корупційні моменти, пов'язані зі вступом до Академії. У нас все чесно та професійно – про це свідчать високі рейтинги. Коли я прийшов, ситуація з ремонтом в Академії була катастрофічною! Кожен президент за своєї каденції обіцяв зробити реконструкцію будівлі, яка знаходиться в самому серці столиці. Коли я прийшов, у головній залі стояли тазики, в які капала вода зі стелі, на перехожих обвалювалися фрагменти фасаду, на даху росло дерево, а студенти та викладачі займались у верхньому одязі та в рукавицях, бо було дуже холодно. Я вважаю, що нам вдалося зробити неможливе. Завдяки програмі Президента «Велике будівництво» та небайдужим меценатам до 30-річчя незалежності України нам вдалося відреставрувати фасад, навчальні класи, замінити вікна та суттєво покращити умови проживання в гуртожитку»¹.

В умовах повномасштабного вторгнення російських військ в Україну, коли агресор сподівався за три доби захопити Київ, а за три тижні примусити капітулювати Українську державу, українці згуртувалися й дали бій рашистам. Весь світ побачив і вкотре пересвідчився, що українці не лише вміють приготувати смачний борщ, їсти сало і співати пісень, передусім українці поважають свободу й люблять Неньку-Україну та готові їх захищати зі зброєю в руках. У цей критичний і надважкий час керівництво НМАУ проявило себе фахово й патріотично.

Ось так згадує про цей складний період свого життя Максим Тимошенко: «19 лютого 2022 року я мав їхати у відрядження до Португалії та вже мав квитки, але відчув, що маю залишитися в Україні. В перші дні прориву ми почали рятували студентів з гуртожитку. Там було більше 100 людей, в тому числі й іноземні студенти, які були дуже налякані. Поліція зачинена, я почав дзвонити всім, тодішньому міністру культури (О. Ткаченку–автор), заступникам, але мені ніхто не відповідав. На щастя, вдалося зв'язатися з міністром освіти Сергієм Шкарлетом, і він

¹ Ми відновили історичну справедливість, і це дуже важливо – ректор музичної академії ім. П.І. Чайковського. URL: https://www.kyivpost.com/uk/post/23882?fbclid=IwAR2JegjF-hP9s4A_h8aWzQJNATjOiVVY9szL7O46OzbBnar8epL6ATnQPLo_aem_AUMjXv6pq418-iRn2gT-mADkTU

допоміг організувати військову охорону. Також ми оперативно забезпечили всіх їжею, а охочих евакуювали – кого на західну Україну, кого за кордон. Паралельно ми своїми силами швидко налагодили чергування в Академії, адже всі інструменти, які тут знаходяться, є унікальними й дуже цінними для навчання. Ми не знали, що буде, і дуже боялися мародерів. Нам доводилося тут ночувати та діставатися пішки. Усі діяли злагоджено. Важливо, що попри, м'яко кажучи, нестабільну ситуацію, всі працівники Академії отримували зарплатню вчасно. Ми навіть запросили в команду штатного психолога, до якого можна звернутися в разі психологічного навантаження чи стресу. 9 березня на заклик Президента нам вдалось організувати на Майдані великий концерт просто неба, який називався «Закрийте небо над Україною». Ми присвятили його дню народження Тараса Шевченка. Тоді його висвітлили всі провідні видання світу і транслювали 300 міжнародних каналів. Було дуже важливо показати, що ми об'єднані, ми сильні, та ми не здаємося. Весь час ми влаштовуємо концерти для ЗСУ, для поранених у госпіталях, для прикордонників. На постійній основі збираємо та допомагаємо коштами. Цікаво, що найбільшу суму на ЗСУ нам передала наша викладачка Наталія Лисенко, яка є правнучкою Миколи Лисенка. З перших днів я підписав офіційно контракт з ДФТГ «Т-2», неодноразово був з побратимами в гарячих точках, де ми доставляли гуманітарну поміч. Це дуже небезпечно, ми втратили два автобуси, і на жаль є 200-ті. Я вважаю, що кожний чоловік, кожна організація має зараз максимально допомагати наближати нашу Перемогу»¹.

Під час повномасштабної російсько-української війни перед владою й громадянським суспільством постало актуальне питання про декомунізацію та деколонізацію гуманітарного простору Української держави. Позбавлення України імперських і радянських топонімів, пам'ятників, назв освітніх і культурно-мистецьких закладів, музеїв, бібліотек, вулиць, парків тощо стало важливим інструментом остаточного позбавлення монархічного й тоталітарного минулого. Разом з тим, при реалізації цього важливого задуму почали виникати деякі непорозуміння, а саме, доцільності фігурування в назві НМАУ прізвища П. І. Чайковського.

¹ Там само.

Так, у 2022 році, на тлі повномасштабного російського вторгнення в Україну, було порушене питання щодо відмови від імені П. І. Чайковського. Відповідний відкритий лист опублікувала професор НМАУ Олена Корчова. Студентське наукове товариство Академії провело опитування, в якому взяли участь 161 респондент (наразі у виші навчається понад 1 100 студентів і працює близько 500 працівників), з яких понад 75% висловилося у підтримку перейменування закладу, оприлюднено відкритий лист студентів та випускників НМАУ, що зібрав 261 підпис. Дуже важливо, що з поданих так званою «небайдужою громадськістю» чотирьох петицій, жодна не зібрала необхідної кількості підписів для розгляду: одна 20 червня 2022 року до Кабінету Міністрів України, і три Президенту України: 2 листопада 2022 (598 підписів з потрібних для розгляду 25 тисяч), 27 грудня 2022 року (950 підписів з потрібних для розгляду 25 тисяч.) і 13 лютого 2023 року (252 підписи з потрібних для розгляду 25 тисяч)¹.

Ця своєрідна статистика є дуже показовою, оскільки реально свідчить про справжню, а не вигадану підтримку українським громадянським суспільством тих чи інших ініціатив, пропозицій, перейменувань тощо.

Задля об'єктивності наведемо аргументи прихильників вилучення прізвища геніального митця з назви вишу та докази їх опонентів. Так, Олена Корчова вказує на те, що Академію впізнають та ідентифікують лише за П. І. Чайковським, а значить сприймають як частину так званої «великої російської культури». Юрій Чекан наголошує, що сам П. І. Чайковський наразі є світовим брендом рашистської культури. Леонід Грабовський стверджує, що П. І. Чайковський був найвірнішим служником російської імперії. Максим Стріха переконаний, що в умовах жорстокої російсько-української війни збереження в назві Академії імені композитора, який був, є і залишатиметься одним із символів держави-агресора, апріорі неможливим та аморальним з будь-якого погляду².

Прибічники збереження статус-кво, наполягають на приналежності всесвітньовідомого композитора до української культури. Вчені-українознавці НДІУ підготували фаховий аргументований «Експертний висновок щодо встановлення генетичної належності та національної ідентичності творчої спадщини композитора і громадського діяча Петра

¹ Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського. URL: <http://surl.li/bphcww>

² Там само.

Чайковського традиціям вітчизняної музичної культури, генетичному коду та ментальності цивілізованого українства». Експертна комісія, до складу якої згідно з наказом очільника НДІУ Василя Чернеця ввійшли відомі й авторитетні фахівці в царині гуманітаристики, культурології, теоретики і практики музичного мистецтва, експерти-мистецтвознавці, ретельно і неупереджено, з позицій комплексного системного підходу до об'єкта дослідження, вивчивши унікальні маловідомі джерельні матеріали, професійні музикознавчі праці, ретроспективні та сучасні історіографічні розробки і дискурси, присвячені життєвому і творчому шляху Петра Чайковського, дійшла виважених, обґрунтованих, неупереджених, аргументованих, науково коректних в епістемологічному сенсі висновків: «1. Петро Чайковський – видатний діяч світового музичного мистецтва, має, без сумніву, генетичне українське походження. 2. За громадською позицією і мистецькою діяльністю Петро Чайковський жодним чином не може бути віднесений до одіозних ідеологів «руського мира», а його унікальна творча спадщина, беззаперечно, належить українській культурі, є її невід'ємною фундаментальною складовою, а відтак усіх європейських народів. 3. Вважаємо, що заборона вивчення творчості Петра Чайковського, виконання його безсмертних творів, вилучення імені славетного композитора з назв вулиць, будинків, закладів освіти, музеїв, культурно-мистецьких установ є проявом відверто антиукраїнської, антидержавницької позиції»¹.

Дещо згодом, теоретична дискусія перейшла у практичний вимір. 16 червня 2022 року Вчена рада НМАУ одноголосно виступила проти перейменування. Це рішення викликало негативну реакцію частини української музичної спільноти. 26 грудня 2022 року на Загальних зборах трудового колективу працівники НМАУ відмовилися перейменовувати свій заклад. Це рішення тогочасний міністр культури України Олександр Ткаченко назвав таким, що не враховує рекомендацій профільного комітету Верховної Ради України та Експертної Ради з питань подолання наслідків русифікації та тоталітаризму. На знак протесту проти рішення Загальних зборів трудового колективу вишу, із закладу звільнилися Олена

¹ Експертний висновок щодо встановлення генетичної належності та національної ідентичності творчої спадщини композитора і громадського діяча Петра Чайковського традиціям вітчизняної музичної культури, генетичному коду та ментальності цивілізованого українства. URL: https://ndiu.org.ua/images/novyny/konferentsii/Eksp_vysn_nov.pdf

Корчова, Володимир Сіренко та Алла Загайкевич. Натомість проти перейменування виступили Юрій Рибчинський, Анатолій Кочерга, Почесний Патріарх Православної Церкви України Філарет (Денисенко). На підтримку рішення Загальних зборів трудового колективу НМАУ, на адресу її ректора надійшли листи від провідних очільників культурно-мистецьких і музичних закладів з-за кордону.

«Я вважаю, – заявив М. Тимошенко, – що Росія протягом довгого часу присвоїла наших культурних діячів, видаючи їх за своїх. При цьому, чим геніальніше постать, тим міцніше вони за неї тримаються, перекручуючи історію на свою користь. Так сталося і з геніальним музикантом Петром Чайковським. У родоводі композитора є міцна українська гілка, яка походить від давнього козацького роду Чайок. Прадід композитора Федір Опанасович Чайка служив у Миргородському полку на території теперішньої Полтавської області, а його син під час навчання у Києво-Могилянській Академії змінив прізвище Чайка на відоме нам Чайковський. Обидва діди композитора навчалися в Києво-Могилянській Академії. Вся творчість Петра Чайковського пронизана глибокою любов'ю до України. Він тут жив, творив та черпав натхнення, завжди цікавився українською історією та використовував мелодії українських пісень у своїх творах. Свого часу він написав вокальну музику на слова опального тоді Тараса Шевченка. А його концертна діяльність в українських містах стала серйозним поштовхом для розвитку академічного виховання та становлення професійної музичної освіти України. Колектив консерваторії не хоче віддавати геніальну особистість нашої історії країні-агресору. Сподіваємося скоро почути з усіх динаміків світу символічний вісник поганих новин російської імперії – відомий твір Петра Чайковського «Лебедине озеро», який він написав на Черкащині, в селі Кам'янка. Петро Чайковський безпосередньо причетний до заснування Академії. У грудні 1890 року він прибув тоді ще до Київського музичного училища на концерт, який для нього влаштували студенти й викладачі. Тоді композитор відзначив, що училище вже досягло професійного рівня консерваторії, і особисто пролобіював зміну його статусу, незважаючи на матеріальні затрати на перейменування. І це –

дійсно історична подія, до якої Чайковський був особисто причетний. Це був великий прорив для нашої музичної освіти»¹.

Загалом, зважувати всі аргументи за і проти П. І. Чайковського (щодо його етнічного походження й самоусвідомлення) та дискутувати можна дуже довго. Проте, в критичній ситуації, в якій наразі перебуває Українська держава, ще раз повторимо, українці потребують об'єднання, а не роз'єднання. Українські ЗМІ розповідають громадянам, що Україну у боротьбі з агресором підтримує увесь світ, але це велике перебільшення. Українській державі активно допомагають трохи більше двох десятків країн Європи, США, Канада, Японія, Австралія, Нова Зеландія. Більшості населення Латинської Америки, Африки, Азії українська тема взагалі не цікава, бо в них свого клопоту вистачає. Українські дипломати докладають чималих зусиль, щоби змінити цю проблему на краще.

Саме у цій ситуації Академія виступає одним з головних локомотивів просування позитивного іміджу України не як держави, якою керують нацисти, наркомани і мілітаристи, а країни з величезною культурною спадщиною і повагою до людської особистості. Саме так проявляється синергетичний ефект «м'якої сили», коли не лише дипломати, ЗМІ будуть розповсюджувати про Україну й українців позитивні знання, але й студенти-іноземці, які навчалися колись, навчаються зараз і будуть навчатися в майбутньому в Академії стануть повноправними амбасадорами Української держави на всіх континентах планети Земля. Все це, на нашу думку, збільшить кількість її симпатиків, що у свою чергу змусить уряди цих країн підтримувати на політичній арені Українську державу та надавати їй всіляку допомогу (економічну, військову, гуманітарну, фінансову тощо). Але будьмо чесними, Академія приваблює іноземців не лише високим рівнем надання освітніх послуг, помірними цінами за якісне навчання, а й своїм, визнаним у світі, брендом, в якому прізвище П. І. Чайковського займає велику частку, оскільки ім'я цього геніального митця відоме у всіх куточках земної кулі. Також, в умовах повномасштабної російської агресії та післявоєнної відбудови країни Україна дуже потребуватиме національних чемпіонів у промисловості, фінансах, інноваційних технологіях, освіті, науці, культурі тощо. Саме таким національним лідером, визнаним у світі, є Академія – провідний освітній та культурно-мистецький центр Української держави.

¹ Ректор музичної Академії: наш головний скарб – це не рейтинги, не будівлі, не коштовні інструменти, а наші люди. URL: <https://www.kyivpost.com/uk/post/23975>

Тому послаблення її потенціалу шляхом перейменування, буде лише на шкоду Україні й українцям та стане типовим проявом меншовартісності, малоросійства й фаріонщини.

На нашу заангажовану думку, оскільки автор цього дослідження долучився до підготовки експертного висновку НДІУ, дискусія з цього контраверсійного питання може тривати допоки росія буде існувати у сучасному вигляді – рашистської квазінеоімперії. П. І. Чайковський геніальна особистість znana у всьому світі, творчий доробок якого є здобутком загальнолюдської цивілізації. Україна має повне право долучати його ім'я до культурної спадщини українського народу. Чому імперіям дозволено грабувати й привласнювати все що їм заманеться, а колишні колонії, як Україна, мають задовольнятися лише крихтами з барського столу й миритися з їх пограбуванням? Українці мають повне право на використання у власних потребах імені та творчої спадщини геніального митця. Тому, дії трудового колективу Академії, який попри шалений тиск корумпованих чиновників, так званих «корисних ідіотів», прихованих російських агентів, звичайнісіньких ура-патріотів тощо, вирішив не перейменовувати свій заклад, викликають повагу. Нагадаємо, наразі триває жорстока повномасштабна російська агресія, тому такі гібридні удари по рашистам і «руському миру», в рази зменшують кремлівську «м'яку силу» та значно посилюють Українську державу і послаблюють країну-агресорку.

У жовтні 2023 року НМАУ урочисто відзначила 160 років з дня заснування. До свого ювілею вона прийшла з поважними результатами. Сьогодні Академія є провідним центром музичної освіти України, в якому на 5 факультетах і 27 кафедрах навчаються понад 1100 студентів, працюють 5 Героїв України, 5 академіків і 26 членів-кореспондентів Національної академії мистецтв України, 65 народних артистів, 94 професори, 31 доктор наук, 126 доцентів, 108 кандидатів наук, 40 заслужених діячів мистецтв і 57 заслужених артистів України. Виш готує фахівців зі спеціальностей: «Музичне мистецтво» (спеціалізації: «фортепіано», «орган», «музикознавство», «композиція» «оркестрові струнні інструменти», «оркестрові духові та ударні інструменти; «народні інструменти», «хорове диригування», «оперно-симфонічне диригування», «академічний спів»); «Сценічне мистецтво» (спеціалізація «музична режисура»), «Культурологія» (спеціалізація «музична культурологія»).

Студенти НМАУ мають можливість удосконалювати виконавську майстерність у навчальних творчих колективах. Це студентський симфонічний оркестр, оркестр народних інструментів, духовий і камерний оркестри, оркестр акордеоністів, ансамбль ударних інструментів, капела бандуристів, студентський хор, ансамбль нової музики, джазовий оркестр, численні камерні ансамблі. Для забезпечення навчального процесу в Академії працюють: бібліотека (фонд налічує понад 500 тисяч друкованих книжкових і нотних видань); лабораторія звукозапису та фонофонду, проблемна науково-дослідна лабораторія з вивчення і пропаганди народної музичної творчості, навчальна лабораторія музично-інформаційних технологій, Оперна студія (Великий зал імені Героя України Василя Сліпака), Малий і Камерно-концертний зали. Академія здійснює підготовку педагогічних кадрів вищої кваліфікації в аспірантурі, асистентурі-стажуванні та докторантурі. Виш має широкі міжнародні зв'язки з багатьма зарубіжними музичними навчальними закладами і культурними центрами Франції, Німеччини, Італії, Іспанії, Литви, Нідерландів, Португалії, Польщі, Казахстану, Узбекистану, Китаю, США та ін. З 1998 року Академія є членом Європейської асоціації консерваторій, музичних академій і вищих музичних шкіл. Підготовка професійних музикантів для інших країн ведеться ще з середини 1950-х років. За цей час дипломи НМАУ отримали кілька тисяч іноземних громадян з усіх континентів світу. Сьогодні в Академії навчається понад 120 студентів із різних країн Європи, Азії, Близького й Далекого Сходу. З 2018 року виш працює за програмами міжнародної академічної мобільності, зокрема Програмою Європейського Союзу «Еразмус +»¹.

Відзначення поважного ювілею НМАУ відбувалося у двох форматах: науковому й культурно-мистецькому. Так, у четвер 19 жовтня 2023 року в приміщенні вишу розпочала свою роботу Всеукраїнська наукова конференція «Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського: соціокультурні виклики сучасності», що проводилася в рамках заходів до 160-річного ювілею НМАУ.

Із вступною промовою виступив ректор НМАУ Максим Тимошенко. Спочатку він попросив учасників наукового форуму хвилиною мовчання пошанувати пам'ять загиблих викладачів і випускників Академії у російсько-українській війні. Потім Максим Олегович розповів присутнім

¹ Історія. Національна музична академія України імені П.І. Чайковського. URL:<https://knmau.com.ua/istoriya/>

про успішні досягнення НМАУ за попередні роки і перспективи її розвитку в Україні та за її межами. На тверде переконання Максима Тимошенка державницька, україноцентрична діяльність Академії активно сприяє поступальному євроінтеграційному розвитку Української держави, збереженню української ідентичності й творенню нових сенсів, а дієва участь її співробітників і випускників у лавах Сил Оборони України та потужна волонтерська діяльність наближають перемогу українців над рашистами.

З вітальним словом виступили проректор з наукової роботи Адріана Скорик, а також проректор з навчальної роботи Віктор Бондарчук, які висловили подяку за зацікавленість та участь у Всеукраїнській конференції та побажали всім учасникам форуму цікавих доповідей та яскравих дискусій.

Директор НДІУ, голова Наглядової ради НМАУ, доктор філософії, професор, заслужений працівник освіти України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, Василь Чернець виголосив доповідь «НМАУ ім. П. І. Чайковського лідер розвитку українського музичного мистецтва в Україні». Зокрема, він зазначив: «Академія стала духовним центром України. Ви своєю успішною діяльністю уособлюєте звитягу й духовність України й українців. Ювілей – це зручна нагода поговорити про досягнення й плани на майбутнє. Академія стала осередком української національної мистецької культури. Ви не тільки зберегли напрацювання попередників, а й успішно їх розвиваєте й творите національно-патріотичну мистецьку еліту України. Коли розпочалося повномасштабне вторгнення російських військ, Ви нікуди не повтікали, а залишилися працювати під ракетними ударами рашистів. Невдовзі після початку повномасштабної агресії рашистів, викладачі й студенти Академії на Майдані Незалежності зіграли знаковий концерт, який утвердив силу духу української нації. Ви проводите величезну культурно-мистецьку й національно-патріотичну діяльність, організуючи концерти для військовослужбовців Збройних Сил України. Спочатку наші воїни не розуміють для чого їм ці концерти, а потім кажуть: «Тепер ми знаємо за що воюємо!». Під час російсько-української війни актуалізувалася боротьба за українську культурну спадщину. Наше завдання відібрати у рашистів ім'я та напрацювання Петра Ілліча Чайковського й повернути його до України та забрати у росіян музичний конкурс імені Петра Чайковського й перенести його до Києва!».

Загалом, зголосилися взяти участь у конференції понад 150 учасників. За два дні роботи наукового форуму, 19–20 жовтня 2023 року було заслухано близько ста доповідей і повідомлень. Успішна робота Всеукраїнської наукової конференції «Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського: соціокультурні виклики сучасності» в черговий раз засвідчила провідну й вагому роль Академії у формуванні національно-патріотичної мистецької еліти України.

Через тиждень, у п'ятницю 27 жовтня 2023 року у Великій залі імені Героя України Василя Сліпака НМАУ відбулась важлива подія – Концерт до 160-річчя Академії, який став кульмінаційним моментом серед низки інших акцій, приурочених до цієї дати. Почесним гостем урочистостей став Святійший Патріарх Філарет, який привітав всю творчу родину Академії, з поважною ювілейною датою та благословив на світле майбутнє. За великий внесок у розвиток національної культури та духовності, активну підтримку НМАУ, Максим Тимошенко нагородив Святійшого Патріарха Філарета орденом «Національна музична академія України імені П.І. Чайковського». Вручаючи почесну відзнаку Максим Тимошенко наголосив: «Для нас велика честь запросити Вас, Ваша Святосте, до нашої Академії. Ви завжди підтримуєте нашу консерваторію, часто буваєте у нас. Дуже цінуємо це та вдячні. Ми сьогодні не святкуємо, бо святкуватимемо після нашої перемоги, ми нині просто вшановуємо працю наших попередників за 160-років»¹.

Також Максим Тимошенко нагородив Василя Чернеця орденом «Національна музична академія України імені П.І. Чайковського». Дякуючи за нагороду, Василь Гнатович зауважив, що має за велику честь отримати таку почесну відзнаку, оскільки причетність до Академії, справжнього духовного центру України та провідного осередку української національної мистецької культури, до її минулого, сьогодення і майбуття допомагає йому гідно робити свою справу й працювати на благо України та її народу.

НМАУ привітав із поважним ювілеєм перший заступник голови Київської міської військової адміністрації, генерал-майор Володимир Кидонь, побажавши творчих успіхів й здобутків на культурно-мистецькій ниві. У свою чергу, Рікардо Муті, Пітер Гелб, Бруно Монсенжон та інші

¹ Концерт до 160-річчя НМАУ ім. П.І. Чайковського. URL:<https://knmau.com.ua/kontsert-do-160-richchya-nmau-im-p-i-chajkovskogo-2/>

видатні світові постаті надіслали теплі відеопривітання на честь ювілею Академії¹.

Знаковою подією концерту, став виступ звиятного героя України, діви-амазонки, студентки Академії Ольги Рукавішнікової, яка наразі служить у лавах Збройних Сил України. Ольга під час бойових дій отримала важке поранення, але вижила й після госпітала та реабілітаційного курсу змогла доєднатися до урочистого заходу й майстерно диригувала симфонічним оркестром. Всі учасники урочистого заходу стоячи й шаленими оплесками вітали героїчну дівчину й дякували їй за звиягу й мужність, які вона проявила захищаючи Україну від рашистів і «руського мира». Саме таких студентів виховує НМАУ, саме так вона дієво формує національно-патріотичну мистецьку еліту України.

У концерті взяли участь провідні студентські музичні колективи Академії – хор (керівник – Євген Савчук), симфонічний оркестр (керівник – Ділявер Осман), оркестр народних інструментів (керівник – Андрій Іваниш), духовий оркестр (керівник – Володимир Ткачук), оркестр баяністів (керівник – Йосип Франц), капела бандуристів (керівник – Андрій Семеляк), біг-бенд «СараБанда» (керівник – Олександр Саратський), ансамбль віолончелістів (керівник – Катерина Полянська), ансамбль ударних інструментів (керівник – Георгій Черненко). До програми урочистого мистецького заходу увійшли виступи відомих не лише в Україні, а й у світі інструменталістів, вокалістів, солістів Національної опери і Національної філармонії України та інших концертних установ. Усі вони є випускниками, а деякі нині вже й викладачами НМАУ. Це – артисти славетного Київського квартету саксофоністів (Юрій Василевич, Михайло Мимрик, Станіслав Нідзельський, Роман Фотуйма), співаки Сергій Магера, Сергій Ковнір, Сергій Гурець, Володимир Тишков, Олександр Мельничук, скрипаль Дмитро Ткаченко, бандурист Тарас Яницький, піаніст Станіслав Гумінюк. Взяли участь у концерті й поважні зарубіжні гості: Пітер Брейнер (Велика Британія) – фортепіано і Олексій Явтухович (США) – скрипка. Пітер Брейнер – не лише піаніст, а й диригент Лондонського симфонічного оркестру і композитор. Постать легендарна, оскільки відомий також як аранжувальник «Бітлз»².

¹ Там само.

² Там само.

Переповнений Великий зал імені Героя України Василя Сліпака вкотре засвідчив, що НМАУ є лідером українського музичного мистецтва в Україні, відіграє потужну роль у творенні україноцентричної гуманітарної політики Української держави та значно посилює її євроінтеграційний вектор розвитку.

Про успішні досягнення НМАУ, її керівництва й працівників свідчать численні реальні напрацювання. У зв'язку з цим, Максим Тимошенко наголошує: «Здобутки Академії насправді величезні. Цього року Академія увійшла до найпрестижнішого світового рейтингу – QS (World University Rankings) і стала єдиним ВНЗ з України, якій увійшов до списку 100 найкращих навчальних закладів планети. Також ми очолили Перший український професійний рейтинг серед мистецьких закладів освіти за 2022–2023 навчальний рік, який складався за 18 параметрами. Я дуже цим пишаюся, бо це реально доводить високий рівень музичної освіти в Україні та міжнародне визнання нашої Академії у світі. І не менш важливе наше досягнення, яке нам вдалося здійснити – це ремонт та велика реконструкція Академії, на яку чекали понад 64 роки!... Також мені вдалося втричі збільшити кількість іноземних студентів. Зараз у нас навчаються студенти з Японії, Аргентини, Китаю, Африки, велика кількість – офлайн. В нашій Академії з'явилася перша в світі музична кафедра ЮНЕСКО, і нам вдалося збільшити ліміт стипендіатів на отримання академічної стипендії. Наші викладачі отримали найбільшу кількість державних нагород за всю історію країни, суттєво збільшилася кількість лауреатів міжнародних конкурсів. Це не може не надихати. Ми гідно впоралися з тяжкою пандемією. На превеликий жаль, зараз переживаємо Велику війну, але попри це Академія продовжує активно допомагати, працювати та розвиватися. Щойно ми одноголосно прийняли рішення увічнити пам'ять нашого викладача, кандидата наук Івана Кузьмінського, який героїчно загинув на війні, та надати йому звання почесного професора посмертно. Ми зробимо все, щоб пам'ять про цю людину жила. Наші герої для Академії є в особливому пріоритеті. Дійсно, почесними професорами нашої Академії є видатні діячі «номер один» у світі мистецтва і не тільки. Це і Пласідо Домінго – один із найвідоміших тенорів свого часу та людина з видатними акторськими здібностями в історії опери, Пітер Гелба – головний менеджер Метрополітен Опера, Рікардо Муті – відомий італійський диригент та художній керівник театру Ла Скала, Джек Ма – засновник компанії Alibaba Group, а також один із

найбагатших людей світу, Естебен Вольверде Корралес – доктор філософії, професор, директор Вищої консерваторії Іспанії, та інші. Усі почесні професори активно допомагають як Академії, так і всій Україні. Вони цікавляться життям Академії, консультують і коригують нашу навчальну програму, дають онлайн уроки, майстер-класи, на них рівняються студенти – це неймовірно надихає. 2019 року візит Пласідо Домінго до нашої Академії викликав неймовірний ажіотаж. Під час церемонії нагородження званням почесного професора найвпливовіший оперний співак світу промовив зі сцени: «Для мене велика честь стати почесним професором академії, яку заснував геній музики українського походження Петро Чайковський». Не секрет, що диплом нашої Академії – це єдиний диплом у світі з України, який не потребує додаткових іспитів. Наші випускники працюють у провідних академіях світу, в Ла Скала, Метрополітен Опера. Наші студенти є багаторазовими лауреатами міжнародних конкурсів, прославляють Україну та збирають кошти на ЗСУ»¹.

В умовах повномасштабної російсько-української війни перемоги здобуваються не лише на фронті, безпосередньо на лінії бойового зіткнення, на так званому «нулі», а й у глибокому тилу. Під час гібридного етапу російської агресії (2014–2022 роки), країна-агресорка домінувала в інформаційному полі, намагалася нав'язати Україні, Європі й усьому світу імперсько-рашистське бачення російсько-української війни, трактуючи її як громадянський збройний конфлікт інспірований так званою «київською хунтою». На жаль, багато хто вірив цим брехливим інсинуаціям й сприймав за правду дезінформацію й фейки російської пропаганди. Широкомасштабне вторгнення рашистів до України й ті жахливі їх звірства, ретельно спланований і реалізований ними щодня й щогодини геноцид супроти української політичної нації, відкрив очі багатьом громадянам.

Важливо, що у цей скрутний час, НМАУ, її керівництво, викладачі й студенти в міру своїх можливостей активно долучалися до спротиву рашизму й рашистам.

¹ Ми відновили історичну справедливість, і це дуже важливо – ректор музичної академії ім. П.І. Чайковського. URL: https://www.kyivpost.com/uk/post/23882?fbclid=IwAR2JegjF-hP9s4A_h8aWzQJNATjOiVVY9szL7O46OzbBnar8epL6ATnQPLo_aem_AUMjXv6pq418-iRn2gT-mADkTU

Так в інтерв'ю Марічці Паламарчук Максим Тимошенко відзначив: «Після початку повномасштабного вторгнення наша Академія звернулася з офіційним листом до Пітера Гелба, щоб замінити російську оперну співачку Ганну Нетребко, яка була солісткою Метрополітен-опера понад 20 років, на українську співачку, випускницю Академії Людмилу Монастирську. І нам це вдалося! 5 березня 2022 року Ганну Нетребко звільнили, а її партію в опері «Турандот» виконала українка Людмила Монастирська. Метрополітен-опера зазнала великих збитків, але це було принциповим питанням. До слова, Ганна Нетребко до цього часу судиться з оперою. І це не єдина наша перемога на культурній арені. Ми одні з перших написали й домоглися, щоб на московську консерваторію наклали санкції та виключили її з Асоціації міжнародних конкурсів. Ми звернулися до всієї світової музичної спільноти щодо засудження російської агресії...Також ми поновили членство в Асоціації європейських консерваторій, до якої входять усі провідні консерваторії світу. Це дуже потужна організація, яка нам допомагає і передала нам генератори. Цікаво те, що я відкривав день України, який відбувся у межах цієї Асоціації вперше в історії. До речі, ми посприяли, щоб із цієї Асоціації вивели російські ВНЗ. Нас нещодавно запросили стати членами організації Опера Європа, яка об'єднує 300 найсерйозніших оперних театрів світу, і це велике досягнення. Я мав честь виступати на Конгресі, і там я відчув велику підтримку України. І вони теж призупинили членство російських оперних театрів у цій організації. Цікавим є такий факт: коли ми відкривали кафедру ЮНЕСКО, ми боролися з російськими ВНЗ. Тоді нам затвердили відкриття кафедри, а Росії – ні. Вони досі обурюються з цього приводу. Це наші невеликі, але дуже важливі перемоги в культурній площині»¹.

Враховуючи жахливі реалії російсько-української війни менеджмент НМАУ, намагається зберегти зроблене й крок за кроком покращувати власну матеріальну базу, інтенсифікувати навчальний процес, сприяти повноцінному входженню вишу у цивілізаційний гуманітарний простір.

З цього приводу в своєму інтерв'ю Максим Тимошенко наголосив: «Плани дуже грандіозні. Ми плануємо дуже серйозну співпрацю з США та Європою, з нашими іноземними партнерами. Вже почали перемовини з Японією. Цікавимося програмами обміну студентами та вдосконалюємо

¹ Там само.

програму онлайн задля зручності наших іноземних студентів. Плануємо завершити ремонт великої зали імені Василя Сліпака, який має унікальну акустику, та продовжити реконструкцію. Безумовно, хочеться, щоб наші викладачі мали гідну заробітну платню. Оплата праці видатних культурних діячів має бути на світовому рівні. Багато є над чим працювати – це збільшення кількості іноземних студентів, аудиторій. Ми великими темпами розвиваємося, і нам вже замало місця для всіх. Моя особиста мрія – я хочу увічнити імена наших Героїв у стінах Академії та скоріше взяти участь у концерті на день Перемоги України»¹.

Що відрізняє пересічний вищий навчальний заклад від інноваційного? Передусім, невміння й небажання конкурувати, ризикувати, цінувати свій людський інтелектуальний потенціал й рухатися в ногу з часом. Девіз їх керівників: «Краще синиця в руках, чим журавель у небі». На противагу цьому зашкарублому традиціоналізму кредо керівника НМАУ – люди, патріотизм, інновації, розвиток.

«Я хочу наголосити, – відзначив Максим Тимошенко, – що наш головний скарб – це не рейтинги, не будівлі, не коштовні інструменти, а наші люди! Це наші героїчні викладачі та студенти, які, на жаль, загинули на війні, та всі, які зараз боронять нашу державу. Наші щирі патріоти, які дають концерти для військових та поранених, їздять із гуманітарною допомогою в гарячі точки, наші студенти, які продовжують займатися музикою і прославляють Україну в світі. Ми вистоїмо попри все. Головне, щоб була перемога»².

Таким чином, провівши системний аналіз досвіду НМАУ у формуванні національно-патріотичної мистецької еліти України під час повномасштабної російсько-української війни, ми дійшли таких висновків:

По-перше, проаналізувавши історію заснування та головні етапи, які пройшов у своєму становленні й розвитку цей навчальний заклад, виявлено, що російські імперіалісти й комуністи намагалися мінімально розвивати культурний сектор в Україні, але максимально використовувати його великий потенціал для власних потреб.

По-друге, з відновленням Української держави в 1991 році, розпочався новий етап в історії Київської консерваторії, завдячуючи

¹ Ректор музичної Академії: наш головний скарб – це не рейтинги, не будівлі, не коштовні інструменти, а наші люди. URL:<https://www.kyivpost.com/uk/post/23975>

² Там само.

професійній роботі викладацького складу, талановитим студентам, вона стала провідним музичним закладом України й 1995 році була переформатована у НМАУ.

По-третє, у кінці ХХ – на початку ХХІ століть в Академії посилилося національно-патріотичне виховання, викладачі й студенти брали активну участь у суспільно-політичному житті Батьківщини. У 2004 році вони стали учасниками Помаранчевої революції. Під час так званого «Мовного майдану» влітку 2012 року вони разом з іншими небайдужими українцями чинили спротив антиукраїнському закону «Про засади державної мовної політики», що був спрямований на посилення російської мови в державному й гуманітарному дискурсі Української держави. На рубежі 2013–2014 років брали участь у Революції Гідності.

По-четверте, з початком у лютому 2014 р. неоголошеної російсько-української гібридної війни, а особливо після 24 лютого 2022 року, коли розпочалося повномасштабне вторгнення російських військ до України, Академія стала одним з потужних центрів консолідації української політичної нації навколо спільних цінностей, якими є, наприклад, національна культура загалом й українська музична справа зокрема.

По-п'яте, Петро Чайковський – видатний діяч світового музичного мистецтва, має, без сумніву, генетичне українське походження. За громадською позицією і мистецькою діяльністю Петро Чайковський жодним чином не може бути віднесений до одіозних ідеологів «руського мира» й «рашизма», а його унікальна творча спадщина, беззаперечно, належить не лише світовій, а й українській культурі та її невід'ємною фундаментальною складовою. Заборона вивчення творчості Петра Чайковського, виконання його геніальних творів, вилучення імені славного композитора з назв вулиць, будинків, закладів освіти, музеїв, культурно-мистецьких установ є проявом відверто антиукраїнської, антидержавницької позиції.

По-шосте, НМАУ відіграє вагомий роль у формуванні національно-патріотичної мистецької еліти України як важливого чинника українського націє- та державотворення в умовах повномасштабної російсько-української війни.

По-сьоме, перспективи подальшої діяльності НМАУ в умовах неоголошеної повномасштабної російсько-української гібридної війни спрямовані на потужний інноваційний розвиток українського музичного мистецтва, взаємовигідну співпрацю з відомими європейськими й

світовими культурно-мистецькими музичними центрами, залучення до освітньо-навчального процесу іноземних громадян, збереження української культурної спадщини, формування національно-патріотичної мистецької еліти, згуртування громадян України супроти спробам рашистів та їх проксі розчленувати та ліквідувати Українську державу, знищити українську ідентичність та українську націю й силоміць нав'язати українському громадянському суспільству, російську великодержавність, «русский мир», «рашизм», російську мову, російську культуру, російскість тощо, все це посприяє формуванню нової української політичної нації, глобальній проукраїнській консолідації та інтенсифікує євроінтеграційні й євроатлантичні процеси і прагнення українців стати невід'ємною складовою європейської цивілізації.

По-восьме, оскільки НМАУ є важливою частиною українського гуманітарного простору, потужним сектором національної освіти й вагомим елементом національно-патріотичного виховання, то в умовах повномасштабної російської агресії, вивчення проблеми осмислення її ролі у формуванні національно-патріотичної мистецької еліти України потребує подальшого системного опрацювання.

3.4. Використання музейної справи задля актуалізації національно-патріотичного виховання в Україні в умовах неоголошеної російсько-української війни.

Під час російсько-української війни, яка розпочалася в лютому 2014 р. й триває наразі, актуалізувалося питання згуртування українських громадян для захисту держави від агресивних дій загарбників. Для повної перемоги над російськими загарбниками недостатньо їх розгромити на полі бою. Треба цілковито здолати ворога в гуманітарній, духовній, культурній, мистецькій та інформаційній сферах. Задля цього є нагальна потреба в завершенні реформування гуманітарного простору України, позбавлення його колоніальної і тоталітарної спадщини та негативних впливів так званого «русского мира». На превеликий жаль, повномасштабна російсько-українська гібридна війна перетворила на руїни дуже багато міст і сіл України, у тому числі постраждала велика кількість музеїв, культурних пам'яток та поставила під питання саме

існування української державності та української нації¹. Проте, завдяки Всеукраїнському патріотичному здвигу громадянського суспільства, ворог був зупинений.

Українські музеї як осередки українськості мають стати інституціональними чинниками національно-патріотичного виховання громадян Української держави та сприяти впровадженню україноцентричних сенсів і наративів, у тому числі напрацювань й ідей українських музейників і музеєзнавців у гуманітарний простір України в умовах повномасштабної російсько-української гібридної війни. Оскільки, українські музеї є невід'ємною частиною національного гуманітарного простору то вони мають і, зрештою, стануть осердям етнічної самобутності та національної ідентичності.

Актуальні питання розвитку музеїв та музейної справи в Україні цікавили багатьох учених. Окремі аспекти даної проблематики висвітлювали такі дослідники: Г. Андрес, В. Артюх, В. Баталкіна, Т. Березнюк, Н. Білас, Р. Божко, В. Бочковська, О. Висовень, І. Гайдаєнко, Л. Гріффен, Т. Грудевич, Л. Держинська, Т. Діденко, О. Жам, Н. Заїка, С. Зозуля, С. Зубар, С. Кагамлик, Н. Капустнікова, Л. Карчина, Д. Кепін, Ю. Ключко, В. Кобзар, А. Коваленко, Б. Кожушко, В. Константинов, О. Корнієнко, О. Лукашевич, Г. Макушина, Р. Маньковська, В. Маштавір, Є. Миронов, Л. Міненко, Т. Назаренко, Г. Новікова, О. Новікова-Вигран, О. Павлова, Д. Палій, С. Пустовалов, Л. Руденко, О. Степанок, С. Татаринов, Д. Тетеря, С. Тетеря, О. Титова, В. Ткаченко, Н. Ткаченко, Л. Хауха, П. Хомич, С. Чиберак, М. Чорна, В. Шакула, А. Шешеня, Л. Шкіра, М. Шкіра, В. Щербак, А. Щербань, М. Юрійчук, М. Юхимчук, О. Ющенко, Д. Яшний та інші.

Водночас, проблема музеїв як інститутів національно-патріотичного виховання розроблена ще недостатньо. Розпочинаючи її вивчення, ми, перш за все, дамо визначення важливих понять, на яких ґрунтується наше дослідження. По-перше, «музейна справа», – це особлива царина культурної, освітньої і наукової діяльності, яка цілеспрямовано здійснюється музеями загалом й музейними працівниками зокрема, щодо пошуку, вивчення, комплектування, зберігання, використання та

¹ Чернець В.Г., Додонов Р.О. Захист культурної спадщини в умовах повномасштабної російсько-української війни: уроки і перспективи. *Вісник Науково-дослідного інституту українознавства*. 2023. Вип. 1. С. 47–61. [https://doi.org/10.30840/2786-8818.1\(1\).2023.292987](https://doi.org/10.30840/2786-8818.1(1).2023.292987)

популяризації різноманітних культурних цінностей матеріальної та духовної культури. Музейна справа, характеризується як цілісний комплекс, який об'єднує національну музейну політику Української держави, кодифіковане музейне законодавство України, держане музейне будівництво, теоретичне музеєзнавство й емпіричну музейну практику.

По-друге, «українські етнокультурні процеси» – це довготривалий історичний розвиток під час якого на теренах залюднених українцями формується їх власний етнокультурний простір та зароджується і розвивається цілісний етнокультурний комплекс прямо й опосередковано, пов'язаний зі спільними походженням українців, функціонуванням їх рідної мови, творення залюдненої ними етнічної території, побутування традиційної української культури, утвердженням християнської віри тощо¹.

По-третє, «український етнокультурний простір» – це побутування на певній території своєрідного і неповторного комплексу матеріальної й духовної культури українського народу протягом досить тривалого часу, саме внаслідок цього довготривалого розвою він набуває самобутності та довершеності².

По-четверте, український етнокультурний простір поєднує у собі цілісну сув'язь базових елементів, що творилися протягом багатьох віків на землях заселених українським людином. Поєднання цих неповторних чинників створило унікальний «український етнокультурний комплекс»³.

Вже одинадцятий рік поспіль триває неоголошена російсько-українська війна. Щоби перемогти знівельованого нападника і знищити останню пострадянську імперію українцям треба напружити і мобілізувати не лише військові, економічні, дипломатичні, фінансові, інформаційні та інші ресурси, а й інтелектуальні. Росія завжди прагнула поглинути Україну, щоби згодом перетворити її на Новоросію, а українців – спочатку на малоросів, а потім на звичайних росіян, тим самим остаточно вирішивши так зване українське питання. Саме тому знання власної минувшини, збереження та популяризація культурних цінностей

¹ Фігурний Ю. Аналіз українських етнічних, націєтворчих та етнокультурних процесів. *Емінак: науковий щоквартальник*. 2018. №1(21). Січень-березень. Т. 1. С. 6.

² Фігурний Ю., Шакурова О. Зміна підходів до наукового дослідження генези українського народу у другій половині XX – на початку XXI століття. *Українознавство*. 2019. № 2 (71). С. 125-126.

³ Фігурний Ю. Консолідація українства як відповідь на виклики постколоніальної доби: етнокультурні та націєтворчі аспекти. *Українознавчий альманах*, 2017. № 21. С. 101.

допоможе українцям здолати внутрішніх і зовнішніх ворогів та зберегти самобутність й українськість.

На разі є нагальна потреба не лише у пізнанні й осмисленні української минувшини, а й у збереженні визначних пам'яток духовної і матеріальної традиційної культури. Особливо важливими ці питання, як наголошує О. Шакурова, стають у доленосні для українського народу часи, коли нація намагається відстояти свою окремішність і самобутність та припинити зазіхання з боку інших держав¹.

З відновленням української державності у 1991 р. українці отримали реальний шанс розпочати творення національної держави, економіки, освіти, науки, культури тощо. З усіх вище перерахованих сфер буття України, національна культура займає одне з провідних місць, оскільки вона надає змогу творити, зберігати й популяризувати ті величезні надбання, що були створені на наших теренах впродовж багатьох тисячоліть великою кількістю етнічних спільнот, які мешкали тут у різні часи. Ці неоціненні надбання допомагають громадянам незалежної України не лише пізнавати своє минуле, розуміти сьогодення, але й впевнено дивитись у майбуття.

Одним з важливих складових національної культури є музейна справа, головним завданням якої є пошук, вивчення, зберігання та популяризація різноманітних культурних цінностей. Чільне місце у цьому неперервному процесі належить саме музеям – спеціальним культурно-просвітницьким та науково-дослідним закладам, які займаються пошуковою, науковою, експозиційною, фондовою, екскурсійною, видавничою діяльністю, спрямованою передусім на знаходження, опрацювання, ознайомлення громадян з чисельними артефактами.

Варто відзначити, що музеї, музейні зібрання та музейні експозиції не лише виконують суто культурно-просвітницькі завдання, знайомлять відвідувачів з пам'ятками старовини тощо, але й мають вагоме ідеологічно-пропагандистське навантаження, сприяючи національно-патріотичному вихованню громадян. Так, у тоталітарну добу компартійна влада багаточисельні атеїстичні, революційні, ленінські, військові та інші музеї спрямовувала передусім на пропагування комуно-більшовицької ідеології та творення так званого «радянського народу».

¹ Шакурова О. В. Основні концепції етногенезу українського народу: вітчизняна історіографія (кінець XIX – початок XXI ст.). / Відповідальний редактор Фігурний Ю. С. Київ: Видавець Олег Філюк. С. 5.

З ліквідацією тоталітарної держави та розбудови суверенної української, розпочався поступовий процес реформування музейної справи. З початку здавалося, що українцям дуже швидко вдасться здолати радянський спадок як у зовнішній, так й у внутрішній політиці загалом й у музейній справі, зокрема.

Що стосується становлення у самостійній Україні модерних музеїв, то цей процес розтягнувся на десятиліття. Так, найбільш одіозний спадок тоталітаризму – музеї присвячені життю та діяльності В. Леніна й інших комуністичних очільників, радянських діячів, атеїстичні тощо були ліквідовані чи перепрофільовані, але у переважній більшості музейні зібрання, велика кількість музейних експозицій розповідали про «звитяжне» радянське минуле, тим самим продовжуючи пропагувати цінності комуністичної епохи.

Незначна кількість музеїв і музейних зібрань, присвячених сталінським репресіям, голодоморам, українським визвольним змаганням 1917–1921 рр., Українській повстанській армії тощо залишалися на маргінесі українського культурного життя загалом і музейної справи зокрема.

Перші тектонічні зрушення відбулися за президентства В. Ющенка (2005–2010 рр.), коли проблема пошанування жертв Голодомору 1932–1933 рр. була піднята на державний рівень. Внаслідок цієї цілеспрямованої діяльності створювалися нові музеї, музейні зібрання і музейні експозиції, які фахово та об'єктивно демонстрували відвідувачам справжню, а не міфологізовану історію українців, які перебували під тоталітарною владою. Все це дало змогу усвідомити українському народу все жахіття тих жахливих і страшних часів.

Проте непослідовна внутрішня політика В. Ющенка зрештою призвела до реваншу проросійських сил за президентства В. Януковича (2010–2014 рр.) та деякого гальмування у розвитку української модерної музейної справи.

Врешті-решт, Українська національна революція початку XXI століття, яка розпочалася восени 2013 року й триває по цей день, стала величезним цивілізаційним потрясінням для України й українців. Головне її завдання: зламати й остаточно знищити кланово-олігархічну (кланово-люмпенську) модель, яка запанувала в Українській державі з середини 90-х років XX століття, сформувати українську політичну націю та створити умови для входження України євроатлантичних організацій

(Європейського Союзу й Північно-Атлантичного військового альянсу). Українська національна революція не лише ліквідувала антинародний режим, а й призвела до наступного етапу у розвитку музейної справи в Україні. На нашу думку, він характеризується цілеспрямованим, послідовним намаганням остаточно позбавитися залишків постколоніального та пострадянського минулого.

Перше архіважливе завдання щодо розвитку музейної справи в Україні є повне відмежування від імперської й тоталітарної спадщини. У музеях, музейних зібраннях й музейних експозиціях має відбутися певне переосмислення таких заідеологізованих концептів як:

1) Київська Русь – держава та спільна колиска трьох братніх народів: росіян, українців та білорусів;

2) українці завжди прагнули воз'єднатися з росіянами, тому Переяславська Рада 1654 р., кульмінація й апофеоз цього незворотного історичного процесу;

3) українці і росіяни – брати по духу і по зброї й завжди гуртом били ворога, а Полтавська битва 1709 р. є яскравим прикладом цього військового братерства;

4) український і російський народи мають спільне історичне коріння, спільну історію яка поєднала їх навіки;

5) Велика Вітчизняна війна – визначна подія яка згуртувала радянський народ у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками;

6) пам'ять про героїчне радянське минуле, попри деякі негаразди, треба берегти й передавати у спадок новим поколінням;

7) бійці Української Повстанської Армії – зрадники й фашистські колаборанти;

8) українці та росіяни – брати та єдиний народ, а існування незалежної Української держави прикре непорозуміння, яке невдовзі вирішиться об'єднанням російського, українського і білоруського народів в єдину могутню державу, а це посприяє відновлення Великої Росії.

Друге важливе державницьке завдання стосовно розбудови музейної справи в Україні – це створення всеукраїнської мережі музеїв, присвячених неоголошеній російсько-українській гібридній війні, що розпочалася в лютому 2014 р. і триває по цей день. Функціонування таких музеїв не лише посилює національно-патріотичне виховання та гуртує громадян України задля відсічі ворожої мілітарної, інформаційної, економічної й духовної агресії, а й допомагає у творенні модерної

української політичної нації. Згадаймо як у тоталітарну епоху комуністичні ідеологи створили міф про так звану «Велику Вітчизняну війну радянського народу проти німецько-фашистських загарбників». Під цей наскрізь заідеологізований концепт був створений потужний суспільно-політичний, науково-освітній, культурно-пропагандистський дискурс, який сприяв утворенню так званого «радянського народу» і гуртував його навколо комуністичної партії та радянського уряду, а численні музеї так званої «Великої Вітчизняної війни» щоденно зомбували населення СРСР та допомагали творити так званих «совків». Наразі, цей пострадянський конструкт-симулякр залишається, на превеликий жаль, дієвим і у сучасній Україні. Про це свідчить відзначення багатьма українцями так званого свята «День Перемоги» та нерозуміння ними його цинічності та фейковості. Також це свято допомагає росії прив'язувати громадян України не лише до їх спільного минулого, а й сприяє збереженню їх проросійських поглядів. Саме тому створення музеїв російсько-української війни не лише допоможе українцям пошановувати світлу пам'ять загиблих, а й показати всю правду про новітній російський імперіалізм, рашизм, «русский мир» тощо, та, врешті-решт, значно посилити національно-патріотичне виховання та створити українську політичну націю.

Третім вагомим напрямком розбудови музейної справи в Україні є наповнення музеїв, музейних зібрань й музейних експозицій українським етнокультурним контентом. Однією із важливих засад українства є українська етнічна ідентичність (самобутність, тотожність тощо) – усвідомлення українцями своєї приналежності до українського етносу через ототожнення базових характерних чинників свого духовного світогляду і матеріального добробуту з численними ознаками й складниками української етнічної спільноти. У свою чергу, головними етновизначальними рисами українського народу є: спільність історичного походження, мовна єдність (побутування в його середовищі української мови), наявність власної споконвічної етнічної території, самобутня духовна і матеріальна традиційна культура, релігійність, збереження й існування самосвідомості, етнічної пам'яті, самоназви, менталітету, стереотипів поведінки тощо¹.

¹ Фігурний Ю.С. Михайло Сікорський – світоч України. Київ: НДІУ, 2017. 1С.48.

У свою чергу, українська етнічна самобутність допомагає формувати та розвивати українську національну ідентичність (сукупність світоглядних ідей, поглядів, концепцій й уявлень стосовно засадничих інтересів української нації та пошуку дієвих засобів і шляхів їх забезпечення)¹.

Наразі є нагальна потреба у пізнанні й осмисленні українських етнокультурних процесів, українського етнокультурного простору, українського етнокультурного комплексу, української етнічної та національної ідентичностей та об'єктивне й комплексне їх висвітлення у музеях, музейних зібрань музейних експозиціях і наповнення їх україноцентричним змістом.

Четвертим важливим напрямком розвитку музейної справи в Україні є осмислення сучасних тенденцій і трендів у музейній політиці, музеєзнавстві, музейній практиці тощо. Саме тому, проведення 9 листопада 2022 р. у м. Києві до Дня української писемності та мови й до 50-річчя Музею книги і друкарства України XIII Міжнародної науково-практичної конференції «Українська писемність та мова в манускриптах і друкарстві» стало визначною подією не лише для поважного українського музею, учасників наукового зібрання, а й для усіх музейників України.

Треба відзначити, що конференція відбувалася під час повномасштабного російського вторгнення. Буча, Ірпінь, Бородянка, Гостомель, Маріуполь, Харків, Миколаїв, Нікополь, Кривий Ріг, Чернігів, Суми та інші міста і села України стали прикладом жахливих дій окупантів супроти мирного населення. У цих злочинах проти людяності яскраво проявився геноцидний характер збройної та інформаційної агресії рф проти України. Зазнаючи дошкульних поразок на полі бою збройні сили рф, окрім артилерійського так званого «вогневого валу», який щент руйнує і знищує матеріальний і людський ресурс української нації розпочали застосовувати комбіновані ракетно-артилерійські удари для повної ліквідації критичної інфраструктури України (електрогенеруючих і теплогенеруючих потужностей, електромереж, тепломереж, водоканалів тощо), щоби в умовах мінусових температур змусити населення панікувати, бунтувати й чинити активний тиск на владу, задля перемовин

¹ Фігурний Ю.С. Українська національна ідентичність. *Фігурний Ю.С. Козацькі збройні виступи 20–30-х рр. XVII ст. як дієвий чинник українського етнодержавонацієтворення в українознавчому вимірі. Монографія та вибрані українознавчі праці.* Київ: ННДІУВІ. 2012. С.143.

і капітуляції. Знищення десятків тисяч людей, руйнація критичної інфраструктури, яка у свою чергу призведе вже до сотень тисяч вбитих, поранених і постраждалих громадян України – є лише дієвим інструментом керівництва рф для здійснення геноциду українців, знищення українських музеїв, музейних споруд, музейних зібрань, колекцій, експозицій тощо та остаточна ліквідація Української держави.

Під час роботи конференції в будівлі Музею книги і друкарства України не працювало опалення, двічі вимикалося електроживлення й призупинялася онлайн трансляція наукового зібрання. Проте, незважаючи на всі ці перешкоди та завдячуючи вмілому модеруванню провідного наукового співробітника Музею книги і друкарства України, доктора історичних наук Світлани Кагамлик, учасники робили фахові доповіді й толерантно дискутували, довіряючи власне життя воїнам Збройних Сил України та міцним стінам стародавньої будівлі, яка пережила не один військовий конфлікт.

З цього приводу директор Музею книги і друкарства України, кандидат історичних наук Валентина Бочковська наголошує, що сьогодні, коли на теренах України точиться запекла кровопролитна війна, розв'язана країною-терористкою росією, 3-D лазерне сканування цінних архітектурних пам'яток, культурних об'єктів тощо є «надзвичайно актуальним в рамках збереження української культурної спадщини»¹.

Як зазначалося нами вище, Україна вже 11-й рік поспіль перебуває у стані війни з путінською автократією. Зпочатку, після анексії російськими окупантами в лютому-березні 2014 року кримського півострова, військове протистояння відбувалося виключно на Сході України. Проте згодом, з 24 лютого 2022 року вся без виключення територія Української держави стала об'єктом нападу російських агресорів. Для рашистів немає нічого святого, вони вбивають і калічать громадян України, незважаючи на вік, гендер тощо, руйнують і знищують міста, села, підприємства, об'єкти критичної інфраструктури, історичні, релігійні, культурно-мистецькі пам'ятки Української держави. Символічно, що в рік коли виповнилося 300 років з дня народження філософа, поета, педагога й музиканта Григорія Сковороди, російські окупанти зруйнували Національний

¹ Бочковська В. Графічні зображення друкарні Києво-Печерського монастиря XVII-XX ст. як джерело вивчення історії архітектурних змін будівлі. *Українська писемність та мова в манускриптах і друкарстві. До 50-річчя Музею книги і друкарства України* Упорядники: С. Кагамлик, Д. Палій. Київ, 2022. С. 21.

літературно-меморіальний музей геніального українського мислителя, що знаходився у с. Скородинівка Харківської області. Добре, що незадовго до цієї трагедії працівники музею заховали найбільш цінні експонати.

Враховуючи, що воєнні дії тривають, а ворог продовжує маніакально «демілітаризувати» й «денацифікувати» Україну й українців, треба продовжувати комплексну роботу по збереженню національної культурної спадщини, по можливості найбільш цінні експонати й раритети евакуювати до дружніх країн. Треба відзначити як у Києві найбільш цінні пам'ятники (княгині Ользі, Богдану Хмельницькому, Михайлу Грушевському) були надійно захищені від можливих ушкоджень. Зрозуміло, що великі архітектурні об'єкти як-то Софійський собор, Андріївську церкву, Володимирівський собор, Кирилівську церкву тощо не закладеш мішками з піском. Необхідно провести 3-D фіксацію по можливості всіх історико-культурних пам'яток України. Так, це потребуватиме великих фінансів, частину яких, ймовірно, виділить Українська держава, а частину, можливо, наші друзі і союзники. Зрештою, сучасні гаджети й цифрові камери дають можливість зробити велику кількість цифрових світлин будь-яких пам'яток як ззовні, так і всередині цих об'єктів, а якщо вони будуть пошкоджені внаслідок воєнних дій то ці фотографії дадуть можливість відновити їх первісний вигляд вже після завершення війни.

Загалом, вирішення цієї проблеми (захист історичної та культурно-мистецької спадщини) потребує координації дій влади й у центрі, і на місцях. Так, наразі автор дослідження мешкає у старовинному українському місті Переяславі й мав можливість у 2017 р. попрацювати за сумісництвом на посаді наукового співробітника науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічний заповідника «Переяслав», й отримав вагомий досвід музейної роботи, як практичної так і теоретичної. Саме тому, наприклад, для збереження сакрально-архітектурних об'єктів Переяславського скансена, як і будь-якого музейного об'єкта в Україні, в умовах повномасштабної російсько-української війни, то окрім 3-D, фото-, відео-, кіно-, та телефіксації є потреба у посиленні заходів протипожежної безпеки. Оскільки всі пам'ятки зроблені з дерева, то при ймовірній пожежі внаслідок влучення ракет, бомб, снарядів тощо вони можуть сильно постраждати. Для мінімізації такого жахливого сценарію треба значно розширити засоби

пожежогасіння, перевіряти, оновлювати систему пожежних гідрантів, мати власну пожежну машину й автономне забезпечення водою (водяні свердловини), а водоймища які є на території скансену, мають бути наповнені водою, щоби при необхідності забезпечити пожежників водою для гасіння пожеж. Також на території скансену, чи хоча би як найближче до нього, треба збудувати надійне укриття, а ще краще- повноцінне бомбосховище, щоби зберегти життя як персоналу скансену, так і звичайним туристам. Наявність надійного бомбосховища надасть можливість проводити екскурсії навіть під час російсько-української війни, а вже у повоєнний час у ньому можна буде розмістити експозицію присвячену цій повномасштабній російській агресії. Всі ці запропоновані заходи, на нашу думку, посприяють мінімізації руйнування та нищення в жорстоких умовах воєнного конфлікту релігійних, історичних, культурно-мистецьких пам'яток в Україні та сакральних-архітектурних об'єктів Переяславського скансену. Зрештою, це теж буде одним з вагомих внесків задля перемоги над російськими реваншистами й агресорами.

Таким чином, розглянувши використання музейної справи задля актуалізації національно-патріотичного виховання в Україні в умовах неоголошеної російсько-української війни, нами зроблено такі висновки:

По-перше, повноцінне функціонування музеїв України в умовах сучасної російсько-української війни набуває вагомого значення, оскільки є одним із дієвих чинників консолідації українців задля перемоги над рашистами і «русским миром».

По-друге, музеї та музейна справа є надзвичайно важливою складовою українських етнічних, етнокультурних, державотворчих та націєтворчих процесів.

По-третє, відновлення Української держави на початку 90-х рр. ХХ ст. надало можливість українцям стати господарями своєї долі та розпочати оновлення в усіх сферах суспільного, політичного, економічного, науково-освітнього, духовного та культурного життя, проте, колоніальний і тоталітарний спадок суттєво гальмував і гальмує процеси реформування.

По-четверте, Українська Національна революція початку ХХІ ст. та неоголошена російсько-українська гібридна війна суттєво вплинули на українські етнокультурні процеси та пришвидшили оновлення України загалом і музейної справи зокрема.

По-п'яте, маємо надію, що очистивши музеї, музейні зібрання та музейні експозиції від конструктив-симулякрів імперського та радянського минулого та наповнивши їх новим україноцентричним контентом, цим самим допоможемо українським громадянам здолати агресора, посилити національно-патріотичне виховання й створити українську політичну націю та розбудувати правову, демократичну, інноваційну, духовну і заможну Українську Самостійну Соборну Державу.

3.5. Місце Музею просто неба у Переяславі у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України під час війни

Продовжуючи розпочату у попередньому підрозділі музейну тематику, хотілося б привернути увагу до досвіду національно-патріотичного виховання, що здійснюється в Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини в Переяславі. Попри всі випробування й негаразди завдяки подібним інститутам українці зберігають й передають наступним поколінням історію, мову, культуру, звичаї та традиції.

Актуальні питання щодо історії створення, становлення, функціонування й розвитку Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (далі – НІЕЗ «Переяслав») загалом, і Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини зокрема, цікавили багатьох дослідників. Окремі аспекти даної проблематики висвітлювали: С. Авраменко, Ю. Авраменко, В. Білоусько, І. Більченко, І. Бова, М. Бойко, Н. Бойко, М. Бондаренко, Г. Бузян, С. Верговський, О. Висовень, В. Вовкодав, С. Вовкодав, І. Гайдаєнко, О. Горбовий, Л. Гладун, Л. Годліна, Т. Грудевич, М. Губочкін, С. Дембіцький, Н. Дем'яненко, І. Дунайна, Є. Єгоров, М. Жам, О. Жам, А. Задорожна, Н. Заїка, С. Захарченко, Н. Захарук, С. Зубер, Є. Іщенко, О. Калінович, Ю. Калінович, Г. Козій, О. Колибенко, О. Колибенко, Н. Костенко, А. Кузьменко, Н. Кухарева, І. Кучеренко, О. Лукашевич, Л. Набок, Т. Нагайко, А. Наконечна, В. Нікітіна, Н. Павлик, С. Пригонюк, Т. Родіоненко, Н. Ревега, М. Сікорський, О. Степанова, Д. Тетеря, С. Тетеря, В. Ткаченко, Н. Ткаченко, Л. Чирка, В. Шакула, Л. Шкіра, М. Шкіра, Н. Шкіра, О. Юрченко, Н. Юхименко та інші.

Разом з тим, треба зазначити, що проблема системного осмислення ролі Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір Української держави під час повномасштабного вторгнення російських військ до України, поки ще не стала об'єктом спеціального вивчення й тому заслуговує на більш глибоке та різностороннє висвітлення.

Розпочинаючи осмислення цієї важливої наукової проблематики, надамо визначення базових засадничих понять, на яких ґрунтується наше дослідження.

По-перше, «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» – перший в Україні етнографічний музейний комплекс просто неба, головним завданням якого є знаходження, збереження, вивчення та популяризація пам'яток матеріальної й духовної культури українського народу та інших етнічних спільнот, які мешкали на цих теренах протягом багатьох тисячоліть існування людської цивілізації.

По-друге, «освітній та гуманітарний простір України» – цілісна сукупність багатьох сфер державної, суспільної, громадянської та культурної діяльності, яка у повній мірі забезпечує просвітницькі, мовні, культурні й загальнолюдські законні потреби громадян Української держави.

Незважаючи на терор російських загарбників, Україна й українці тримають удар, гуртуються й крок за кроком наближають перемогу. У цій кривавій боротьбі культурно-інформаційний фронт є одним із вагомих чинників протистояння рашистській навалі. У свою чергу, працівники НІЕЗ «Переяслав» загалом, і Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини зокрема, в умовах повномасштабної російсько-української війни активно долучилися до спротиву рашистам й своєю системною діяльністю сприяли посиленню національно-патріотичного виховання громадян України та їх консолідації для перемоги над російськими загарбниками.

Восени 2023 р. відбулася знакова подія для України й українців – пошанування столітнього ювілею Патріарха української культури, Подвижника музейної справи, Людини й Громадянина – Михайла Івановича Сікорського.

У зв'язку з цим, 27 вересня 2023 р. у приміщенні Музею українського рушника на території Музею народної архітектури та побуту

Середньої Наддніпрянщини відбувся захід «Світ українського рушника». Він проходив у рамках святкування 100-річчя з дня народження фундатора переяславських музеїв, Героя України Михайла Івановича Сікорського. На свято завітали працівники культури, друзі, однодумці, колеги, ветерани музейної справи, гості древнього Переяслава. Розпочали поважний захід хвилиною мовчання вшановуючи пам'ять М. І. Сікорського (13.10.1923–27.09.2011). Після виконання гімну України, ведуча, молодший науковий співробітник Музею історії лісового господарства Середньої Наддніпрянщини Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» НІЕЗ «Переяслав» Наталія Шкіра запросила до вітального слова генерального директора НІЕЗ «Переяслав» Олексія Лукашевича. У своєму виступі Олексій Михайлович подякував всім, хто долучився до роботи по оновленню експозиції Музею українського рушника та зазначив унікальне значення рушника-оберега для українців¹.

Про важливу роль Михайла Івановича у розвитку Переяслава як туристичного міста відомого на увесь світ, розповів начальник відділу культури і туризму Переяславської міської ради Валентин Шуткевич. У свою чергу, старший науковий співробітник Музею українського рушника Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» НІЕЗ «Переяслав» Наталія Заїка розповіла про історію створення Музею, про демонтаж предметів музейного значення з експозиції 11 березня 2022 р. (у зв'язку з початком широкомасштабної російської агресії). Також, Наталія Любомирівна зазначила, що у 2023 р. не зважаючи на війну яка продовжується, було прийнято рішення розпочати працювати над відновленням експозиції та проведення реекспозиції Музею українського рушника й подякувала всім хто долучився до відновлення та реекспозиції Музею. Спогадами про співпрацю з Михайлом Івановичем та про значення українського рушника у його житті, поділилися з присутніми ветерани музейної справи Галина Іванівна Козій, Лариса Олексіївна Годліна, Ніна Олександрівна Захарчук, Людмила Миколаївна Набок².

Доктор історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Музею М. М. Бенардоса Науково-дослідного

¹ Заїка Н. Л. Світ українського рушника. Веб-сайт URL:<https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2875-svit-ukrayinskoho-rushnyka.html>

² Там само.

філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» НІЕЗ «Переяслав» Віктор Ткаченко розповів про ті зміни, що відбулися в оновленій експозиції Музею. Зокрема, Віктор Миколайович наголосив, що народна культура має велике значення в російсько-українській війні. Про виставку робіт учнів Переяславської художньої школи імені Петра Холодного, яка демонструється у Музеї українського рушника, розповіла директор закладу Ірина В'ячеславівна Кузьмицька. Прекрасні виступи подарували вихованці та викладачі мистецької школи імені Павла Синиці та учениця 4-Б класу Переяславської гімназії № 1 Анна Апанович, яка зачитала вірш «Український рушник». По завершенню культурно-мистецького й патріотичного заходу, всі присутні мали змогу ознайомитися із оновленою експозицією Музею українського рушника. Подяки учасникам заходу «Світ українського рушника» вручив заступник генерального директора НІЕЗ «Переяслав» з науково-методичної роботи Олександр Володимирович Колибенко¹.

Вже незабаром, 13 жовтня 2023 року у Переяславі відзначали 100-річчя з дня народження Героя України, лауреата Шевченківської премії, багаторічного генерального директора НІЕЗ «Переяслав» Михайла Івановича Сікорського. У ці ювілейні дні відбулася ціла низка різноманітних заходів з вшанування відомої особистості, музейного діяча, історика, етнографа, археолога та патріота України. Зокрема, для слухачів Малої академії наук України, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Музею М. М. Бенардоса Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» НІЕЗ «Переяслав» Віктор Ткаченко 18 жовтня 2023 р. провів онлайн-екскурсію до цієї важливої ювілейної дати: «Михайло Сікорський – творець музейного простору Переяслава»².

На початку своєї онлайн-екскурсії музеями заповідника Віктор Миколайович зазначив, що 13 жовтня 2023 р, у день народження Михайла Сікорського, у Переяславі, на території Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини було відкрито пам'ятну дошку імениннику, а у самому місті – пам'ятник. Далі науковець розповів

¹ Там само.

² Ткаченко В. М. Михайло Сікорський – творець музейного простору Переяслава. Веб-сайт URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2891-mykhaylo-sikorskyi-tvorets-muzeynoho-prostoru-pereaslava.html>

біографію ювіляра, проаналізував його життєвий шлях та здобутки. Віктор Миколайович наголосив, що спочатку, коли Михайло Іванович у 1951 р. приїхав працювати в краєзнавчий музей у Переяслав, то він складався лише із трьох кімнат, де експонувалася незначна частина музейних предметів, що не становили великої історичної цінності. Проте з часом, Михайлом Сікорським, спільно з колегами та однодумцями вдалося створити тут, у Переяславі, 24 різнотематичні музейні експозиції, що стали відомими на весь світ. Віктор Ткаченко, за допомогою комп'ютерних технологій продемонстрував різновиди музеїв, частково їх експозиції, наголосив про окремі цікаві історії з їх створення та відзначив людей які допомагали Михайлу Сікорському у скрутні часи тощо¹.

Українська національна революція початку ХХІ століття є тим феноменом який назавжди змінив долю України й українців. Вона розпочалася 21 листопада 2013 р. й триває наразі, оскільки головні її завдання, а саме знищення кланово-олігархічної системи, розбудова конкурентної ринкової економіки й громадянського суспільства та входження Української держави до Європейського Співтовариства і Північно-Атлантичного оборонного альянсу ще не виконані. Проте, одне з важливих завдань революції було здійснено – євразійський вектор руху яким опікувалися проросійсько-налаштовані українські політики був скасований, натомість активізувався євроатлантичний. Саме тому, російські реваншисти 20 лютого 2014 р. розпочали спочатку гібридну агресію проти України українців, а вже 24 лютого 2022 р. – повномасштабну війну. Попри всі зусилля рашистів, українська політична нація вистояла, а Сили Оборони України виснажують й знищують російських нападників, але для пришвидшення перемоги українцям треба посилювати національно-патріотичне виховання громадян України. Розуміючи це, співробітники скансену активно займаються не лише виключно музейними справами, фондовою роботою, проведенням екскурсій, науковими дослідженнями тощо, а й організовують і виступають з лекціями прямо і опосередковано пов'язаними з актуальними питаннями українських етнічних, державотворчих, націєворчих та етнокультурних процесів перед громадянами України.

Тому, до Дня гідності та свободи й для пошанування учасників одного з перших етапів Української національної революції початку ХХІ

¹ Там само.

століття, а саме, під час відзначення десятої річниці Революції Гідності 21 листопада 2023 року для учнів 10 класу Комунального закладу Київської обласної ради «Переяславський ліцей «Патріот» (далі – КЗ КОР «Переяславський ліцей-інтернат «Патріот»)), старшим науковим співробітником Музею українського рушника Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» НІЕЗ «Переяслав» Наталією Заїкою було прочитано лекцію «Участь переяславців у революційних подіях початку XXI ст.». Наталія Любомирівна поділилася своїми спогадами про революційні події Помаранчевої революції (2004 р.) та Революції Гідності (2013–2014 рр.). Зокрема, вона зазначила, що Переяслав як і інші міста, не стояв осторонь революційних подій, у ньому сформувалась критична маса активних майданівців, яка створювала революційний настрій у місті. Підприємці, викладачі, музейники, фермери, студенти, пенсіонери – усі прошарки населення міста і району були представлені на вічах. Наталія Любомирівна розповіла ліцеїстам про створення ГО «Майдан Переяславщини»; про активного учасника Революції Гідності, лідера місцевого Майдану Ярослава Потапенка; про бійців переяславської сотні; про організацію жіночої сотні; про священників Української Православної Церкви Київського Патріархату; про мужнього переяславського лікаря Остапа Левчука; про активну участь місцевих осередків опозиційних партій і громадських організацій. Також Наталія Заїка зазначила, що коло переяславських майданівців, на жаль, не було широким, не всі мешканці міста вийшли підтримати революційні події 2013 – 2014 рр. Лекція супроводжувалася презентацією матеріалів. На завершення, присутні вшанували хвилиною мовчання пам'ять Героїв Небесної Сотні та всіх українських воїнів, які віддали своє життя за Україну¹.

Через деякий час, а саме 20 лютого 2024 р. у Комунальному закладі КЗ «Переяславська публічна бібліотека» (далі – КЗ «Переяславська публічна бібліотека») у відділі по роботі з дітьми, відбувся патріотичний захід «10 років незламності» до річниці Майдану, приурочений вшанування пам'яті Героїв Небесної Сотні. На захід були запрошені учні 8 класу Переяславської гімназії № 1. Доповідачі, переяславці-пасіонарії,

¹ Заїка Н. Участь переяславців у революційних подіях початку XXI ст. (До дня гідності та свободи). Веб-сайт URL:<https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2905-uchast-pereyaslavtsiv-u-revoljutsiynykh-podiyakh-pochatku-khkhi-st-do-dnya-hidnosti-ta-svobody.html>

учасники тих історичних подій – учитель-методист, доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук, професор кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання Університету Григорія Сковороди в Переяславі Ганна Токмань; археолог, кандидат історичних наук Микола Товкайло; старший науковий співробітник Музею українського рушника Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» НІЕЗ «Переяслав» Наталія Заїка – не тільки поділилися своїми спогадами, але й дали оцінку історичним подіям, які відбувались з кінця 2013 року по кінець лютого 2014 в центрі столиці України місті Києві, й що насправді подвиг Героїв Небесної Сотні мобілізував українське суспільство і допоміг підготувати українську армію до війни у 2014 та 2022 роках. На завершення заходу, присутні вшанували хвилиною мовчання пам'ять Героїв Небесної Сотні та все Небесне воїнство, яке боронило і боронить Україну й українців, віддаючи найцінніше – своє життя. «Герої не вмирають – вони вічно живуть у наших серцях!» – ці слова мають закарбуватися в пам'яті української молоді¹.

Збереження знання та пошанування багатовікових традицій і звичаїв своїх пращурів допомогли українцям не лише зберегти етнічну самобутність, а й значно посилити власну національну ідентичність. Оскільки, саме буття, розуміння того: «хто ти є, хто твої предки, де твоє коріння», знання історії свого роду і народу, перетворює пересічного мешканця у дієздатного громадянина України, який, у разі крайньої потреби, зі зброєю в руках буде свідомо й мотивовано боронити Батьківщину від загарбників.

З цієї метою, 12 грудня 2023 року учням 10-Б класу КЗ КОР «Переяславський ліцей «Патріот», кандидатом історичних наук, старшим дослідником, провідним науковим співробітником Музею хліба Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» НІЕЗ «Переяслав» О. М. Жам було прочитано лекцію на тему: «Українське народне млинарство». Під час лекції слухачі дізналися про історію розвитку млинарства в Україні від найдавніших часів до сьогодення. Олена Михайлівна, знаний в Україні та за її межами фахівець з цієї проблематики, у доступній формі з використанням фото та ілюстративного матеріалу детально охарактеризувала всі види та

¹ Заїка Н. 10 років незламності. Веб-сайт URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2952-10-rokiv-nezlamnosti.html>

конструктивні типи вітчизняних млинарських механізмів (зернотерки, жорна, ступи, кінно-волові, водяні, вітряні) та принципи їх роботи. Увагу ліцеїстів було акцентовано на тому, що переробка зернових культур на борошно та крупи – одне з найдавніших і найважливіших господарських занять українців. Зміни в системі господарювання сприяли практично повному зникненню традиційного млинарства в Україні. Поодинокі представники млинарських механізмів збереглися лише в музейних зібраннях, серед яких одним із найбільших є колекція НІЕЗ «Переяслав»¹.

18 січня 2024 р. для учнів 10-А класу КЗ КОР «Переяславський ліцей «Патріот» молодшим науковим співробітником науково-дослідного відділу історичного краєзнавства НІЕЗ «Переяслав» Є. Г. Єгоровим було проведено лекцію на тему «Пам'ятки НІЕЗ «Переяслав» у фільмографії 1970 – 2020-их рр.». Ліцеїсти ознайомилися з кінотворами зазначеного періоду, зйомки яких відбувалися у м. Переяславі, зокрема на території Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини НІЕЗ «Переяслав». Під час лекції учні дізналися про цікаві факти з історії кінозйомок, співпрацю працівників НІЕЗ «Переяслав» та митців-кінематографістів, а також про історію створення Музею просто неба, постать М.І. Сікорського та її значення².

У фокусі уваги Єгора Єгорова перебували пам'ятки Музею просто неба та м. Переяслава. У якості візуального супроводу слухачам було презентовано макет однойменного авторського видання. Є. Г. Єгоров представив інформацію, що стосувалася 15 кінотворів: х/ф «Хліб і сіль» (1970), д/ф «Хата нашого роду» (1970), х/ф «Веселі Жабокричі» (1971), д/ф «Вечори на хуторі біля Диканьки» (1983), х/ф «Дорога на Січ» (1994), х/ф «Як коваль щастя шукав» (1999), мюзикл «Сорочинський ярмарок» (2004), х/ф «Закон» (2008), д/ф «Михайло Сікорський: Заповіт» (2008), д/ф «Секрети Бандери» (2014), д/ф «Сім історичних чудес України: Переяслав» (2014), т/с «Кріпосна» (2019-2021), х/ф «Чорний ворон» (2019), т/с «Сага» (2020), т/с «І будуть люди» (2020). Окремо, Єгором Єгоровим було наголошено на місці НІЕЗ «Переяслав» у

¹ Лекція про українське народне млинарство в ліцеї «Патріот». Веб-сайт URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2916-lektsiya-pro-ukrayinske-narodne-mlynarstvo-v-litseyi-patriot-3.html>

² Заїка Н. Лекція «Сакральність українських рушників». Веб-сайт URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2977-lektsiya-sakralnist-ukrayinskykh-rushnykiv-2.html>

культурному житті України та значенні Міста-Музея як одного з найважливіших культурних центрів Української держави¹.

7 лютого 2024 року для учнів 8 класу КЗ КОР «Переяславський ліцей «Патріот» старший науковий співробітник Музею історії бджільництва Середньої Наддніпрянщини Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Н. Д. Дем'яненко прочитала лекцію на тему «Бджільництво – давній промисел українського народу». У ході лекції учні дізналися про основні етапи історичного розвитку бджільництва: дикого, бортницького, рамково-вуликового, отримали інформацію про мед у харчуванні людей з давніх часів й були ознайомлені з типами та конструкцією вуликів у різні періоди розвитку цього промислу. Н. Дем'яненко розповіла про відомого вченого, дослідника бджільництва з Чернігівщини П. Прокоповича, який винайшов розбірний рамковий вулик та відкрив першу школу бджільництва в Україні. Наталія Дмитрівна ознайомила ліцеїстів з видами меду, його цілющими властивостями².

12 лютого 2024 року для учнів 9 класу КЗ КОР «Переяславський ліцей «Патріот» науковий співробітник Музею народного одягу Середньої Наддніпрянщини Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» М. І. Бондаренко прочитала лекцію «Головні убори як складова частина українського костюма кінця XIX – початку XX століття та їх роль в народних обрядах (на матеріалах колекції НІЕЗ «Переяслав»)). Під час лекції слухачі дізналися про історію розвитку головних уборів та зачісок, що побутували на території Середньої Наддніпрянщини, Полтавщини, Чернігівського Полісся в кінці XIX – початку XX ст. Марина Іванівна детально охарактеризувала всі види і форми традиційних головних уборів українців, загальні риси й регіональні відмінності та розповіла про роль головних уборів у побуті та народних обрядах українців. Розповідь супроводжувалася демонстрацією світлин³.

¹ Там само.

² Лекція «Бджільництво – давній промисел українського народу». Веб-сайт URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2941-lektsiya-bdzhilnytstvo-davniy-promysel-ukrayinskoho-narodu-2.html>

³ Лекція «Головні убори як складова частина українського костюма кінця XIX – початку XX століття та їх роль в народних обрядах (на матеріалах колекції НІЕЗ «Переяслав»)). Веб-сайт URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2944-lektsiya-holovni-ubory->

13 березня 2024 року учні 10-Б класу КЗ КОР «Переяславський ліцей «Патріот» прослухали лекцію «Змійові» вали Переяславщини», яку їм виголосив старший науковий співробітник Музею космосу Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» НІЕЗ «Переяслав» С. М Вовкодав. Під час лекції учні ознайомились із загальною описовою інформацією про ці споруди, дізнались про легенди, пов'язані з їх походженням, про історію вивчення цих пам'яток, особливості їх просторової конфігурації. Багато уваги Сергій Михайлович зосередив на проблематиці часу створення та функціонального використання валів та поділився власним досвідом їх дослідження. Учням було озвучено інформацію про особливості проведення пошукової роботи із використанням сучасних методів та підходів, актуалізовано важливість та ефективність реалізації подібних проєктів для вивчення минулого. Лекція супроводжувалась великою кількістю ілюстративного матеріалу (схеми розташування «змійових» валів, топографічні карти різних періодів, використані для дослідження споруд, світлини, відзняті під час розкопок, натурних обстежень та аеророзвідок, зведені результати GPS-позиціонування та кінцеві плани розташування валів. Також учням було продемонстровано документальний фільм «Великий вал» переяславських «змійових» валів¹.

26 березня 2024 року у приміщенні КЗ «Переяславська публічна бібліотека» в рамках проєкту «Тиждень читання» відбувся культурно-просвітницький захід «Дім. Житло. Традиційна українська хата». На зустріч завітали учні 7-Б класу Переяславського ліцею імені Івана Мазепи із викладачем Наталією Михайлівною Ємець. Працівники бібліотеки підготували цікаву інсталяцію. Ліцеїсти ознайомилися із предметами традиційного побуту, які раніше були обов'язково в кожній українській хаті. Це рубель, з допомогою якого прасували одяг, ковганка, глиняний посуд для приготування та споживання їжі, декоративна плетена з лози ємність для писанок, сухоцвіти, ткани переяславські рушники².

yak-skladova-chastyna-ukrayinskoho-kostyuma-kintsya-khikh-pochatku-khkh-stolittya-ta-yikh-rol-v-narodnykh-obryadakh-na-materialakh-kolektsiyi-niez-pereyaslav-2.html

¹ Лекція «Змійові» вали Переяславщини. Веб-сайт URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2966-lektsiya-zmiyovi-valy-pereyaslavshchyny.html>

² Зубер С. Культурно-просвітницький захід «Дім. Житло. Традиційна українська хата». Веб-сайт URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2972-kulturno-prosvitnytskyi-zakhid-dim-zhytlo-tradytsiyna-ukrayinska-khata.html>

Старший науковий співробітник Музею українських обрядів Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» НІЕЗ «Переяслав» С. М. Зубер розповіла слухачам про традиційну українську хату, вибір місця під житло, вибір часу для закладин хати, методи підбору деревини для зрубу, породи дерев, які на Переяславщині найчастіше використовувались з цією метою, які природні матеріали слугували для покрівлі. З цікавістю діти дізналися від Світлани Миколаївни про поширену раніше форму колективної взаємодопомоги – толоку. Недарма в народі казали: «Без толоки як без руки: ні хати не зробиш, ні сіна не скосиш». Толока – справа почесна, сьогодні ти сусідові допоміг, а завтра сусід тобі допоможе. На завершення толоки кликали господиню, щоб вона «приймала» роботу та, жартуючи, купали її з господарем у глині. Обряд завершувався щедрим частуванням, адже за роботу грошей не брали, також веселощами, піснями. А коли хата побудована, з нетерпінням чекали на обряд входження в нову домівку. Адже відомо, що українці належать до індивідуалістичного типу сім'ї і після одруження за всяку ціну хочуть відійти від батьків та жити окремо. Вселенню в нову хату відповідали певні часові параметри: українці остерігалися вселятися у високосний рік, щоб не на місяць-молодик тощо. Господарі заходили з іконою, пікною діжею. Гості промовляли: «Щоб ваша хата була тепла й багата, а в ній усі здорові». Завершуючи лекцію, Світлана Зубер наголосила: «То ж пам'ятаймо про давню хату, колиску українського народу, де творилася його доля, де люди кохалися, народжувалися та помирали, поступаючись місцем прийдешнім поколінням. Всі ми звідти родом»¹.

10 квітня 2024 року у Музеї українського рушника була прочитана лекція «Сакральність українських рушників» для учнів 11 класу КЗ КОР «Переяславський ліцей «Патріот». Старший науковий співробітник Музею українського рушника Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» НІЕЗ «Переяслав» Н. Л. Заїка розповіла про рушник як особливий, високого рівня сакральності предмет та зазначила, що саме сакральність перетворила його у предмет духовного поклоніння українців. Наталія Любомирівна системно й комплексно розкрила значення рушників у духовній та матеріальній культурі українців, особливу увагу звернула на сам процес

¹ Там само.

виготовлення рушників: починаючи з прядіння ниток, ткання полотна до підготовки вишивання рушників, його початок, етапи та закінчення. Наталія Заїка, зокрема, наголосила: «Коли сьогодні триває російсько-українська війна, коли ворог намагається не лише силою зброї, а й брехливою пропагандою нищити наш народ, нашу історію, культуру, розриває на шматки нашу землю ми повинні берегти і вивчати наші давні традиції. Адже, саме український рушник, віковий оберіг, об'єднує нас українців своєю символікою незнищенності, утверджує віру, подає надію на нашу Перемогу!»¹.

23 квітня 2024 р. для співробітників Київського обласного відділення Малої академії наук (керівник С. Сажко) та її слухачів доктор історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Музею М. М. Бенардоса Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» НІЕЗ «Переяслав» В. Ткаченком проведено майстер-клас «Чарівний світ писанки» з розпису великоднього символу – писанки. В заході взяли участь Сквирський центр творчості, Рокитнянський ліцей, Богуславський ліцей, Переяславський ліцей-інтернат «Патріот» та ін. Знаний в Україні та за її межами етнограф і дослідник писанкарського мистецтва українців в онлайн-форматі проводячи майстер-клас розповів про всі підготовчі процеси до виготовлення писанки, продемонстрував сам процес розпису та одночасно розповідав про традиції писанкарства, орнаментальні мотиви на писанках, роль та значення писанки для етнічних українців, особливо в час російсько-української війни ХХІ ст. Варто відзначити, що кожен із присутніх мав можливість виготовити свою, власну писанку таким чином зберігаючи та популяризуючи народне мистецтво².

Нелюди-рашисти звинувачують українців у нацизмі, фашизмі та ксенофобії хоча насправді саме ці антилюдські практики толеруються в російському суспільстві. На протигагу цим брехливим фейкам, українці з давніх-давен прихильно ставилися до представників інших етнічних і релігійних спільнот, якщо вони не чинили їм образ і зла. Яскравим

¹ Заїка Н. Лекція «Сакральність українських рушників». Веб-сайт URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2977-lektsiya-sakralnist-ukrayinskykh-rushnykiv-2.html>

² Ткаченко В. Чарівний світ писанки. Веб-сайт URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2989-charivnyy-svit-pysanky.html>

свідченням цього є існування в скансені Музею класика єврейської літератури Шолом-Алейхема.

Нагадаємо, що 2 березня 2024 р. виповнилося 165 років з дня народження видатного письменника, творчість якого увійшла в скарбницю світової культури – класика єврейської літератури Шолом-Алейхема (Соломона Нохумовича Рабіновича). Шолом-Алейхем – Мир Вам! Саме з таким ім'ям він прийшов у літературу і став справді народним письменником¹.

З нагоди цієї важливої пам'ятної дати, 1 березня 2024 р у Музей класика єврейської літератури Шолом-Алейхема завітали учні 7 класу Переяславської гімназії № 4 разом з учителем зарубіжної літератури Н. І. Репою, класним керівником С. О. Кравченко, асистентом учителя В. В. Циганок. Старший науковий співробітник Музею класика єврейської літератури Шолом-Алейхема Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» НІЕЗ «Переяслав» Л. І. Гладун провела для учнів і вчителів цікаву й змістовну лекцію-екскурсію «Мир вам, люди». Леся Іванівна фахово розповіла присутнім про життєвий і творчий шлях єврейського класика, познайомила учнів з єврейською культурою. Завершуючи лекцію-екскурсію Леся Гладун наголосила: «Запрошуємо Вас відвідати Музей класика єврейської літератури Шолом-Алейхема, де можна ближче познайомитись з культурою прадавнього народу»².

16 травня 2024 року до Дня Вишиванки у Музеї українського рушника Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» НІЕЗ «Переяслав» пройшов національно-патріотичний захід «Вишиваємо Перемогу!». На ньому було розпочато новий проєкт культурно-мистецької Акції «...І вишите моє життя на ньому...!», вишивання величного національного символу – Рушника Михайла Сікорського. Її ініціаторами виступили Музей українського рушника та Державний професійно-технічний навчальний заклад «Переяславський центр професійно-технічної освіти» (далі – ДПТНЗ «Переяславський центр професійно-технічної освіти»). В рамках акції впродовж 2024–2026 рр. заплановано вишити Рушник на честь Михайла Івановича Сікорського – учнями ДПТНЗ «Переяславський центр

¹ Гладун Л. Лекція-екскурсія «Мир вам, люди». Веб-сайт URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2960-lektsiya-ekskursiya-mir-vam-lyudi.html>

² Там само.

професійно-технічної освіти», учнями шкіл і ліцеїв, мешканцями Переяслава та гостями міста. На свято завітали дитячі колективи, ветерани музейної справи й гості Переяслава¹.

Розпочали національно-патріотичний захід виконанням гімну України. Настоятель Свято-Вознесенської парафії, протоієрей Михайло (Юрченко) благословив початок доброї справи. Ведуча, молодший науковий співробітник Музею історії лісового господарства Середньої Наддніпрянщини Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» НІЕЗ «Переяслав» Наталія Шкіра запросила до вітального слова голову Бориспільської районної військової адміністрації Київської області Руслана Дяченка, який привітав присутніх зі святом та вручив «Грамоту» Генеральному директору НІЕЗ «Переяслав» Олексію Лукашевичу за вагомий особистий внесок в розвиток музейної справи, багаторічну сумлінну роботу, високу професійну майстерність з нагоди Міжнародного Дня Музеїв. З вітальним словом на початку культурно-мистецької Акції виступив доктор історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Музею М. М. Бенардоса Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» НІЕЗ «Переяслав» Віктор Ткаченко².

Про мету культурно-мистецької Акції «...І вишите моє життя на ньому...!» розповіла старший науковий співробітник Музею українського рушника Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» НІЕЗ «Переяслав» Наталія Заїка. Вона запросила долучитись всім небайдужим, активним, ініціативним, креативним українцям зробити свій стібок на цьому історичному Рушнику! Також Наталія Любомирівна зазначила: «Український рушник займав особливе місце у житті Михайла Івановича. Наукові працівники Заповідника добре знали про його захопаність у нього. Жодна музейна експозиція не проходила без демонстрації українського оберега – рушника. У рушника два крила – праве і ліве. Два крила і нашої Акції – культурно-мистецьке і громадсько-політичне. Саме тому вона має послугувати не лише появі унікального твору самотнього народного

¹ Заїка Н. «Вишиваємо Перемогу». Веб-сайт URL: <https://www.niez.com.ua/news/2999-vyshyvayemo-peremohu.html>

² Там само.

мистецтва, а й формуванню у нашому суспільстві атмосфери злагоди, взаєморозуміння і миру»¹.

Заступник директора з наукової роботи ДПТНЗ «Переяславський центр професійно-технічної освіти» Світлана Назаренко привітала присутніх зі святом та розповіла про попередню культурно-мистецьку Акцію «Обніміться ж, брати мої!» (до 205-річниці з Дня народження Тараса Шевченка), яка проходила впродовж 2018 – 2019 років і було вишито унікальний Переяславський рушник Великому Тарасу. На урочистому святі у виконанні дитячого вокального ансамблю «Сузір'я» (художній керівник Ганна Іфтоді) прозвучали українські патріотичні пісні. Вірш Олени Стасюк «Український рушник» прочитала учениця 4-Б класу Переяславської гімназії №1 Анна Апанович².

Варто відзначити, що національно-патріотичний захід привернув увагу не лише переяславців, а й громадян Української держави, які мешкають за межами древнього Переяслава. Зокрема, знана українська телеведуча Світлана Леонтєва привітала присутніх зі святом і зазначила, що вона безмежно рада долучитися до історичної події – вишивання рушника нашої Перемоги до 100-річчя від дня народження геніальної людини, яка життя присвятила місту-музею Переяслав – Михайлу Сікорському! У свою чергу, колеги з Національного музею Тараса Шевченка (м. Київ) Інна Мочарник та Олена Бражник також взяли участь в Акції та долучилися до вишивки³.

На національно-патріотичний захід завітали ветерани музейної справи Галина Козій, Ніна Захарчук, Володимир Воловик, Олег Коломієць, які долучилися до вишивки та відзначили, що Михайло Сікорський надзвичайно багато зробив для збереження культурної спадщини українського народу. А цей Рушник – пам'ять про видатного Героя України. Право зробити перший стібок було надано учням ДПТНЗ «Переяславський центр професійно-технічної освіти», адже саме вони разом із викладачами та майстрами виробничого навчання підтримали ініціативу вишити Рушник Михайла Сікорського, розробили орнамент та перенесли його на полотно. Надалі до вишивання символічного рушника єднання та братерства зможуть долучитися всі охочі. Подяки учасникам національно-патріотичного заходу «Вишиваємо Перемогу» до Дня

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

вишиванки вручила ветеран Музейної справи, Заслужений працівник культури Ганна Козій¹.

Таким чином, здійснивши українознавчий аналіз вагової ролі Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України під час російсько-української війни ми прийшли до таких підсумків:

1) Наразі прослідковується прямий та опосередкований зв'язок між функціонуванням Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини в умовах повномасштабної російсько-української війни та консолідацією української політичної нації.

2) Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини став одним із дієвих чинників, який допомагає Україні та українцям зберігати й розвивати етнічну й національну ідентичності та залишатися неповторними у безмежному глобалізаційному океані сучасного світу третього тисячоліття.

3) Співробітники Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини власною системною працею посилюють національно-патріотичного виховання та сприяють українському етнотворенню, державотворенню, націєтворенню та етнокультуротворенню.

4) Працівники Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини в умовах повномасштабної російсько-української війни активно долучилися до спротиву російським окупантам й своєю системною та комплексною діяльністю сприяють посиленню національно-патріотичного виховання громадян України та консолідації українців для перемоги над російськими загарбниками.

5) Проблематика фахового осмислення ролі Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір Української держави під час повномасштабного вторгнення російських військ до України є важливою тому заслуговує на подальше комплексне осмислення.

¹ Там само.

ВИСНОВКИ

У першому розділі колективної монографії проаналізовано основні концепти та складові методологічного інструментарію українознавства. Розглянуто світоглядну сутність поняття патріотизм та його виховання засобами української етнокультури. Подано філософсько-теоретичне осмислення поняття патріотизму, такого актуального під час російсько-української війни, та не менш важливого й у повоєнний час. Поставлено та дано короткі відповіді на такі ключові питання: Патріотизм – це природжена якість чи набута вихованням риса? Чи існує патріотизм без етнічної ідентичності? Чи існує взаємозв'язок між патріотизмом і альтруїзмом? Що спільного між патріотизмом і націоналізмом? Чи сумісні націоналізм та інтернаціоналізм, патріотизм і космополітизм? Чи можливо «перевиховати» або якось вплинути на набуті шляхом насильства явища манкуртизму (сучасного «яничарства»)? Яке співвідношення патріотизму і релігії, зокрема християнства? Які шляхи переоцінки нав'язаних стереотипних переконань, почуттів, що склалися внаслідок багатовікового імперського «програмування»? Чи можливо, і яким чином консолідувати різнополярне українське суспільство? Стверджується, що нагальним завданням держави має стати відновлення історичної справедливості в усіх галузях життя, забезпечення рівності громадян перед Законом, тоді повернення довіри до інституту влади, своєю чергою, сприятиме зростанню поваги людей до своєї держави і зміцненню патріотичних почуттів.

Показано, що важливого значення набуває вивчення методологічного інструментарію українознавства та опрацювання сучасних методів власне українознавчого дослідження. Наголошено, що питання теорії та методології належать до тих вагомих проблем, що вимагають постійної уваги з боку науковців та наукового осмислення, відповідно до потреб наукової практики й рівня свідомості громадян. Доведено, що для гармонійного розвитку українського етносу й Української держави найважливішим та найвідповідальнішим завданням є розвиток українознавства не тільки як науки, патріотичного та україноцентричного світогляду, а й як навчальної дисципліни, збільшення його ролі у суспільних, державотворчих та освітніх процесах. Виявлено, що актуальність дослідження методологічних інструментів для

комплексного та всебічного українознавчого дослідження зумовлюється недооцінкою серед частини сучасних дослідників значення методології для наукового пізнання. Наголошено, що дослідження методологічного та термінологічного інструментарію українознавства допоможе дослідникам-початківцям досягнути саму суть наукового дослідження. Вивчення основної українознавчої термінології є необхідним етапом у процесі осмислення українознавства як світоглядної науки й навчальної дисципліни та допоможе у майбутньому здійснити системне та цілісне українознавче дослідження.

Розглянуто непересічне значення української етнокультури в житті суспільства, зокрема у вихованні молодого покоління. Наголошено на феноменальних властивостях рідного середовища, в якому дитина отримує перші уроки любові до Батьківщини, що ґрунтуються на взірцях етнічної духовної спадщини. Нині через глобалізацію та нав'язані нею стереотипи мислення зв'язок людини з родом і народом послаблюється. Часто це відбувається й внаслідок байдужості педагогів до етнокультурної спадщини, а ще гірше – через помилки управлінської системи, перманентні реформи освіти, що не покращують стан, а погіршують. Ліквідація таких дисциплін як українознавство, народознавство, етнологія, етнокulturологія, етнодержавознавство, релігієзнавство, етика, естетика та інших гуманітарних курсів призводить до вихолощення системи виховання, знецінення патріотизму як такого. Водночас наголошено, що українська етнокультура містить в собі ще невичерпані джерела та виховні ідеали, які можуть стати основою патріотичного виховання української молоді. Проаналізовано вплив рідної етнокультури на національну самосвідомість та доповнено концепцію національно-патріотичного виховання деякими теоретико-методологічними моделями. Показано зразки національно-патріотичних заходів масового характеру, які піднімають дух нації та її енергетичний рівень (пасіонарність); висвітлено філософські підходи до «священного героїзму» та важливості знань фольклорно-етнографічної спадщини рідного народу, народних ремесел, що формують повагу до рідної культури. В умовах російсько-української війни патріотичне виховання засобами рідної етнокультури має першорядне значення для збереження національної самобутності й національної ідентичності.

У другому розділі з'ясовано вагому роль українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання у науковий та

освітній гуманітарний простір України під час російсько-української війни. Зокрема, у підрозділі 2.1. визначено, що навчальний предмет українознавство обов'язково повинен бути повернутий до інваріативної складової освітнього процесу та викладатися на всіх освітніх рівнях. Стисло висвітлено історіографію вивчення питання, джерельну базу проблеми та нормативно-правову базу й концептуально-засадничі положення установчих документів, що регулюють упровадження національно-патріотичного виховання у освітній та науковий гуманітарний простір Української держави. Узагальнено навчальні, науково-методичні та виховні матеріали з українознавства. Наголошено, що впровадження педагогічного досвіду з національно-патріотичного виховання у процесі викладання освітнього курсу «Українознавство» здійснюється за навчальними програмами, підручниками та іншими посібниками з українознавства. Проте виявлено, що вони потребують допрацювання та перезатвердження МОН України. Підсумовано, що впровадження національно-патріотичного виховання у освітній процес, окрім як на уроках, лекціях, курсах та інших виховних заходах з українознавства, відбувається також завдяки підготовці науково-дослідних робіт для участі у Всеукраїнських або Міжнародних учнівських, студентських, вчительських конкурсах з українознавства та інших виховних заходах, що їх організовує та проводить НДІУ. Відзначено, що на таких заходах освітяни та учасники освітнього процесу обмінюються досвідом з упровадження національно-патріотичного виховання, що застосовуються при викладанні курсу та отримують нові знання з методики викладання, а науковці-українознавці займаються розробкою наукових проектів, навчальних та методичних матеріалів, а також теоретично обґрунтовують їх упровадження в освітній процес в Україні. Розроблено пропозиції для органів державної влади з упровадження національно-патріотичного виховання в освітній та науковий гуманітарний простір України в умовах повномасштабної російсько-української війни.

У підрозділі 2.2. осмислено історію створення та героїчного чину Української Повстанської Армії задля можливого використання досвіду повстанців для посилення національно-патріотичного виховання громадян України під час російсько-української війни. З'ясовано, що у сучасній Українській державі осмислення історії створення, діяльності, здобутків та прорахунків українських повстанців є недостатнім, тому вченим є над

чим працювати й впроваджувати отримані ними нові знання у навчальний процес. Показано, що борці за незалежність України – воїни і командири Української Повстанської Армії більше десяти років вели напружену і кровопролитну боротьбу з ворогами за відновлення Української Самостійної Соборної Держави. Окреслено контраверсійну роль Української Повстанської Армії у Волинській трагедії. Охарактеризовано дії українських повстанців, які не дозволили більшовикам у 1946-1947 рр. розповсюдити терор голодом на терени Західної України й прилеглих до неї земель. Показано особливості функціонування Служби Безпеки в Українській Повстанській Армії. Доведено, що головними здобутками українських повстанців стало: створення міцної і гнучкої організаційної структури Української Повстанської Армії, яке вирішувало два головних завдання: збереження єдності цілеспрямованості повстанського руху і забезпечення якнайбільшої оперативності відділів; якісне вдосконалення партизанської тактики боротьби з ворогом (рейдування, засідки, диверсії, розвідка), що дало їм можливість більше десяти років успішно воювати; розгортання потужної пропагандистської війни супроти ворогів та поширення свого впливу на місцеве українське населення. Виявлено, що незважаючи на поразку, визвольна справа повстанців не загинула, а була успадкована українськими дисидентами, а згодом, призвела до відновлення у 1991 р. Української Самостійної Соборної Держави. З'ясовано, що під час повномасштабної російської агресії використання досвіду Української Повстанської Армії для посилення національно-патріотичного виховання громадян України допомагає консолідації українців та пришвидшує перемогу над ворогом.

У підрозділі 2.3. проаналізовано правову основу та історіографію проблеми дослідження і впровадження національно-патріотичного виховання в українській діаспорі (80-і рр. XX ст. 20-і рр. XXI ст.). Розглянуто питання використання комплексу заходів з національно-патріотичного виховання українців за кордоном як вагомої та дієвої частини світового українства. Висвітлено історіографію проблеми і виявлено, що наявна законодавча база та розроблена науковцями термінологічно-категоріальна та змістова основа дозволяє українським науковцям та освітянам як в Україні, так і в діаспорі впроваджувати в освітній процес найкращий педагогічний досвід з національно-патріотичного виховання. Для якісного осмислення цієї проблеми важливо спиратися на чинні нормативно-правові документи, в яких

достатньо чітко визначено термінологічну базу та означено основні шляхи впровадження національно-патріотичного виховання. Наведено приклади як наукові творчі колективи освітян і науковців, спираючись на нормативно-правову базу національно-патріотичного виховання в Україні та діаспорі, на високому фаховому рівні розробляють теоретичні та практичні матеріали з українознавства, співпрацюючи з українськими та закордонними закладами освіти, науковими установами, громадсько-патріотичними організаціями та органами влади, що сприяють розвитку освіти. Розглянуто особливості впровадження національно-патріотичного виховання в середовищі українських емігрантів та біженців для збереження української національної ідентичності. Доведено, що дослідження проблем української діаспори загалом і впровадження національно-патріотичного виховання, зокрема, є важливим предметом українознавчих освітніх практик. Обґрунтовано, що впровадження навчальних програм з українознавства в освітній процес українського зарубіжжя сприятиме збереженню української національної ідентичності, формуванню мотивованого українського патріотизму та посилить зв'язок підростаючого покоління українців діаспори з материковою Україною в умовах збройного протистояння з російським агресором.

У підрозділі 2.4. проаналізовано роль українознавчих конкурсів у впровадженні національно-патріотичного виховання та реалізації державної мовної політики України у галузі освіти, з цією метою вченими-українознавцями у 2023 р. було започатковано Міжнародний щорічний літературно-мистецький конкурс есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна», що мав залучити якнайбільшу кількість учнів, які проживають в Україні та за її межами, конкурс є свідченням того, що діти мають право жити, навчатися, розвиватися в безпечному середовищі. Важливість проведення Конкурсу полягає у тому, що в час російсько-української війни ще більш пріоритетними стали: національно-патріотичне виховання, складовою якого є військово-патріотичне, зорієнтоване на формування у зростаючого покоління готовності захищати Батьківщину; утвердження мовної стійкості учнів; посилені українізація учнівської молоді, яка проживає в Україні, на тимчасово окупованих територіях, а також за кордоном. Досліджено нормативно-правову базу, що стала підґрунтям для проведення Міжнародного щорічного літературно-мистецького конкурсу есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?»,

«Образ сучасного українського воїна» та його джерельну базу. Зазначено головні завдання Конкурсу та здійснено системний аналіз кількісних і якісних показників конкурсних есеїв на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна». Оцінено творчі роботи конкурсантів і визначено переможців. Здійснено українознавчий аналіз найкращих учнівських робіт учасників Конкурсу. Показано, що тексти конкурсних робіт написані українською мовою, що свідчить про ефективну державну мовну політику на сучасному етапі. Виявлено, що учнівська молодь глибоко переосмислила тему «Воїни ЗСУ», розмірковує над образами сучасних захисників та захисниць України, притаманними їм рисами, поведінковими характеристиками, якими наділені справжні борці за незалежність Української держави. Доведено, що змістове наповнення конкурсних есеїв сприяє формуванню патріотичної свідомості та національної ідентичності громадян України. Наголошено, що, висвітлюючи образи воїнів ЗСУ та загалом героїв України у конкурсних роботах, учні доводять їх значущість та впливовість для зростаючого покоління, акцентуючи на тому, що бути захисником територіальної цілісності нашої держави – почесно. Визначено, що українознавча складова є основою конкурсних робіт. З'ясовано, що патріотична складова Конкурсу сприяє якісному національно-патріотичному вихованню української молоді під час війни.

Третій розділ колективної монографії присвячено інституціональним вимірам національно-патріотичного виховання української молоді. Зокрема, у підрозділі 3.1. розглянуто базові філософсько-теоретичні засади інституціалізації українознавства як науки та навчальної дисципліни в умовах російсько-української війни. Наголошено на інтегративності та міждисциплінарності українознавства, проведено паралелі з деякими інтегративними науками вітчизнознавчого характеру, що існують у багатьох країнах світу: американістика (англ. American Studies), полоністика, сходознавство тощо. Побіжно розглянуто історію становлення українознавства в 90-х роках ХХ ст., його інституціалізацію та показано політичні причини «згортання» українізації на догоду кланово-олігархічним інтересам. Встановлено мету і завдання курсу українознавства в аспірантурі, вищій та загальноосвітній школі: осмислення філософсько-теоретичних засад науки про Україну як самобутній етнокультурний та історико-політичний феномен. Розглянуто навчальні програми загальноосвітніх шкіл з предмету «Захист

Батьківщини» на наявність виховного компонента, а саме патріотичного виховання. Важливим є збереження пам'яті про наших героїчних лицарів-захисників України, зустрічі з воїнами-учасниками російсько-української війни, що має важливе значення для виховання молоді в дусі патріотизму. Проте відсутність ідеалістичного уявлення про цінність рідної землі, понять честі й слави, вірності традиціям предків, уявлення про Дух нації та ін. вказує на збіднення духовно-емоційної складової таких програм, позбавлених глибокого філософського сенсу, що зменшує й мотивацію до безкорисливого служіння Батьківщині. Саме тому, українознавство покликане наповнити знання про Україну духовно-патріотичною мотивацією. Проблема інституціоналізації українознавства має вирішуватися на всіх суспільних рівнях: академічному, університетському, обласному, місцевому. Формування позитивного ставлення до українознавства в українському суспільстві – справа державної ваги.

У підрозділі 3.2. проаналізовано створення, становлення та функціонування Науково-дослідного інституту українознавства як важливого чинника українського націєтворення та державотворення. З'ясовано, що створення Інституту стало наслідком потужного відродження українознавства. Виявлено, що комуністи, проросійські налаштовані політики, чиновники й громадські діячі протягом всього часу існування Інституту намагалися перешкодити його україноцентричній діяльності та реорганізувати. Обґрунтовано, що з відновленням Української держави в 1991 р., розпочався новий етап в історії національної гуманітаристики, що призвело до створення у 1992 р. Інституту, як сучасної науково-дослідної та освітньої інституції. Виявлено, що у кінці ХХ – на початку ХХІ століть під керівництвом П. Кононенка Інститут активно сприяв українізації національного гуманітарного простору та посиленню національно-патріотичне виховання. Показано, що з червня 2013 р. й по липень 2022 р. внаслідок непрофесійного адміністрування тогочасних керівників Інституту, неналежного його фінансування Міністерством, Інститут поступово втрачав авторитет серед науковців та освітян України, але незважаючи на велику кількість проблем, продовжував виконувати планові фундаментальні й прикладні науково-дослідні роботи у несприятливих умовах російсько-українського протистояння. Виявлено, що внаслідок чергової реорганізації Інституту та його підпорядкування КНУ імені Тараса Шевченка, наукові співробітники НДІУ КНУ імені Тараса Шевченка докладають всіх своїх зусиль і мають

надію, що у великій й дієздатній університетській родині вони зможуть успішно розвивати українознавство й здійснювати власні задуми й тим самим пришвидшувати Перемогу над рашизмом та рашистами. Показано, що в умовах російсько-української війни великого значення набуває підтримка України демократичними країнами й створення у цих державах потужних груп підтримки, у тому числі за допомогою численної української діаспори, наразі Інститут має розгалужену мережу зарубіжних філій, які успішно використовує для консолідації та активізації допомоги Україні, спрямованої на протидію російській агресії. З'ясовано, що Інститут відіграє вагомий роль у формуванні національно-патріотичного світогляду громадян України як важливого чинника українського націє- та державотворення в умовах повномасштабної російської агресії, щорічно проводячи Міжнародні та Всеукраїнські учнівські й вчительські конкурси з українознавчої проблематики, активно повертаючи в український етнокультурний і національний гуманітарний простір прізвища й напрацювання видатних українців, які були загарбані імперцями й рашистами.

У підрозділі 3.3. переусвідомлено досвід Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського у формуванні національно-патріотичної мистецької еліти України під час повномасштабної російсько-української війни. Проаналізовано особливості заснування й функціонування цього навчального закладу в імперську й тоталітарну епохи. Обґрунтовано, що з відновленням Української держави в 1991 р., розпочався новий етап в історії Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського», завдячуючи системній і комплексній діяльності у гуманітарній сфері, вона здобула статус державного вищого музичного навчального закладу України найвищого, IV рівня акредитації, який не лише надає якісні освітньо-навчальні послуги як громадянам Української держави й іноземцям з багатьох регіонів земної кулі, а є провідною культурно-мистецькою інституцією України, Європи й світу; що не лише успішно формує національно-патріотичну мистецьку еліту нашої Батьківщини, а й здійснює потужний внесок в український та всепланетарний цивілізаційний гуманітарний простір. Показано системний розвиток Академії після відновлення Української держави. З'ясовано як російське повномасштабне військове вторгнення на Україну вплинуло на функціонування Академії. Систематизовано основні концептуальні аргументи щодо приналежності П.І. Чайковського

українській культурній спадщині. Окреслено головні здобутки й пріоритети діяльності М. О. Тимошенка на посаді ректора Академії. Показано комплексну й системну роботу менеджменту Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського щодо перетворення закладу у потужний провідний музичний культурно-мистецький центр України. Доведено визначне місце Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського у формуванні національно-патріотичної мистецької еліти України як важливого чинника українського націє- та державотворення в умовах повномасштабної російської військової агресії проти України

У підрозділі 3.4. розглянуто використання музейної справи задля актуалізації національно-патріотичного виховання в Україні в умовах неоголошеної російсько-української війни. Простежено зв'язок між функціонуванням музейної справи України в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни, посиленням національно-патріотичного виховання та консолідацією українців для перемоги над російськими загарбниками, рашизмом і «руським миром». Виявлено, що музеї та музейна справа є надзвичайно важливою складовою українських етнічних, етнокультурних, державотворчих та націєтворчих процесів. З'ясовано, що музейна справа є вагомим елементом національно-патріотичного виховання українських громадян. Показано, що відновлення Української держави на початку 90-х рр. XX ст. надало можливість українцям стати господарями своєї долі та розпочати оновлення в усіх сферах суспільного, політичного, економічного, науково-освітнього, духовного та культурного життя, проте, колоніальний і тоталітарний спадок суттєво гальмував і гальмує процеси реформування. Розкрито, що Українська Національна революція початку XXI ст. та неоголошена російсько-українська гібридна війна суттєво вплинули на українські етнокультурні процеси та пришвидшили оновлення України загалом і музейної справи зокрема. Обґрунтовано, що очистивши музеї, музейні зібрання та музейні експозиції від конструктів-симулякрів імперського та радянського минулого та наповнивши їх новим україноцентричним контентом, цим самим допоможемо українським громадянам здолати агресора, посилити національно-патріотичне виховання й створити українську політичну націю та розбудувати правову, демократичну, інноваційну, духовну і заможну Українську Самостійну Соборну Державу.

У підрозділі 3.5. здійснено аналіз вагомої ролі Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини – перлини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України під час російсько-української війни. З'ясовано, що українські музеї як осередки українськості мають стати інституціональними чинниками національно-патріотичного виховання громадян Української держави та сприяти впровадженню україноцентричних сенсів і наративів, у тому числі напрацювань й ідей українських музейників і музеєзнавців у гуманітарний простір України в умовах повномасштабної російсько-української гібридної війни, а оскільки, українські музеї є невід'ємною частиною національного гуманітарного простору то вони мають і, зрештою, стануть осердям етнічної самобутності та національної ідентичності громадян Української держави. Простежено прямий та опосередкований зв'язок між функціонуванням Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини в умовах повномасштабної російсько-української війни та консолідацією української політичної нації. З'ясовано, що співробітники Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини власною системною працею посилюють національно-патріотичне виховання та сприяють українському етнотворенню, державотворенню, націєтворенню та етнокультуротворенню. Обґрунтовано, що співробітники Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини в умовах повномасштабної російсько-української війни активно долучилися до спротиву російським окупантам й своєю системною діяльністю сприяють посиленню національно-патріотичного виховання громадян України та консолідації українців для перемоги над російськими загарбниками.

Таким чином, охарактеризовавши вагому роль українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання у науковий та освітній гуманітарний простір України під час російсько-української війни ми прийшли до таких конкретних висновків:

1. Національно-патріотичне виховання в Україні є надзвичайно важливою складовою освітнього процесу в умовах російсько-української війни.

2. Українознавство як освітня, наукова й виховна галузь гуманітарних знань про Україну та світове українство у тягlostі

безперервного часопросторового розвитку здатне забезпечити впровадження національно-патріотичного виховання. Предмет «Українознавство» повинен бути повернутий до інваріативної складової освітнього процесу та викладатися на всіх рівнях національної освіти.

3. Впровадження педагогічного досвіду з національно-патріотичного виховання курсу «Українознавство» здійснюється за навчальними програмами з українознавства, розробленими авторськими колективами НДІУ, проте вони потребують допрацювання та перезатвердження МОН України.

4. Актуалізація впровадження українознавчих уроків та інших виховних заходів з елементами українознавства у освітній процес відбувається через обмін педагогічним досвідом, зокрема йдеться про підготовку учнями, студентами, вчителями й викладачами наукових або науково-дослідних робіт для участі у всеукраїнських або міжнародних конкурсах з українознавства.

5. Саме на таких заходах освітяни та учасники освітнього процесу обмінюються досвідом з упровадження нових методик, що застосовуватимуться при викладанні курсу та отримувати нові знання з методики викладання українознавства.

6. Основним завданням прикладного українознавства є продовжувати розробляти наукові проекти, навчальні та методичні матеріали, а також теоретично обґрунтовувати їх упровадження в освітній процес в Україні.

7. Існує нагальна потреба в інтенсифікації ролі українознавства у національно-патріотичному вихованні сучасної української учнівської молоді.

8. Розроблені й запропоновані вченими-українознавцями пропозиції для органів державної влади треба упроваджувати в освітній та гуманітарний простір України задля посилення національно-патріотичного виховання громадян Української держави в умовах повномасштабної російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / П. Гай-Нижник (керівник проекту, упорядник і науковий редактор); авторський колектив: П. П. Гай-Нижник, Л.Л.Залізник, І.Й.Краснодемська, Ю.С.Фігурний, О.А.Чирков, Л.В.Чупрій. Київ, «МП Леся», 2016. 586 с.

Аналітичний звіт «Сприйняття України за кордоном». Підготовлено Європейською дослідницькою асоціацією ERA для Українського інституту. Польща / під редакцією Н. Коваль та М. Ірисової, автор тексту С. Горна. Липень-грудень 2020. URL: https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/polshha_povnyj-zvit_ukr.pdf

Анатолій Кущ – митець-державник. До 70-ліття видатного скульптора. *Сварог*. 2016. №25. С.12–14.

Атаманенко А. Закордонне українство та Україна: проблеми та перспективи взаємовідносин. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. 2015. Вип. 23. С. 7–13. URL: <http://eprints.ua.edu.ua/5113/1/3.pdf>

Бевз Т. Національно-патріотичне виховання в Україні: нормативно-правові засади. *Українознавство*, 2023. № 4 (89). С. 24–40.

Безсмертна Н. Особливості функціонування державної мовної політики в Україні (кінець XX – початок XXI ст.). *Українознавство*. 2023. № 2. С. 276–285. URL: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.2\(87\).2023.283300](https://doi.org/10.30840/2413-7065.2(87).2023.283300)

Бігун І. В., Кентій А. В. Українська Повстанська Армія (УПА). *Енциклопедія історії України*. Том «Україна – українці», книга 2. Київ: Наукова думка, 2019. С. 628 – 632.

Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни *Українознавчий альманах*. 2022. Вип. 30. С. 17–21. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/448>

Бойко С. Х Міжнародний конкурс з українознавства. *Українознавство*. 2017. № 1–2. С. 170–175.

Бочковська В. Графічні зображення друкарні Києво-Печерського монастиря XVII-XX ст. як джерело вивчення історії архітектурних змін будівлі. *Українська писемність та мова в манускриптах і друкарстві*. До 50-річчя Музею книги і друкарства України. Упорядники: С. Кагамлик, Д. Палій. Київ, 2022. С. 5-23.

Бутковський І. Організаційна структура УПА. *Наш клич*. №. 1-2, 1992. С. 3-15.

В'ятрович В. (ред.). Українська Повстанська Армія. Історія нескорених. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. 352 с.

Ващенко Г. Виховний ідеал. Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. Полтава: Полтавський вісник, 1994. 192 с.

Вернадський В. Про науковий світогляд. Миколаїв: Яслав, 2013. 48 с.

Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис. Житомир: Льонок, 1992. 164 с.

Вонс Ростислав. Яку роль відіграла українська мова у війні: роз'яснення уповноваженого. URL: <https://glavcom.ua/country/culture/v-umovakh-vojennoho-stanu-ukrajina-zrobila-znachnij-postup-nazustrich-derzhavnij-movi-upovnovazhenij--92411>.

Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту. *Пояснювальна записка*. Жовтень 1996. ОБСЄ. Організація з безпеки та співробітництва в Європі. Верховний комісар у справах національних меншин. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/32194_0.pdf.

Газізова О. XIV Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. *Українознавство*. 2021. № 2. С. 177–199. URL: [https://old.ndiu.org.ua/book/journal/2021/2\(79\)-w.pdf](https://old.ndiu.org.ua/book/journal/2021/2(79)-w.pdf)

Газізова О. XIV Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. *Українознавство*. 2021. № 2(79). С. 177–199.

Газізова О. Сорочук Л., Кононенко А., Бойко С., Іванець С. Тенденції українознавчих досліджень XVI Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів загальної середньої освіти. *Українознавство*. 2023. № 2(87). С. 174–221.

Газізова О. Українознавчі пріоритети формування національно-культурної ідентичності учнівської молоді. *Українознавство*. 2020. № 4 (77). С. 170–182.

Газізова О. Українознавчі проєкції у науково-дослідних роботах переможців XII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. *Українознавство*. 2019. № 2 (71). С. 158.

Газізова О. XV Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. *Українознавство*. 2022. № 2. С. 164–194. URL: [https://old.ndiu.org.ua/book/journal/2022/2\(83\)-w.pdf](https://old.ndiu.org.ua/book/journal/2022/2(83)-w.pdf)

Газізова О., Сорочук Л., Кононенко А., Бойко С., Іванець С. Тенденції українознавчих досліджень XVI Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти. *Українознавство*. 2023. № 2 (87). С. 174–221.

Гай-Нижник П. Роль та місце українознавства у новітньому науковому просторі та його значення в гуманітарній політиці держави і системі національної безпеки. *Українознавство*. 2015. № 1. С. 53–60.

Гарасимів І. М., Пашко К. О., Фука М. М., Щирба Ю. П. Захист Вітчизни: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Рівень стандарту. Тернопіль: Астон, 2018. 256 с.

Геродот. Історії в дев'яти книгах (пер., передмова та примітки А.О. Білецького). Київ, 1993. 576 с.

Гладун Л. Лекція-екскурсія «Мир вам, люди». URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2960-lektsiya-ekskursiya-mir-vam-lyudi.html>

Головатий М. Патріотизм. *Етнократологічний словник* / За ред.. О.Антонюка, М.Головатого, Г.Щокіна. К.: МАУП, 2007. С.440.

Голубець М. А. Русифікація – люмпенізація – вульгаризація. Львів: Поллі, 2006. 48 с.

Горбулін В. В. Світова гібридна війна: український фронт. Київ, 2017. 496 с.

Гришко В. Українська національна ситуація в СРСР на тлі горбачовської «перебудови». *Сучасність*. 1988. № 2. С. 73–91.

Губко О. Психологія українського народу: наук. дослідження в 4-х книгах. Кн. І: Психологічний склад проукраїнської народності. К.: Видавець С.Наливайко, 2010 504 с.

Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк, 1997.

Джонсон Б. Омріяний Рим / Пер. з англ. Б.Превіра. Х.: Віват. 2020. 256 с.

Додонов Р. «Війни ідентичностей»: боротьба за культурну спадщину в умовах російської агресії проти України. *«Розвиток українознавства в умовах повномасштабної російсько-української війни: від захисту культурної спадщини України до консолідації українців і світового українства»*. Збірник Матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (26.10.2023 р., м. Київ, НДІУ). Автор-упорядник: Фігурний Ю.С.; організаційний секретар: Шакурова О.В. Київ: НДІУ, 2024. С.66-68.

Додонов Р. Сучасна російсько-українська війна у дзеркалі геофілософської рефлексії. *Українознавчий альманах*. Випуск 34. К.: «Міленіум», 2024. С.73-78.

Додонов Р.О. Колоніальна, етноцентристська та етатистська парадигми управління культурною спадщиною в Україні. *Українознавство*. 2024. Вип. 2(91). С. 31-43.

Додонов Р.О. Національний пантеон героїв як складова історико-культурної спадщини України. *Українознавство*. 2024. Вип. 1(90). С. 74-88.

Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році. URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf>

Експертний висновок щодо встановлення генетичної належності та національної ідентичності творчої спадщини композитора і громадського діяча Петра Чайковського традиціям вітчизняної музичної культури, генетичному коду та ментальності цивілізованого українства. URL: https://ndiu.org.ua/images/povyny/konferentsii/Eksp_vysn_nov.pdf

Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. Кн. 1, т. 1–3: Львів 1993–1994.

Енциклопедія Українознавства: в 2 т. / під. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. Мюнхен; Нью-Йорк., 1949. Т.1. С.5.

Енциклопедія українознавства: словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955–2003.

Енциклопедія української діаспори (ЕУД). Том 1. Сполучені Штати Америки. Книга 1. А – К. / Наукове Товариство ім. Шевченка в Америці; гол. ред. В. Маркусь; спів-редактор Д. Маркусь. Нью-Йорк –Чикаго, 2009. 433 с.

Євтух В. Б., Трощинський В. П., Попок А. А. Закордонне українство. Навчальний посібник. Київ: ВІК, 2005. 308 с.

Єгоров Є. Г. Лекція для вихованців ліцею «Патріот». URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2928-lektsiya-dlya-vykhovantsiv-litseyu-patriot.html>

Єфремов С. Українознавство. К.: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1920. 64 с.

Заїка Н. Л. Світ українського рушника. URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2875-svit-ukrayinskoho-rushnyka.html>

Заїка Н. «Вишиваємо Перемогу». URL: <https://www.niez.com.ua/news/2999-vyshyvayemo-peremohu.html>

Заїка Н. 10 років незламності. URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2952-10-rokiv-nezlamnosti.html>

Заїка Н. Лекція «Сакральність українських рушників». URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2977-lektsiya-sakralnist-ukrayinskykh-rushnykiv-2.html>

Заїка Н. Участь переяславців у революційних подіях початку ХХІ ст. (До дня гідності та свободи). URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2905-uchast-pereyaslavtsiv-u-revolyutsiynykh-podiyakh-pochatku-khkhi-st-do-dnya-hidnosti-ta-svobody.html>

Закон № 8312-ХІ від 28.10.1989 р. «Про мови в Українській РСР». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>

Закон про громадянські права (1964). URL: [https://www.wiki-data.uk-ua.nina.az..._\(1964\).html](https://www.wiki-data.uk-ua.nina.az..._(1964).html)

Закон Тубона. URL: https://www.wiki-data.uk-ua.nina.az/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%A2%D1%83%D0%B1%D0%BE%D0%BD%D0%B0.html.

Закон України «Про освіту». Документ 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2145-19#Text>

Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» № 2834-IX від 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#text>

Закон України № 2704-VIII від 25.04.2019 р. «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

Закон України № 5029-VI від 03.07.2012 р. «Про засади державної мовної політики». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17/ed20120703#Text>

Закон України про освіту. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

Залізняк Л. Л. Від склавинів до української нації. Київ: Бібліотека українця, 2004. 256 с.

Залізняк Л. Л. Україна між Сходом і Заходом. Про витоки й суть російсько-української війни 2014 р. Київ: Шлях, 2014. 168 с.

Зарубіжні українці / С. Ю. Лазебник (кер. авт. кол.), Л. О. Лещенко, Ю. І. Макар та ін. Київ, 1991. 252 с.

Заставний Ф. Д. Українська діаспора: розселення українців у зарубіжних країнах. Львів: Світ, 1991. 120 с.

Захист України. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 10–11 класи. 2022, 65 с. URL: <https://surl.li/rytwjj>

Збірник доповідей Першої міжнародної наукової конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті». Львів: Сполом, 2006. 508 с.

Зубер С. Культурно-просвітницький захід «Дім. Житло. Традиційна українська хата». URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2972-kulturno-prosvitnytskyu-zakhid-dim-zhytlo-tradytsiyna-ukrayinska-khata.html>

І Міжнародний щорічний літературно-мистецький конкурс есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна» URL: <https://ndiu.org.ua/konkursy/mizhnarodni-konkursy/2023>

Іванченко І. Патріотизм. *Мала енциклопедія етнодержавознавства*. Упор. акад. Ю.Римаренко. К.: Генеза, Довіра, 1996. С. 777.

Інформаційно-аналітичний бюлетень XX ювілейної Міжнародної конференції «Українознавство та всесвітня історія: теоретико-

методологічні засади наукових парадигм» (25–26 жовтня 2011 р., м. Київ, ННДІУВІ) / автор-упорядник Фігурний Ю.С. Київ: ННДІУВІ, 2012. 296 с.

Істоміна Н. Міжнародний конкурс з українознавства продовжується... *Українознавство*. 2007. № 2. С. 150–156. URL: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=967&number=63&category=4>

Історія України ХХ ст. в шкільних підручниках Франції / упорядник та науковий редактор Г. Касьянов, автор Є. Луняк. Український інститут, 2022. 29 с.

Історія. Національна музична академія України імені П.І. Чайковського. URL: <https://knmau.com.ua/istoriya/>

Калакура Я. Джерела українознавства. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. С. 130–133.

Калакура Я. Історизм. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. С. 195–197.

Калакура Я. Історичні засади українознавства як науки і навчальної дисципліни. *Українознавство*. 2001. Ч. 1. С. 20–25.

Калакура Я. Методологічний інструментарій українознавця. *Українознавство*. 2003. 1 (6). С. 76–78.

Калакура Я. Українознавство у викликах війни московії проти України. *Українознавство*. 2023. № 1(86). С. 15–25.

Калакура Я.С. Історичні засади українознавства. Київ, 2007. 381 с.

Картунов О. Патріотизм (трактування У.Самнера). *Мала енциклопедія етнологічного вивчення*. Упор. акад. Ю.Римаренко. К.: Генеза, Довіра, 1996. С. 777–778.

Касян Л. Г., Семенюченко О. В. Методичні рекомендації щодо викладання курсу «Українознавство» у 5–12 класах загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: НДІУ, 2008. 8 с.

Касян Л. Г., Семенюченко О. В. Практикум з українознавства. Київ: НДІУ, 2008. 80 с.

Касян Л. Міжнародний конкурс з українознавства – 2008. *Українознавство*. 2008. № 2. С. 158–162. URL: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=1295&number=68&category=41>

Касян Л. Міжнародний конкурс з українознавства – 2010. *Українознавство*. 2010. № 2. С. 102–105. URL: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=2046&number=76&category=4>

Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Рекомендації щодо роботи з програмою виховання дітей дошкільного віку «Українотворець». Київ: НДІУ, 2008. 6 с.

Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Українознавство у навчально-виховному процесі. Основи методики викладання. Науково-методичний посібник. Київ: НДІУ, 2008. 56 с.

Кононенко П. Концепція українознавства. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. С. 197–201.

Кононенко П. П. Історія українознавства. Навчальний посібник. Київ: Академвидав. 2011. 512 с.

Кононенко П. П., Пономаренко А. Ю. Українознавство: Конспект лекцій. Київ: МАУП, 2005. 392 с.

Кононенко П. Українознавство: підруч. для студ. вищ. навч. закл. М-во освіти і науки України, НДІ українознав. К., 2005. 679 с.

Кононенко П., Касян Л., Семенюченко О. Українознавство: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (5–12 класи). Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. 56 с.

Кононенко П., Касян Л., Семенюченко О. Українотворець: Програма виховання дітей дошкільного віку. Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008.

Кононенко П., Козлов А., Ковпик С. Українознавство в старшій школі: Навчально-методичний посібник для вчителів / МОН України; НДІ українознавства. Київ: Акцент, 2007. 196 с.

Кононенко П., Присяжна Т. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Українознавство». 1–4 класи. Київ: НДІУ, 2013. 47 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-facultativ/progr-1-4-2013.pdf>

Кононенко П.П. Українознавство III тисячоліття. *Українознавство*. 2001. Ч 1. С. 5–12.

Кононенко П.П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. Київ: Міленіум, 2006. 870 с.

Кононенко П.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець». Київ: Українське агентство інформації та друку «РАДА». 2008. 28 с.

Кононенко П.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Програма курсу за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство. 5-11 кл. Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах. Київ, 2014. 32 с.

Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Наказ Міністерства освіти і науки України від 06 червня 2022 року № 527 URL: <https://lpnu.ua/viddil-molodizhnoi-polityky-ta-sotsialnoho-rozvytku/kontseptsiiia-natsionalno-patriotychnoho>

Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України

06.06.2022. № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>

Костирев А. Вплив ЗМІ на демократизацію політичного життя України. *Нова політика*. 2001. № 6. С. 26–29.

Костирев А.Г. Філософія патріотизму. Робоча програма навчальної дисципліни. Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Шевченка, 2020.

Кравченко М. Нація як надродина. Національна ідея та контрфактичність українського націоналізму. *Націоналістичний ідеологічний журнал*. К.: Орієнтир, 2020. С. 18–21.

Краснодемська І. Аналіз і синтез. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. С. 107–112.

Краснодемська І. Й. Роль західної української діаспори в етнокультурних процесах в Україні (кінець 80-х – середина 90-х років ХХ ст.). *Українознавство*. 2018. № 3. С. 21–40.

Краснодемська І. Системність. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. С. 310–312.

Крисаченко В. С., Фігурний Ю. С., Чирков, О. А. Українське християнство: утвердження ідентичності. Концептуальні нариси. Київ: НДІУ, 2022. 404 с.

Крисаченко В. Українознавство. Хрестоматія у 2 кн. К., 1996.

Крисаченко В.С. Механізм формування класичних політичних націй. *Українська політична нація: генеза, стан, перспективи* / За ред. В.С. Крисаченка. Київ: НІСД, 2003. С. 69–84.

Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Сергійчук З.О.. Основи національного виховання. Концептуальні положення. Умань, 1993. 110 с.

Лебедь М. УПА. 1946. 128 с.

Лист МОН від 10.06.2022 р. № 1/6267-22 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України». URL: https://drive.google.com/file/d/1HvuZxzpuZyaiyJJxE_88rbZDT8J8RbdP/view?usp=sharing

Лісовий Оксен. Що зміниться в Типовій освітній програмі для 5–9 класів НУШ. *Освіта.UA*, блог. 06.06.2024. URL: <https://osvita.ua/blogs/92274/>

Літопис Руський. За Іпатським списком переклав Л. Махновець. К.: Дніпро, 1989. XVI+591 с.

Лозко Г. Етнодержавознавство. Філософсько-теоретичний вимір. Курс лекцій. Тернопіль: Мандрівець, 2012. 384 с.

Лозко Г. Етнокультурологія. Програма для студентів спеціальності 7.020101, спеціалізації «Етнокультурологія». К., 2001. 22 с.

- Лозко Г. Етнологія релігії. Миколаїв: Іліон, 2023. 372 с.
- Лозко Г. Коло Свароже. Відроджені традиції. К.: Укр. письменник, 2004. 222 с.
- Лозко Г. Навчально-тематичний план і програма з українознавства // Навчально-тематичні плани і програми курсів підвищення кваліфікації вчителів-предметників при обласних інститутах післядипломної освіти та вищих учбових закладах / Г. С. Данилова, А. В. Царенко, Г. С. Лозко та ін. К.: УПМККО, 1997. III частина. 172 с. С. 44–81.
- Лозко Г. Орден Бога Сонця. Історія та метафізика. Тернопіль: Мандрівець, 2018. С. 39–63.
- Лозко Г. Рідні імена. Тернопіль: Мандрівець, 2011. 368 с.
- Лозко Г. Українське народознавство. Зодіак-ЕКО, 1995. 362 с.
- Лозко Г. Українське народознавство. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 512 с.
- Лозко Г.С. Вступ до українознавства: конспект лекцій з курсу українознавства для викладачів і студ. негуманітар. вузів I курсу ден. форми навчання: навч. посіб. К.: КПІ, 1990. 92 с.
- Лозко Г.С. Рідна читанка. Для середнього шкільного віку. Вінниця: Континет-Прим; ВЦ «Сварог». 2007, 64 с.
- Лозко Г. Українське народознавство. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 512 с.
- Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків, 2015. 304 с.
- Макарець Ю. С. Статус і стан української мови в незалежній Україні: соціолінгвістичний вимір. Київ: ЛАТ&К, 2019. 209 с.
- Мала енциклопедія етнодержавознавства. Заг. ред. акад. Ю. Римаренка. К.: Генеза. Довіра, 1996. 942 с.
- Масенко Л. Державна мова: досвід Фінляндії та Ізраїлю. *Універсум*. 2017. № 3-4. С. 17.
- Масляк П. Країнознавство. Підручник: К.: Знання, 2007. 293 с.
- Методичні матеріали Міжнародного конкурсу для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів «Українознавчі пріоритети навчально-виховного процесу»: збірник конспектів уроків / Упоряд. Газізова О. О., Кононенко А. М., Бойко С. М., Науменко Л. Г. Київ: НДІУ, 2021. 342 с.
- Ми відновили історичну справедливість, і це дуже важливо – ректор музичної академії ім. П. І. Чайковського. URL: https://www.kyivpost.com/uk/post/23882?fbclid=IwAR2JegjF-hP9s4A_h8aWzQJNATjOiVVY9szL7O46OzbBnar8epL6ATnQPLo_aem_AUMjXv6pq418-iRn2gT-mADkTU
- Мишанич О. Українознавство як світова наукова дисципліна. URL: www.rius.kiev.ua/journal/2-3/myshanych

Мовний омбудсмен Тарас Кремінь: Динаміка переходу на українську – унікальна (інтерв'ю). Уповноважений із захисту державної мови. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/movnyi-ombudsmen-taras-kremin-dynamika-perekhodu-na-ukrainsku-unikalna-interviu>.

Наказ № 76 від 29 вересня 2023 р. «Про організацію і проведення Міжнародного щорічного літературно-мистецького конкурсу есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: "Воїн ЗСУ. Хто він?", "Образ сучасного українського воїна"». URL: https://ndiu.org.ua/images/mizh_konkursy/Nakaz_pro_orh_i_prov_Konkursu_es.pdf

Намонюк Ч., Гумен Т. Роль діаспори у формуванні позитивного іміджу України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. № 47–48. С. 24–26. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/viewFile/3579/3254>

Науковий інструментарій українознавця. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. 376 с.

Науково-дослідний інститут українознавства. Довідник до 10-річчя діяльності. Упорядник і науковий редактор Токар Л. К. Київ, 2002. 160 с.

Націоналізм. Антологія. Упор. О. Проценко, В. Лісовий. К.: Смолоскип, 2000. 872 с.

Національно-патріотичне виховання. *Міністерство освіти і науки України, сайт*. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/pozashkilna-osvita/vikhovna-robota-ta-zakhist-prav-ditini/natsionalno-patriotichne-vikhovannya>

Недужко Ю. В. Українська діаспора в процесі відновлення державної незалежності України. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. 618 с.

Олещук П. Олігархізація влади – прямий шлях до перетворення на колонію. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/08/4/5273825/>

Особова справа працівників, звільнених у 2013 р. Кононенко Петро Петрович. Фонд № 11. Опис № 1. Справа № 100. На 282 аркушах. Зберігати постійно. ННДІУ та всесвітньої історії. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту.

Отаман Тарас Бульба-Боровець. Армія без держави. Слава і трагедія Українського повстанського руху. Спогади. Київ; Торонто–Нью-Йорк, 1996. 270 с.

Отрошко Л. Взаємини західної української діаспори з Україною: періодизація, освітні, наукові та міжнародні зв'язки. *Українознавство*. № 4 (89). 2023. С. 195–216.

Отрошко Л. Вплив діаспори на формування і розвиток української національної культури (середина 80-х – середина 90-х років XX ст.). X Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen –

Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht» Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2019. Herausgegeben von Olena Novikova und Ulrich Schweier Verlag readbox unipress / Open Access LMU, München, 2020. 704–715 pp.

Отрошко Л. Закордонне українство країн Європи та Північної Америки у протистоянні збройній агресії російської федерації супроти України. *Українознавство*. 2022. №4 (85). С. 230–246.

Отрошко Л. Національно-патріотичне виховання в Україні та українській діаспорі. *Українознавство*, 2024. № 2. С. 242–260.

Отрошко Л.Г. Теоретична модель етнокультурних взаємин української діаспори та України (1985–1995). Етнокультурні процеси в Україні у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: українознавче осмислення. Авторський колектив: Фігурний Ю. С. (керівник), Безсмертна Н. С., Бойко С. М., Газізова О. О., Краснодемська І. Й., Наливайко С. С., Отрошко Л. Г., Семенова О. В., Турпак Н. В., Чирков О. А., Шакурова О. В. Київ, НДІУ. 2020. С. 110–117.

Павко А. Європейський вектор українознавчої науки в умовах сучасних загроз та викликів. *Українознавство*. 2023. № 1(86). С. 8–14.

Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. Київ: НІСД, 2019. 560с.

Пасемко І. П. Українство: світові обшири: статті, есеї, розвідки. Харків: Майдан, 2006. 604 с.

Педенко В. Вплив української діаспори на розвиток України як європейської демократичної держави та просування українських національних інтересів серед впливових гравців на міжнародній арені. *Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті*: Перша міжнар. наук. конф., 8–10 березня 2006 р.: тези доп. Львів, 2006. 368 с.

Пилипенко О. Їх вбили за мову, за стрічку, за прапор... Цивільні, які загинули за Україну. URL: <https://www.6262.com.ua/news/2603348/ih-vbili-za-movu-za-stricku-za-prapor-civilni-aki-zaginuli-za-ukrainu>

Пісоцький П. Початки роздору підпільної боротьби на Волині. Тернопіль: Лілея, 2001. 176 с.

Пістун Т. Рідні свята в Колі Сварожому. Сценарії виховних заходів. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 224 с.

Позняк-Хоменко Н. Чому Табачник залишив Інститут українознавства без фінансування? URL: <https://www.unian.ua/education/596647-chomu-tabachnik-zalishiv-institut-ukrajinoznastva-bez-finansuvannya.html>

Поклад В. Луганський сепаратизм очима луганського соціолога. *Сварог. Філософія. Етнологія. Релігієзнавство*. 2016. № 25. С.66–67.

Положення про Науково-дослідний інститут українознавства (нова редакція). Київ, 2016. 14 с. URL: https://ndiu.org.ua/images/norm_dok/Polozhennia_pro_NDIU.pdf

Попок А. А. Закордонне українство як об'єкт державної політики. Київ: Альтерпрес, 2007. 226 с.

Постанова Верховної Ради України «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» № 373-VIII від 12 травня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-19#Text>

Постанова Верховної Ради України №3528-XII від 19 жовтня 1993 р. «День Збройних сил України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3528-12#Text>

Постанова Кабінету міністрів України «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>

Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти» від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки» № 148 від 18 лютого 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-%D0%BF#Text>

Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322 «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-п/conv#Text>

Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації). Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2016. 304 с.

Присяжна Т.М. Методичні рекомендації щодо викладання курсу «Українознавство» у 1–4 класах загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Українське агентство інформації та друку «РАДА». 2008. 56 с.

Про дерадянізацію законодавства України. Закон України від 21.04.2022 р. N 2215-IX. URL: https://docs.dtkr.ua/doc/2215-20?_ga=2.207053204.628653922.1677491315-765327189.1677491314.

Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641. Наказ МОН України від 06.06.2022 № 527. URL: <https://imzo.gov.ua/2022/06/08/nakaz->

mon-vid-06-06-2022-527-pro-deiaki-pytannia-natsional-no-patriotychnoho-vykhovannia-v-zakladakh-osvity-ukrainy.../.

Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04. 2019 р. № 2704-VIII: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19.

Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-na-period-do-2025-roku-ta-vnesennya-zmin-do-deyakihi-i300621-673>

Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. 16.06.2015. № 641. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text>

Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки. Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-%D0%BF#Text>

Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. *Закон України*. Указ Президента України № 2834-IX від 13.12.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>.

Ржепецький Л. Нариси з етнопедагогіки українського народу: ідеї, цінності, перспективи. Навчально-методичний посібник. Миколаїв. 2000. 116 с.

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.06. 2019 р. № 596-р «Про схвалення Стратегії популяризації української мови до 2030 року “Сильна мова – успішна держава”». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-2019-%D1%80#Text>

Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки. Київ: «МП Леся», 2018. 435 с.

Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. К.: Вид. Олени Теліги, 2003. 328 с.

Рущенко І. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога. Харків, 2015. 268 с.

Світовий Конгрес Українців: 55 років боротьби за вільну Україну. 14.11.2022. URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/svitovij-kon%D2%91res-ukra%D1%97ncziv55-rokiv-borotbi-za-vilnu-ukra%D1%97nu/>

Ситуація з біженцями в Україні (Ukraine Refugee Situation). Портал оперативних даних (Operational Data Portal, ODP). URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

Ситуація з біженцями в Україні (Ukraine Refugee Situation): Пояснювальна записка щодо даних УВКБ ООН – 14 червня 2023 р. (Ukraine Refugee Situation: UNHCR Data Explanatory Note – 14 June 2023) Портал оперативних даних (Operational Data Portal, ODP). URL: <https://data.unhcr.org/en/working-group/437?secret=unhcrrestricted&geo=0&sv=65#target-one>

Скорупський М. У наступах і відступах (Спогади). Чикаго, 1961. 256 с.

Скуратівський В. Патріотизм. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. К.: Абрис, 2002. 742 с.

Слабошпицький М. Велика війна 2014...: Україна: виклики, події, матеріали. Київ: Ярославів Вал, 2015. 320с.

Соколюк З. Радянська державна система і горбачовські реформи. *Сучасність*. 1988. № 3. С. 85–98.

Соловей Ігор. Закон про національну державу єврейського народу. Що він означає і які будуть наслідки. URL: https://lb.ua/world/2018/07/20/403282_zakon_pro_natsionalnu_derzhavu.html.

Соціокультурні передумови російсько-української війни: еволюція рашизму. Монографія. Переяслав (Київська обл.): Домбровська Я. М., 2023. 328 с.

Сприйняття України в Польщі. Про проєкт. URL: <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-poland/>

Стельмах С.П. Інституціоналізація історичної науки // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Instytucjonalizacja_is tor_nauky

Стельмахович М. Народна педагогіка. К.: 1985.

Сухобокова О. О. Українська діаспора як чинник підтримки України США і Канадою в умовах російської агресії у 2014 р. *Історико-політичні студії*. Серія: Історичні науки : збірник наукових праць. Київ: КНЕУ, 2015. № 1 (3). С. 69–75. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b38761b0-533e-49f1-bf49-210f63465742/content>

Сціборський М. Націократія. Вінниця, 2007. 112 с.

Табачник Д. В. Oriental lux: Заметки по поводу славянского единства *Размышления. Публицистика 2006 – 2009 годов*. Харьков: Фолио, 2010. С. 301–308.

Тарасюк Ю. М., Шаглі Г. І. М'яка сила Турецької Республіки: культурно-освітні аспекти. *Політичне життя*. 2021. № 4. С. 95-101.

Ткаченко В. Патріотизм. *Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України: головний ред.. В.Г.Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. С.633 – 634.

Ткаченко В. М. Михайло Сікорський – творець музейного простору Переяслава. URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2891-mukhaylo-sikorskyu-tvorets-muzeynoho-prostoru-pereyaslava.html>

Ткаченко В. Чарівний світ писанки. URL: <https://www.niez.com.ua/events/cult-activities/2989-charivnyy-svit-pysanky.html>

Токар Л. Бібліографія українознавства. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. С. 117-125.

Токар Л. Закономірності українознавства. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. С. 189–191.

Токар Л. Методологія українознавства. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. С. 225–233.

Токар Л. Об'єкт і предмет українознавства. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. К.: ННДІУВІ, 2012. С. 259–264.

Трошинский В., Шевченко А. Українці в світі. Україна крізь віки. Том 15. Київ: Альтернативи, 1999. 352 с.

Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» від 18.05.2019 р. №286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>.

Указ Президента України № 806/2014 від 14 жовтня 2014 р. зі змінами, внесеними згідно з Указом Президента України № 455/2023 від 28 липня 2023 р. «День захисників і захисниць України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/455/2023#Text>

Указ Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>

Україна та проект «руського мира»: аналіт. доп. С. І. Здіорук, В. М. Яблонський, В. В. Токман [та ін.]; за ред. В. М. Яблонського та С. І. Здіорука. Київ: НІСД, 2014. 80 с.

Українознавство, 5–11 класи: навчальна програма з курсу за вибором «Українознавство» для закладів загальної середньої освіти України / авт.-укл.: А. Ціпко, Т. Бойко, С. Бойко, О. Газізова. Київ, 2020. 79 с.

Українознавство: Навчальна програма підвищення кваліфікації працівників галузі освіти / Укл. П.П. Кононенко, А.Ю. Пономаренко, Л.К. Токар. Київ: Міленіум, 2005. 36 с.

Українська Асоціація Американістики. URL: <http://uaas.org.ua/index.html>

Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії: монографія / Євтух В., Трощинський В., Попок А., Швачка О. Київ: Вид-во УАННП «Фенікс», 2003. 228 с.

Українська література в системі українознавства: Посібник / Укл. Денисюк С. П., Кононенко П. П. Київ: НДІУ, 2004. 300 с.

Українське шкільництво за кордоном: як вплинула війна в Україні / І. Ключковська, О. Долінська, О. Горда, О. Трумко, О. П'ятковська. Львів, 2023. 30 с. URL: <https://miok.lviv.ua/?p=22715> <https://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2023/04/Doslidzhennia.pdf>

Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклад М. Номис. К.: Либідь, 1993. 768 с.

Українці в зарубіжному світі. Київ: Наукова думка, 1991. 138 с.

Фесік О. VII Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. *Українознавство*. 2013. № 1 (46). С. 191–195.

Фесік О. VI Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів. *Українознавство*. 2012. № 2. С. 166–171. URL: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=2656&number=84&category=4>

Фесік О. Міжнародний конкурс з українознавства – 2011. *Українознавство*. 2011. № 2. С. 236–240. URL: <https://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=2446&number=80&category=4>

Фігурний Ю. Аналіз українських етнічних, націєтворчих та етнокультурних процесів. *Емінак: науковий щоквартальник*. 2018. №1(21). Січень-березень. Т. 1. С. 5–9.

Фігурний Ю. Доктрина «руського мира» як політична ідеологія агресії Росії проти України. *Українознавство*. 2021. № 4 (81). С. 72–88.

Фігурний Ю. Консолідація українства як відповідь на виклики постколоніальної доби: етнокультурні та націєтворчі аспекти. *Українознавчий альманах*, 2017. № 21. С. 99–104.

Фігурний Ю. Петро Кононенко – творець сучасного українознавства. *Фундатор модерного українознавства-українолюбства*. Київ, 2021. С.35–46.

Фігурний Ю. Учнівська молодь – майбутнє Української Самостійної Соборної Держави. Аналітичне осмислення підготовки, проведення, підсумків та перспектив III Міжнародного конкурсу з українознавства. *Українознавство*. 2009. № 2. С. 91–96.

Фігурний Ю., Шакурова О. Етнокультурний розвиток українського соціуму в умовах реваншизму росії щодо України у кінці XX – на початку XXI століття: періодизація та аналіз. *Українознавство*. 2003. № 1 (86). С. 170–187.

Фігурний Ю., Шакурова О. Зміна підходів до наукового дослідження генези українського народу у другій половині XX – на початку XXI століття. *Українознавство*. 2019. № 2 (71). С. 123–139.

Фігурний Ю., Шакурова О. Функціонування науки й освіти України в умовах російсько-української війни: роль українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання молоді в освітній простір та у протидії «руському миру». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія Історія. 2023. 13/55. С. 314–334.

Фігурний Ю.С. Історичні витоки українського лицарства. Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2004. 308 с.

Фігурний Ю.С. Михайло Сікорський – світоч України. Київ: НДІУ, 2017. 150 с.

Фігурний Ю.С. Українська національна ідентичність. Фігурний Ю.С. *Козацькі збройні виступи 20–30-х рр. XVII ст. як дієвий чинник українського етнодержавонацієтворення в українознавчому вимірі. Монографія та вибрані українознавчі праці*. Київ: ННДІУВІ. 2012. С. 143.

Франко І. З вершин і низин. Вірші та поеми. К.: Рад.шк., 1990. 575 с.

Ціпко А. (у співавторстві). Пізнаємо Україну. Узнаем Украину. Discover Ukraine: посібник для учителів та учнів недільних шкіл українського зарубіжжя. Київ: МП «Леся», 2007. 172 с.

Чернець В.Г., Додонов Р.О. Захист культурної спадщини в умовах повномасштабної російсько-української війни: уроки і перспективи. *Вісник Науково-дослідного інституту українознавства*. 2023. Вип. 1. С. 47–61.

Чернова К. О. Українська діаспора як соціокультурна система. Київ: ДАККіМ, 2007. 347 с.

Чирков О.А. Методичні рекомендації щодо виконання та захисту науково-дослідної учнівської роботи на Міжнародному конкурсі з українознавства. Київ, 2009. 25 с.

Шакурова О. В. Основні концепції етногенезу українського народу: вітчизняна історіографія (кінець XIX – початок XXI ст.). / Відп. ред. Фігурний Ю. С. Київ: Видавець О. Філюк. 272 с.

Шаян В. Віра Предків наших: вибрані твори / Передмова та заг. ред. проф. Г. Лозко. К.: ФОП Стебеляк О., 2018. Т.І. 400 с.

Шуляк О. В ім'я правди (до історії повстанського руху в Україні). Роттердам, 1947. 36 с.

Що каже Біблія про патріотизм? URL: <https://ugcc.ua/data/shcho-kazhe-bibliya-pro-patriotyzm-1669/> 17 грудня 2022.

Ювенальні прокурори: 324 дитини загинули внаслідок збройної агресії РФ в Україні. URL: https://t.me/pgov_gov_ua/4556

Я і Україна. Навчальна програма з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя. *Українознавство*. № 1 (70). С. 110–133

Якубова Л. «Русский мир» в Україні: на краю прірви. Київ: Видавництво «Кліо», 2018. 384 с.

Ятченко В. Методологічні аспекти дослідження світоглядно-екзистенційних вимірів та архаїчних етапів духовної генези українського етносу. *Українознавство*. 2023. № 3 (88). С. 192–205.

Ятченко В. Про розвиток духовності українського етносу дохристиянської доби. К., 1998.

Dodonov R. Transformation of commemorative practices in Ukrainian historical discourse. *Skhid*. 2022. Vol. 3. No 1. Pp. 5-14.

Fihurnyi Yu., Shakurova O. Russian-Ukrainian War and Ethno-Cultural Processes in Ukraine. Monograph. LAMBERT, 2022. 136 p.

Inna Hurova, Roman Dodonov, Vitalii Matvieiev, Kristina Binkivska, Tetyana Kondratyuk-Antonova, Igor Stokov. Cultural Heritage and Creative Industries in Ensuring Sustainable Development: Ukrainian Experience. *European Journal of Sustainable Development*. 2024. Vol. 13(3). P. 425-438. Doi: 10.14207/ejsd.2024.v13n3p425

Hai-Nyzhnyk P. (compiler). Aggression of the Russian Federation against Ukraine: ethnonational dimension and civilizational confrontation. Monograph. LAMBERT, 2018. 230 p.

The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects. Riga, Latvia, 2022. 1421 p.

**БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПЕРЕЛІК ПРАЦЬ
ЗА ТЕМОЮ ВИКОНАННЯ ПРИКЛАДНОЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ
РОБОТИ «УКРАЇНОЗНАВСТВО У ВПРОВАДЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНО-
ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ОСВІТНІЙ ТА ГУМАНІТАРНИЙ
ПРОСТІР УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ»
(2023–2024)**

2023

Довідник

1. Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах війни: минуле та сучасність. Науковий довідник. Автори: Фігурний Ю.С. (керівник авторського колективу), Отрошко Л. Г., Шакурова О.В. Київ: НДІУ, 2023. 196 с. (15,0 у.д.а.)

**Статті у журналах, що входять до наукометричних баз
Web of Science, Scopus (Категорія А)**

1. Valentyn Kryshchenko; Alina Zadorozhnyia; Yulia Lebedeva; Yuriy Figurnyi. Russian Orthodox Church as Apologist for the Current Russian Aggression. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 2023, Т. 43, Вип.4. Vol. 43, Iss.4. Pp. 1–19. (авт. внесок 0,8), (WoS). DOI: 10.55221/2693-2148.2426

2. Жам О., Фігурний Ю., Лебедева Ю., Пам'ятки науки й техніки в Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини: історія музеєфікації. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2023. Випуск 57. С. 339–352. (авт. внесок 0,2), (WoS). DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.57.2023.294447>

**Статті у журналах, що включені до переліку наукових фахових
видань України (Категорія Б)**

1. Крисаченко В.С. Практика функціонування державних мов у демократичному світі: евристичний досвід для національно-патріотичного виховання в Україн. *Українознавство*. 2023. №3 (88). С. 8–23. (1, 2у. д. а.). DOI: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.3\(88\).2023.287574](https://doi.org/10.30840/2413-7065.3(88).2023.287574)

2. Сиваш І., Фігурний Ю. Міжнародна діяльність Науково-дослідного інституту українознавства: Нідерланди. *Українознавство*. 2023. № 2 (87). С.314–315. DOI: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.2\(87\).2023.282808](https://doi.org/10.30840/2413-7065.2(87).2023.282808)

3. Сиваш І., Шаповал В. Міжнародні дистанційні мистецькі мультifestивалі для дітей для дітей та підлітків української діаспори як вагомий фактор національно-патріотичного виховання. *Українознавство*. 2023. № 3 (88). С.285–289. (0,4). DOI: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.3\(88\).2023.288001](https://doi.org/10.30840/2413-7065.3(88).2023.288001)

4. Сиваш І., Шаповал В. Всесвітні форуми українців – дієвий інструмент консолідації зарубіжного українства. *Українознавство*. 2023. № 3 (88). С.292–296. (0,4). DOI: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.3\(88\).2023.288001](https://doi.org/10.30840/2413-7065.3(88).2023.288001)

5. Фігурний Ю., Шакурова О. Функціонування науки й освіти України в умовах російсько-української війни: роль українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання молоді в освітній простір та у протидії «руському миру». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Вип. 13 (55). С. 319–339. (1,0) DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283191>

6. Фігурний Ю. Внесок українців у перемогу над нацизмом: бойовий і життєвий шлях ветерана другої світової війни гвардії сержанта Степана Фігурного. *Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України*. К.: НУОУ, 2023. Вип. 1(47). С. 88–98. (0,8) <http://viv.nuou.org.ua/article/view/293251/286148>

7. Фігурний Ю. Національна музична академія України імені П. І. Чайковського – провідний освітній і культурно-мистецький центр України: шлях у 160 років. *Часопис Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського*. 2023. 4 (61). С.19-43 (1,0).

8. Шаповал В. День пам'яті захисників України. *Українознавство*. 2023. № 3 (88). С.290–291. DOI: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.3\(88\).2023.287521](https://doi.org/10.30840/2413-7065.3(88).2023.287521)

**Статті, тези які надруковані у Збірниках наукових праць
за матеріалами Міжнародних конференцій та часопис**

1. Крисаченко В.С. Політико-правові колізії функціонування державної мови в незалежній Україні. *Правові засади організації та*

здійснення публічної влади: збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 85-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 31 березня 2023 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 280–282 (0,3) <https://surl.li/nfrmjn>.

2. Фігурний Ю. Внесок Михайла Сікорського у розвиток музейної справи та роль музеїв у національно-патріотичному вихованні. *ПЕРЕЯСЛАВІКА: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: зб. наук. ст. Переяслав (Київська обл.), 2023. Вип. 23 (25). С.41–46.(0,66).* https://drive.google.com/file/d/18ujyY3-kUk3ap_hb5Zftfenl2Q-PHXYC/view.

3. Фігурний Ю. Пам'ять про Голодомор-геноцид в Україні. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду): матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ: підприємство «НАІР», 2023. С. 122–126. (0,5).*

4. Фігурний Ю. Музейна справа в Україні під час повномасштабної російсько-української війни. *Українська писемність та мова в манускриптах і друкарстві: статті XIII науково-практичної конференції, 9 листопада 2022 р. (до Дня української писемності та мови). К., 2023. С. 12–24. (0,86).*

5. Фігурний Ю. Актуалізація культурної спадщини України у національно-патріотичному вихованні українських громадян під час повномасштабного вторгнення рашистів. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Проблема ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період».* Київ: НДІУ, 2023. С. 323–327. (0,25).

6. Фігурний Ю., Висовень О. Конституція гетьмана Пилипа Орлика – вагомий внесок в український державотворчий процес. *Вісник Науково-дослідного інституту українознавства.* 2023. №1 (1). С. 121–133. (авт. внесок 0,5) <https://visnyk.ndiu.org.ua/article/view/292994>

7. Фігурний Ю., Шакурова О. Роль українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання української молоді в освітній та гуманітарний простір України в умовах неоголошеної повномасштабної

російсько-української війни. *Актуальні проблеми міжнародного права: Всеукраїнська науково-практична конференція (Харків, 10 березня 2023): збірник матеріалів*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 107–110. (0,4).

8. Фігурний Ю., Шакурова О. Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: роль українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання української молоді в освітній та гуманітарний простір. *Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки*. Київ-Дрогобич-Львів-Переяслав-Ужгород-Запоріжжя. Посвіт: 2023, С. 145–148. (0,2).

9. Шакурова О. Впровадження нових знань про етнокультурне коріння українського народу в систему національно-патріотичного виховання громадян України в умовах російсько-української війни. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Проблема ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період»*. Київ, 25.05.2023. (0,4). https://ndiu.org.ua/images/elektr_bibl/1/zb_25_05_23_prav__5.pdf

Інші публікації

1. Фігурний Ю. Розширення освітньої та наукової діяльності НДІУ: поновлення функціонування аспірантури. *Вісник Науково-дослідного інституту українознавства*. 2023. № 1. С. 162–163. (0,15) <https://visnyk.ndiu.org.ua/article/view/295454>

2. Фігурний Ю., Шакурова О. Українська спадщина: від Трипілля до сучасності. *Вісник Науково-дослідного інституту українознавства*. 2023. № 1. С. 181–191. (0,5) <https://visnyk.ndiu.org.ua/article/view/295455>

3. Програма III Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (29.06.2023 р., м. Київ, НДІУ). Автор-упорядник: Фігурний Ю.С.; організаційний секретар: Шакурова О. В. Київ: НДІУ, 2023. 20 с. (1,0).

4. Програма Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток українознавства в умовах повномасштабної російсько-української війни: від захисту культурної спадщини України до консолідації українців і світового українства» (26.10.2023 р., м. Київ, НДІУ). Автор-упорядник: Фігурний Ю.С.; організаційний секретар: Шакурова О.В. Київ: НДІУ, 2023. 32 с. (2,0)

2024

Монографії

1. Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах російсько-української війни: Монографія. Авторський колектив: Фігурний Ю.С. (керівник авторського колективу, упорядник й науковий редактор), Безсмертна Н.С., Лозко Г.С., Отрошко Л.Г., Шакурова О.В., Шинкарик Ю.В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. 262 с. (15,0).

2. Сиваш І. О., Фігурний Ю. С. Василь Чернець — представник національної еліти України. *Діалог мистецько-педагогічних поколінь України середини ХХ — першої чверті ХХІ століть. На пошану Валерії Дмитрівни Шульгіній*: кол. монографія. Упорядник С. Ю. Шман. Київ: Деоніс плюс, 2024. (0,7).

Збірники

1. III Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (29.06.2023 р., м. Київ, НДІУ). Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шакурова О.В. Київ: НДІУ, 2024. 186 с. (14,41).

2. Розвиток українознавства в умовах повномасштабної російсько-української війни: від захисту культурної спадщини України до консолідації українців і світового українства. Збірник Матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (26.10.2023 р., м. Київ, НДІУ). Автор-упорядник: Фігурний Ю.С.; організаційний секретар: Шакурова О.В. Київ: НДІУ, 2024. 322 с. (26,0).

3. IV Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (20.06.2024 р., м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка). Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шинкарик Ю. В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. 172 с. (13,75).

Статті у журналах, що входять до наукометричних баз

Web of Science, Scopus (Категорія А)

1. Oksana Vysoven, Olga Shkolna, Alina Zadorozhnyia, Yurii Fihurnyi. Use of the Council for the Affairs of religious cults by the Totalitarian regime to fight against protestant communities in Ukraine. *Occasional Papers on*

Religion in Eastern Europe, 2024, Vol. 44, Iss.10. Pp. 29-52. (WoS). (авт. внесок 0,25).

2. Жам О., Фігурний Ю., Лебєдєва Ю., Будівництво та функціонування Андрушівської пристані на Дніпрі поблизу м. Переяслава Полтавської губ. у 2-й пол. XIX – на поч. XX ст. *Сторінки історії*. Вип. 59. С. 21-31. (WoS). (авт. внесок 0,25). DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.59.2024.318629>

Статті у журналах, що включені до переліку наукових фахових видань України (Категорія В)

1. Висотін М. Актові книги як джерело з історії України ранньомодерної доби. *Українознавство*. 2024. № 4. (93). С. 135-151 (0,5).

2. Лозко Г. С. Інституціоналізація українознавства як науки та навчальної дисципліни в умовах російсько-української війни. *Українознавство*. 2024. №1 (90). С. 131–145. (1,0) DOI: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.1\(90\).2024.303893](https://doi.org/10.30840/2413-7065.1(90).2024.303893)

3. Лозко Г. Етнокультура як засіб виховання патріотизму. *Українознавство*. 2024. № 2. (91). С.44–56. (1,0) DOI: [https://doi.org/10.17721/2413-7065.2\(91\).2024.308584](https://doi.org/10.17721/2413-7065.2(91).2024.308584)

4. Лозко Г. Філософсько-теоретичне осмислення поняття патріотизму. *Українознавство*. 2024. № 3. (92). С.57–72. (1,0).

5. Лозко Г. Козацька педагогіка патріотизму про лицарський гарт української молоді. *Українознавство*. 2024. № 4 (93). С. 255-266. (1,0).

6. Отрошко Л. Обґрунтування ролі зарубіжного українства як чинника етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу рф. Аналітична записка для МОН України. *Українознавство*, 2024. № 1 (90). С. 57–66. (1,0) URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/303888>

7. Отрошко Л. Національно-патріотичне виховання в Україні та українській діаспорі: правові основи та історіографія проблеми. *Українознавство*, 2024. № 2 (91). С. 242–260. (1,0) URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/308592>

8. Отрошко Л. Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в умовах російсько-української війни. *Українознавство*. 2024. № 3. (92). С.207–221. (1,0).

9. Отрошко Л. Досвід міжнародної національно-патріотичної та громадсько-політичної діяльності Ярослави Стецько. *Українознавство*, № 4. (93). С. 172-187 (1,0).

10. Фігурний Ю. Науково-дослідний інститут українознавства: зародження, становлення, розвиток, сьогодення. *Українознавство*. № 1 (90). 2024. С. 174-194. (1,25).

11. Фігурний Ю., Жам О., Гайдаєнко І., Висовень О. Фотофіксація регіональної історії України. *Українознавство*. № 2 (91). 2024. С. 144-166. (авт. внесок 0,25).

12. Фігурний Ю. Історія створення та діяльність Української Повстанської Армії для посилення національно-патріотичного виховання громадян України. *Українознавство*. 2024. № 3. (92). С.193–206 (1,0).

13. Фігурний Ю. Життєвий шлях та досягнення фундатора сучасного українознавства Петра Кононенка. *Українознавство*. 2024. № 4. (93). С. 188-209 (1,8).

14. Фігурний Ю. «Апогей козацької слави»: Внесок запорозького козацтва у порятунк Європи від османської експансії під час турецько-польської війни 1620–1621 рр. (сучасна воєнно-історична візія). *Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України*. К.: НУОУ, 2024. Вип. 3(53). С. 27–36 (0,8).

15. Шакурова О.В. Термінологічний та методологічний інструментарій українознавства. *Українознавство*. № 1. 2024. С. 44-53. (0,83 у.д.а.). DOI: [https://doi.org/10.17721/2413-7065.1\(90\).2024.303891](https://doi.org/10.17721/2413-7065.1(90).2024.303891)

16. Шакурова О. Роль українознавства у зміцненні української національної ідентичності та у впровадженні національно-патріотичного виховання молоді в освітній простір під час війни. *Українознавство*. 2024. № 4. (93). С. 267–274 (1,0).

17. Шакурова О., Чирков О. Знання про етнічну генезу українців у сегменті Вікіпедія українською мовою. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 12 (30). С. 44–55 (авт. внесок 0,5).

Статті, тези які надруковані у Збірниках наукових праць за матеріалами Міжнародних конференцій та часописів

1. Висовень О.І., Фігурний Ю.С. Збереження й посилення української національної ідентичності у громадян України, які під час війни виїхали за кордон. *Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів: Матеріали Міжнародної науково-практичної*

конференції, присвяченої 190-й річниці відкриття Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 24 жовтня 2024 р.). Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 261–266. (авт. внесок 0,2).

2. Лозко Г. С. Актуалізація історичних сакральних об'єктів громадами рідновірів: проблеми взаємодії з державними структурами // Дослідження, збереження та популяризація пам'яток історико-культурної спадщини України»: зб. матеріалів IV Всеукр. наук. конф. (м. Переяслав, 18 квітня 2024 р.). Переяслав (Київ. обл.), 2024. С. 167–175. (0,8) URL: <https://drive.google.com/file/d/1En1hZxF42DJgRCLfIAiKVDCilTxQvc4/view>

3. Лозко Г. Філософсько-теоретичні та етнологічні виміри етнокультури в контексті російсько-української війни // Розвиток українознавства в умовах повномасштабної російсько-української війни: від захисту культурної спадщини України до консолідації українців і світового українства. Збірник Матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (26.10.2023 р., м. Київ, НДІУ). Автор-упорядник: Фігурний Ю.С.; організаційний секретар: Шакурова О.В. Київ: НДІУ, 2024. С. 146–148. (0,4).
https://ndiu.knu.ua/images/vydannia/Zbirnyk_2023_mini.pdf

4. Лозко Г. Українські рідновіри у боях за Україну // III Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!». Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шакурова О.В. Київ: НДІУ, 2024. 186 с. С. 47–49 (0,4) https://ndiu.knu.ua/images/vydannia/Zbirnyk_Chytan.pdf

5. Лозко Г. Феномен Григорія Сковороди, який блокують досі. *Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення української діаспори)*: міжнародний літературно-науковий збірник: випуск 19. Херсон – Корсунь-Шевченківський: ФОП Майдаченко І. С., 2024. С. 62–65 (0,4).

6. Лозко Г. Постать Григорія Сковороди у науковій спадщині Володимира Шаяна. *Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення української діаспори)*: міжнародний літературно-науковий збірник: вип. 19. Херсон – Корсунь-Шевченківський: ФОП Майдаченко І.С., 2024. С. 75–86 (0,5).

7. Лозко Г. Актуалізація філософської спадщини Володимира Шаяна в освітньому процесі. Матеріали обласної педагогічної науково-практичної конференції (29 травня 2024 р.) / Авторка ідеї та упорядниця

Л. Максим'як. Івано-Франківськ. Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти; Навчально-науковий інститут українознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; Науково-дослідний інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2024. С. 69–77. URL: ipro.if.ua (0,5)

8. Лозко Г.С. Деформації поняття «міжконфесійного діалогу» як політична проблема. Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 190-й річниці відкриття Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 24 жовтня 2024 р.). Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 235–239 (0,4).

9. Отрошко Л. Висвітлення національно-визвольної боротьби України проти росії у друкованих виданнях АБН. *Збірник матеріалів III Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть»* (Київ, НДІУ, 29.06.2023). Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шакурова О. В. Київ: НДІУ, 2024. С. 54–57. URL: https://ndiu.knu.ua/images/vydannia/Zbirnyk_Chytan.pdf (0,4)

10. Отрошко Л. Роль українознавства у національно-патріотичному вихованні сучасної української молоді в Україні та діаспорі в умовах російсько-української війни. *Українознавство та етнопедагогіка: витоки, становлення і розвиток шкільництва на теренах Прикарпаття*: Матеріали обласної педагогічної науково-практичної конференції (29 травня 2024 р.) / Авторка ідеї та упорядниці Л. Максим'як. Івано-Франківськ. Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти; Навчально-науковий інститут українознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; Науково-дослідний інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2024. С. 69–77. URL: ipro.if.ua (0,5).

11. Отрошко Л. Міжнародна діяльність Ярослави Стецько та її боротьба за українську державність. *Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 190-й річниці відкриття Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 24 жовтня 2024 р.). Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 133–137 (0,4).

12. Сиваш І. Зарубіжні філії Науково-дослідного інституту українознавства як фактор консолідації українців і світового українства в умовах російсько-української війни. Збірник Матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (26.10.2023 р., м. Київ, НДІУ). Автор-упорядник: Фігурний Ю.С.; організаційний секретар: Шакурова О.В. Київ: НДІУ, 2024. С. 192–194 (0,2).

13. Турпак Н.В. Соціокультурний вимір засадничих українознавчих цінностей. III Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть» (29.06.2023 р. м.Київ, НДІУ). Збірник матеріалів. Автор-упорядник Фігурний Ю.С., орг. секретар: Шакурова О.В. Київ: НДІУ. 2024. С.95-99 (0,4).

14. Фігурний Ю. Роль Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського у формуванні національно-патріотичної мистецької еліти України як важливого чинника українського націє- та державотворення. *Розвиток українознавства в умовах повномасштабної російсько-української війни: від захисту культурної спадщини України до консолідації українців і світового українства*. Збірник Матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (26.10.2023 р, м. Київ, НДІУ). Автор-упорядник: Фігурний Ю.С.; організаційний секретар: Шакурова О.В. Київ: НДІУ. 2024. С. 216-234 (1,68) https://ndiu.knu.ua/images/vydannia/Zbirnyk_2023_mini.pdf

15. Фігурний Ю. Заключний етап козацького збройного повстання 1638 р. як вагомий чинник українського етнодержавонацієтворення в першій половині XVII ст. *III Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!»* (29.06.2023 р., м. Київ, НДІУ). Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шакурова О.В. Київ: НДІУ, 2024. С. 99-110, (1,05) https://ndiu.knu.ua/images/vydannia/Zbirnyk_Chytan.pdf

16. Фігурний Ю. Петро Петрович Кононенко (1931–2024). *III Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!»* (29.06.2023 р., м. Київ, НДІУ). Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шакурова О.В. Київ: НДІУ, 2024. С. 183-185, (0,3). https://ndiu.knu.ua/images/vydannia/Zbirnyk_Chytan.pdf

17. Фігурний Ю. С. Підсумки воєнної кампанії Сил оборони України у 2023 році та перспективи на 2024 рік. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива*. Збірник матеріалів IV Міжнародної науково-

практичної конференції 30 листопада 2023 р. Київ, НУОУ, 2024. С. 94-95. (0,02).

18. Фігурний Ю.С. Результати воєнної кампанії Сил оборони України у відсічі та стримуванні російської збройної агресії у 2024 році та перспективи на 2025 рік: аналіз бойових дій, втілення плану перемоги й посилення національно-патріотичного виховання. Українське військо: сучасність та історична ретроспектива: Збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції 28 листопада 2024 р. К.: НУОУ, 2024. С.100-101. (0,02).

19. Фігурний Ю. Військовий вимір перебігу неоголошеної російсько-української гібридної війни у 2022-2024 роках: виклики для України, українців та світових демократій. Війна Росії проти України: від гібридних форм до геноцидних практик: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (9 грудня 2024 року). Переяслав, 2024. С. 178-184. (0,3).

20. Фігурний Ю. Внесок фундатора сучасного українознавства Петра Кононенка в актуалізацію національно-патріотичного виховання громадян України в умовах російсько-української війни. *Українознавство та етнопедагогіка: витоки, становлення та розвиток шкільництва на теренах Прикарпаття*: матеріали обласної педагогічної науково-практичної конференції (29 травня 2024 року) / авторка ідеї та упорядниці Л. Максим'як. Івано-Франківськ. Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти; Навчально-науковий інститут українознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; Науково-дослідний інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2024. С. 95-103 (0,4).

21. Фігурний Ю.С. Внесок Петра Кононенка у розвиток українознавства у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. *Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 190-й річниці відкриття Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 24 жовтня 2024 р.). Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 71-75 (0,25).

22. Фігурний Ю.С. Роль українознавства у посиленні національно-патріотичного виховання українських громадян для протидії «руському миру» в умовах війни. *Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних*

процесів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 190-й річниці відкриття Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 24 жовтня 2024 р.). Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 341–344 (0,25).

23. Фігурний Ю. Археологічна культурна спадщина України як вагомий чинник національно-патріотичного виховання українських громадян. *IV Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!»* (20.06.2024 р., м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка). Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шинкарик Ю .В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 87–89 (0,5).

24. Фігурний Ю. Внесок Петра Кононенка у творення інтегративного українознавства й важливої українознавчої інституції – НДІУ. *IV Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!»* (20.06.2024 р., м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка). Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шинкарик Ю .В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 90–100 (2,0).

25. Фігурний Ю.С., Висовень О.І. Створення та функціонування інституту військового духовенства (капеланства) під час російсько-української війни (2014–2024). Збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції 28 листопада 2024 р. К.: НУОУ, 2024. С.147-148. (авт. внесок 0,04).

26. Фігурний Ю., Шакурова О. Актуалізація українознавчих досліджень під час повномасштабної російсько-української війни. *III Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!»* (29.06.2023 р., м. Київ, НДІУ). Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шакурова О.В. Київ: НДІУ, 2024. С. 140-151 (0,4).
https://ndiu.knu.ua/images/vydannia/Zbirnyk_Chytan.pdf

27. Фігурний Ю., Шакурова О. Наука і освіта України в умовах повномасштабної російської агресії: роль науково-дослідного інституту українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання української молоді в освітній та гуманітарний простір. *Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки*. Том II / [Ред.: В. Ільницький, М. Галів].

Київ – Дрогобич – Львів – Переяслав – Ужгород – Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 262-265 (0,2).

28. Фігурний Ю., Шакурова О. Внесок українських гуманітаріїв у протидію рашистської агресії. *Розвиток українознавства в умовах повномасштабної російсько-української війни: від захисту культурної спадщини України до консолідації українців і світового українства*. Збірник Матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (26.10.2023 р, м. Київ, НДІУ). Автор-упорядник: Фігурний Ю.С.; організаційний секретар: Шакурова О.В. Київ: НДІУ. 2024. С. 269-278. (0,8) https://ndiu.knu.ua/images/vydannia/Zbirnyk_2023_mini.pdf

29. Фігурний Ю., Шакурова О. Роль українознавства у посиленні національно-патріотичного виховання української молоді в умовах повномасштабної російської агресії проти України. *Українознавство та етнопедагогіка: витоки, становлення та розвиток шкільництва на теренах Прикарпаття: матеріали обласної педагогічної науково-практичної конференції (29 травня 2024 року) / авторка ідеї та упорядниці Л. Максим'як. Івано-Франківськ. Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти; Навчально-науковий інститут українознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; Науково-дослідний інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2024. С. 56-64 (0,4).*

30. Фігурний Ю., Шинкарик Ю. Роль українознавства у розбудові Української держави та у гуртуванні української політичної нації під час російсько-української війни. *IV Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (20.06.2024 р., м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка)*. Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шинкарик Ю. В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 123–132. (авт. внесок 0,4).

31. Чирков О.А., Шакурова О.В. Етнічні назви «українці» та «слов'яни» у терміносистемі щодо етнічної генези українського народу. *Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 190-й річниці відкриття Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 24 жовтня 2024 р.). Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С.103-105 (авт. внесок 0,25).*

32. Шакурова О.В. «Ранньосередньовічна» теорія походження українського народу Леоніда Залізняка – важлива складова національно-патріотичного виховання. Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 190-й річниці відкриття Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 24 жовтня 2024 р.). Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 106–109 (0,4).

33. Шакурова О. Впровадження нових знань про етнокультурне коріння українського народу в систему національно-патріотичного виховання громадян України в умовах російсько-української війни. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Проблема ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період»*. Київ, 25.05.2023. (0,4). https://ndiu.org.ua/images/elektr_bibl/1/zb_25_05_23_prav__5.pdf

34. Шакурова О., Чирков О. Головні відмінності історіографічного дискурсу щодо походження українського етносу між періодом СРСР та незалежної України. *IV Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (20.06.2024 р., м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка)*. Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шинкарик Ю. В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 104–106. (авт. внесок 0,1).

Інші публікації

1. Фігурний Ю. ГУЛАГ. Історія боротьби: український вимір. *Українознавство*. № 1 (90). 2024. С. 204-206 (0,2).

2. Фігурний Ю. Установчі збори трудового колективу НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. *Українознавство*. № 2 (91). 2024. С. 261-262 (0,08).

3. Фігурний Ю., Богданович Г. Зустріч співробітників Науково-дослідного інституту українознавства з ректором Київського національного університету імені Тараса Шевченка Володимром Бугровим. *Українознавство*. № 2 (91). 2024. С. 263-267. (авт. внесок 0,12).

4. Фігурний Ю., Шинкарик Ю. IV Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!». *Українознавство*. 2024. № 3. (92). С.222–231. (авт. внесок 0,5).

5. Фігурний Ю., Богданович Г. Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів. *Українознавство*. 2024. № 4. (93). С. С.296–305. (авт. внесок 0,5).

6. Фігурний Ю., Шакурова О. Верифікована концепція походження українців:(Рецензія на працю Л. Залізняка «Етногенез українського народу: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. 368 с.)). *Українознавство*. 2024. № 4. (93). С. 290–293 (0,28).

7. Краснодемська І., Фігурний Ю. Творець сучасного українознавства. *Дивосвіт*. Всеукраїнський науково-популярний журнал. 2024. С. 17–19 (авт. внесок 0,4).

8 Лозко Г. «Не блукай ерусалимами». Григорій Сковорода як критичний біблієзнавець. Передмова // Шаян В. Григорій Сковорода – лицар святої борні. Монографія. Передмова, упор., комент. та заг. ред. проф. Лозко Г. С. Серія «Пам'ятки релігійної думки України-Русі». К., Часопис «Сварог» & Миколаїв, Іліон, 2024. С. 5–10 (0,35).

9. Програма IV Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (20.06.2024 р., м. Київ, НДІУ КНУ імені Тараса Шевченка). Автор-упорядник: Фігурний Ю.С.; організаційний секретар: Шинкарик Ю.В. Київ: НДІУ КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. 22 с. (авт. внесок 0,75).

10. Фігурний Ю. Установчі збори співробітників Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *IV Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (20.06.2024 р., м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка)*. Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шинкарик Ю .В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 161–162 (0,1).

11. Фігурний Ю. V Всеукраїнська науково-практична конференція: «Середня Наддніпрянщина: матеріальна та духовна культура». *IV Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (20.06.2024 р., м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка)*. Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шинкарик Ю .В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 166–168 (0,1).

12. Фігурний Ю. Особливості виконання вченими-українознавцями науково-дослідних робіт у 2023-2024 роках. *IV Всеукраїнські наукові*

читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (20.06.2024 р., м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка). Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шинкарик Ю. В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 168–170 (0,15).

13. Фігурний Ю. Звітно-виборні профспілкові збори Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *IV Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (20.06.2024 р., м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка)*. Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шинкарик Ю. В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 170–171 (0,1).

14. Фігурний Ю., Богданович Г. Перша зустріч вчених-українознавців з ректором Київського національного університету імені Тараса Шевченка Володимиром Бугровим. *IV Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (20.06.2024 р., м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка)*. Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шинкарик Ю. В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 162–165 (авт. внесок 0,04).

15. Фігурний Ю., Богданович Г. Ракетна атака російських терористів. *IV Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (20.06.2024 р., м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка)*. Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шинкарик Ю. В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 165–166 (авт. внесок 0,05).

16. Łozko Hałyna. Wołodymyr Szajan: Rycerz Zakonu Boga Słońca / Przedmowa do wydania polskiego // Szajan W. Hymny Rygwedy. Wydawca: Bezbrzeże. 2024. 90 s. S.7–21 (0,9).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Безсмертна Наталія Сергіївна, молодший науковий співробітник відділу української філології та освітніх технологій Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

orcid.org/0000-0002-6463-0920

Лозко Галина Сергіївна, доктор філософських наук, професор, старший науковий співробітник відділу етнології та історії України Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

orcid.org/0000-0001-5865-7556

Отрошко Любов Григорівна, молодший науковий співробітник відділу етнології та історії України Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

orcid.org/0000-0002-1204-7493

Фігурний Юрій Степанович, кандидат історичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу етнології та історії України Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

orcid.org/0000-0002-6463-0920

Шакурова Ольга Владиславівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу етнології та історії України Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

orcid.org/0000-0001-9842-2997

Шинкарик Юліана Василівна (м. Київ), молодший науковий співробітник відділу української філології та освітніх технологій Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

orcid.org/0000-0002-1629-5910

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Науково-дослідний інститут українознавства
Відділ етнології та історії України
Відділ української філології та освітніх технологій

Наукове видання

У 24 Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах російсько-української війни. Монографія. Авторський колектив: Фігурний Ю.С. (керівник авторського колективу, упорядник й науковий редактор), Безсмертна Н.С., Лозко Г.С., Отрошко Л.Г., Шакурова О.В., Шинкарик Ю.В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. 262 с.

Видавець: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка.
Формат 60х84/16.
Папір офісн. Друк оперативний. Гарнітура Таймс.
Ум.др.арк. 15,0.
Наклад 20 прим.

Друк:
ФОП Дишлюк О.В.
09100, Київська обл., м. Біла Церква, вул. Некрасова, б. 95.
Тел.: +38(097)657-24-80.